

MƏHƏRRƏMOVA S.T. KƏRİMOVA T.H.

BİOLOGİYA FƏNNİ ÜZRƏ ÜMUMTƏHSİL KURİKULUMUNUN ƏSASLARI

METODİK VƏSAİT

Odlar Yurdu Universitetinin Tədris Metodiki Şurasının

10.06. 2019-ci il tarixli iclasının qərarı ilə təsdiq

edilmişdir. (protokol № 05)

**“MSV NƏŞR”
BAKİ 2019**

Müəlliflər: dos. Kərimova T.H.
a.e.f.d.Məhərrəmovə S.T.

Elmi redaktor: dos. Hüseynova E.R.

Rəyçilər: dos. Vəliyeva S.V.

Xanpaşayeva M.Ş.

Məhərrəmovə S.T. Kərimova T.H.

**Biologiya fənni üzrə ümumtəhsil kurikulumunun əsasları.
Metodik vəsait. “MSV NƏŞR”. Bakı. 2019. 168 səh.**

Metodik vəsait Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən ümumi təhsil üzrə kurikulumun icrasına dəstək və kurikulum islahatlarının həyata keçirilməsi məqsədilə dərs deyəcək pedaqoji heyət üçün nəzərdə tutulmuşdur. Vəsait kurikulumun təlim strategiyasının genişləndirilməsi istiqamətində hazırlanıb. Metodik vəsait ali məktəb müəllimləri, bakalavr, magistr və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulur. Vəsaitə biologiya fənni kurikulumu üzrə ayrı-ayrı fəsillər, fəsillərə daxil olan mövzular haqqında ümumi məlumatlar, tezerus, resurs və ədəbiyyat siyahısı daxildir.

GİRİŞ

Son illərdə ölkədə təhsilin inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Təhsilin normativ hüquqi bazası təkmilləşdirilmiş, maddi-texniki təminatı istiqamətində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamları əsasında geniş tədbirlər həyata keçirilmişdir. Müəllim amili təhsilalanının öyrənməsi və inkişafı, nailiyyətlərinin monitorinqi prosesində həlledici rol oynayır. Təhsilalanın savadlı və səriştəli şəxs kimi formalaşmasına müəllimin təsiri müəllimin akademik bacarıqlarından, tədris təcrübəsindən və peşəkarlıq səviyyəsindən xeyli asılıdır. Müəllimin bu keyfiyyətləri ilə təhsil alanların nailiyyətləri arasında sıx korrelyasiya mövcuddur. Bilik və bacarıqlarını davamlı artıran müəllimlər təhsilalanların nailiyyətlərinə əlavə töhfə verirlər. Peşəkarlığa əsaslanan stimullaşdırıcı əmək haqqı sisteminin olmaması, təhsil müəssisəsi səviyyəsində idarəetmənin qeyri effektivliyi, müəllim hazırlığı üzrə infrastrukturun zəif olması müəllim amilinə təsir edən amillər sırasındadır. Bu baxımdan təhsil islahatı uğurla aparılan ölkələrdə müəllim peşəkarlığının inkişafı üçün stimulların yaradılmasına və müəllim hazırlığının təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Təhsilin inkişafında mühüm irəliləyişlərə nail olmuş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına əsaslanan, yaradıcı düşüncəni inkişaf etdirən və təhsilalanın fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan müasir, fəal interaktiv təlim metodları daha yüksək nəticələr verir. Həmin məqsədlə, davamlı olaraq mütərəqqi tədris metodlarının yaradılması və müəllimlərin səriştəsinin artırılması təhsil siyasətində mühüm yer tutur.

"Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" Azərbaycan Respublikasında, keyfiyyət nəticələri və əhatəliliyinə görə dünya ölkələri sırasında aparıcı mövqe tutan, səriştəli müəllim və təhsil menecerlərinə,

qabaqcıl texnologiyalara əsaslanan infrastruktura malik təhsil sisteminin yaradılması üçün beş strateji istiqamətdə geniş miqyaslı tədbirləri nəzərdə tutur.

Birinci strateji istiqamət səriştəyə əsaslanan şəxsiyyət-yönlü təhsil məzmununun yaradılmasına yönəlmişdir və təhsilin məktəbəqədər, ümumi, ilk peşə-ixtisas, orta ixtisas və ali olmaqla, bütün pillələri üzrə kurikulumların inkişafı kimi vacib hədəfi əhatə edir.

İkinci strateji istiqamət təhsil sahəsində insan resurslarının müasirləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu istiqamət innovativ təlim metodlarını tətbiq edən, təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsini təmin edən səriştəli təhsilverənin formalaşdırılmasına xidmət edir və özündə təhsilverənlərin peşəkarlığının yüksəldilməsi, təhsilənlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə yeni sistemlərin qurulmasını, təhsil alanların istedadının aşkar olunması və inkişafı ilə bağlı, habelə xüsusi qayğıya ehtiyacı olanlar üçün inklüziv təlim metodologiyasının yaradılmasını ehtiva edir.

Üçüncü strateji istiqamət təhsildə nəticələrə görə cavabdeh, şəffaf və səmərəli idarəetmə mexanizmlərinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu istiqamət təhsil sistemində tənzimləmə və idarəetmənin qabaqcıl beynəlxalq təcrübə əsasında müasirləşdirilməsi, təhsil müəssisələrində nəticəyönlü və şəffaf idarəetmə modelinin, təhsilin keyfiyyətinin təminatı və idarə olunması üzrə yeni məlumat və hesabat sistemlərinin yaradılması kimi hədəfləri əhatə edir.

Dördüncü strateji istiqamət müasir tələblərə uyğun və ömür boyu təhsili təmin edən təhsil infrastrukturunun yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu istiqamət təhsil müəssisələrində informasiya-kommunikasiya texnologiyaları əsaslı təlim

metodologiyasına uyğun infrastrukturun yaradılması, təhsil müəssisələri şəbəkəsinin rasionallaşdırılması, distant təhsil, istedadlı və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün təhsil və inkişaf, yaşlıların təhsili, peşə-ixtisas və təhsil məsələləri üzrə məsləhət xidmətləri göstərən regional universal mərkəzlərin, müasir təminatlı peşə-tədris mərkəzlərinin və komplekslərinin qurulması, kampusların yaradılması kimi tədbirləri ehtiva edir.

Beşinci strateji istiqamət Azərbaycan Respublikasında iqtisadi cəhətdən dayanıqlı və dünyanın aparıcı təhsil sistemlərinin standartları ilə eyni səviyyəyə uyğun təhsil sisteminin maliyyələşdirilməsi modelinin qurulmasıdır. Bu istiqamət, o cümlədən müxtəlif mənbələrdən istifadə olunmaqla təhsili maliyyələşdirmə mexanizminin təkmilləşdirilməsini, təhsil müəssisələrinin adambaşına maliyyələşdirilməsinə keçidi, ödənişli təhsil xidmətlərinin göstərilməsinin dəslənməsini, Təhsilin İnkişafı Fondunun yaradılmasını nəzərdə tutur.

I FƏSİL. KURİKULUM TARİXİ HAQQINDA MƏLUMAT

“Curriculum” sözünə ilk dəfə Hollandiyanın Leyden (1582-ci il) və Böyük Britaniyanın Qlazqo (1633-cü il) şəhərlərinin universitetlərinin sənədlərində rast gəlinir. Bəzi alimlərin qeyd etdikləri kimi, 1876-cı ildən etibarən ondan bir termin kimi istifadə olunmağa başlanmışdır.

“Kurikulum” (curriculum) latın sözü olub, mənası “kurs”, “elm”, “yol”, “qaçış” deməkdir. Bu söz ingiliscə-rusca lüğətlərdə “təlim kursu”, “tədris planı”, “proqram” kimi izah olunur. İlk fənn kurikulumları 1918-ci ildə ABŞ-da meydana gəlmişdir. Ötən əsrin 70-ci illərindən sonra kurikulum nəzəriyyəsi formalaşmışdır. Azərbaycanda bu termindən keçən əsrin 90-cı illərinin axırlarından başlayaraq istifadə olunur. İlk dəfə “The Oxford English Dictionary” (OED-Oxford İngilis dili Lüğəti) leksikoqrafik termin kimi bu sözü işlədib. Mənası, “İcbari tədris kursu və ya tədris müəssisəsində hazırlıq” deməkdir. Kurikulum dünyanın mütərəqqi təhsil modellərindən biri olmaqla hazırda geniş miqyasda tətbiq olunur. Avropa ölkələrində kurikulumla təhsilin əsasını təşkil edən sənəd kimi yanaşılır. Konseptual sənəd kimi onun məzmununda standartlar, zəruri minimum, təhsil alanların hazırlığına qoyulan tələblər, texnologiya və qiymətləndirmə məsələləri əhatə edilir.

1.1. Azərbaycan Respublikasında kurikulumun inkişafı

Kurikulum anlayışı Azərbaycan təhsil sisteminə 90-cı illərdən başlayaraq yeni terminologiya kimi daxil olmuşdur. Hazırda Azərbaycan özünün təhsil sistemini dünyanın ən mütərəqqi ölkələrinin təhsil prinsiplərindən istifadə etməklə təkmilləşdirir, məzmun və struktur dəyişiklikləri aparır. İnsanın

həyatı bacarıqlara malik bir şəxsiyyət kimi formalaşması istiqamətində səmərəli fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanın tarixində artıq tələbyönümlü bir təhsil sistemi formalaşır. Şəxsiyyətin maraq və ehtiyaclarını, arzu və istəklərini əsas götürməklə təhsil alanların mənafeyinə xidmət göstərmək ön plana çəkilir. Kurikulum islahatları Azərbaycan hökuməti ilə Dünya Bankının Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası arasında bağlanmış ilk Kredit Sazişi əsasında başlayıb. 15 iyun 1999-cu il tarixdə "Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı" təsdiq olunmuşdur. 1999-cu ildən bünövrəsi qoyulan bu islahatın öyrədici innovasiya mərhələsində ümumtəhsilin vəziyyətinin araşdırılması, gələcək fəaliyyətlər üçün istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi, pilot müəssisələrin təşkili, mütəxəssislərə kurikulumların hazırlanması sahəsində zəruri bacarıqların aşılması və sair sahələrdə işlər görüldü. Təhsil sahəsində İslahat Proqramı 1999-2013-cü illəri əhatə edir. Kurikulum islahatı təhsil islahatının əsas istiqamətlərindən biridir. Azərbaycan pedaqoji terminində bu belə qəbul olunmuşdur: "Kurikulum təlim prosesi ilə bağlı bütün fəaliyyətlərin səmərəli təşkilinə, məqsədyönlü və ardıcıl həyata keçirilməsinə imkan yaradan konseptual sənəddir" (Ümumi təhsil sistemində dərslük siyasəti. Azərbaycanın təhsil siyasəti (1998-2005), II kitab. Bakı, "Təhsil", 2005). Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda bu anlayış bir daha konkretləşdirilmişdir: "Təhsil proqramı (kurikulum) – təhsilin hər bir pilləsi və səviyyələr üzrə təlim nəticələri və məzmun standartlarını, tədris fənlərini, həftəlik dərslər və dərslərdən sonrakı məşğələ saatlarının miqdarını, pedaqoji prosesin təşkili, təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi və monitorinqinin aparılması sistemini özündə əks etdirmişdir ("Təhsil haqqında"

Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı", 2009).

Göründüyü kimi, kurikulumlar mahiyyət etibarilə iki mühüm cəhəti əhatə edir. Əvvəla, təhsil sahəsində olan fəaliyyətlər (müəllim, şagird fəaliyyətləri nəzərdə tutulur) əhatə olunur. İkincisi, kurikulum konseptual xarakter daşıyır. Təhsil kurikulumları cəmiyyətin tələbatına uyğunluq baxımından təklifiyönümlü və tələbyönümlü olur. Hazırda müstəqil Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemi digər prinsiplərlə yanaşı, həm də demokratik və humanist prinsiplər üzərində qurulur. Onun nəticəsidir ki, Azərbaycanda tələbyönümlü kurikulumların yaradılması istiqamətində iş aparılır. Artıq ölkəmizin tarixində ilk dəfə olaraq belə kurikulumlar hazırlanmışdır. 2006-cı ildə "Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu)" hazırlanaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş, 2010-cu ildə "Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)" adı ilə təkmilləşdirilmişdir. Ümumi təhsilin fənn kurikulumları Azərbaycan Respublikası təhsil nazirinin əmri ilə təsdiqlənmiş, pedaqoji ictimaiyyətin istifadəsinə verilmişdir.

Milli Kurikulum aşağıdakı ümumi prinsiplərə istinad olunmaqla hazırlanmışdır:

- milli və ümumbəşəri dəyərlərin nəzərə alınması;
- ümumi inkişafı, meyil və maraqları nəzərə alınmaqla bütün şagirdlərə əlverişli təlim şəraitinin yaradılması;
- tələbyönümlülük;
- nəticəyönümlülük;

- şagirdyönümlülük;
- integrativlik.

Təhsil islahatları ilə bağlı dövlət sənədləri

İl	Sənədin adı	Təsdiqi
1999	Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramının təsdiq edilməsi haqqında.	ARPS. 15 iyun 1999. № 168
2003	“2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı”	ARPF. 20 fevral 2003. №
2003	Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, mövcud məktəblərin əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair Dövlət Proqramı – 2003-2007	ARPF. 2003.
2004	“Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)”	ARPS. 2004. №
2005	2005-2009-cu illər üçün ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsində pedaqoji kadrlarla təminat üzrə Dövlət Proqramı	ARPF. 2005.
2005	Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili ilə əlaqədar Dövlət Proqramı-2005-2009	ARPF. 2005.
2005	Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili ilə əlaqədar Dövlət Proqramı-2005-2009	ARPF. 2005

2005	Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin İKT ilə təminatı Proqramı 2005-2007	ARPF. 2005.
2006	Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (de-institutlaşdırma) və alternativ qayğı Dövlət Proqramı – 2006-2015	ARPF. 2006.
2006	Dərsliklə təminat Proqramı – 2006-2015	ARPF. 2006.
2006	Xüsusi istedadla malik olan uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə Dövlət Proqramı – 2006-2010	ARPF. 2006.
2006	Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsilin konsepsiyası (Milli Kurikulumu)	ARNKQ. 3 iyun 2010. № 103
2008	“2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”	ARPS. 15 sentyabr 2008. №
2009	“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”	ARPF. 14 aprel 2009.
2009	Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası.	ARNKQ. 13 yanvar 2009. № 9
2009	Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu.	ARP. 19 iyun 2009.
2010	"Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)"nın təsdiq edilməsi haqqında	ARNKQ. 3 iyun 2010. № 103
2011	Ümumi təhsil məktəblərində və ilk-peşə ixtisas təhsili müəssisələrində təhsilənlərin qiymətləndirilməsi və yekun dövlət attestasiyasının aparılması qaydaları	ARTNQ. 3 may 2011. № 736

Qısaltmalar: ARP - Azərbaycan Respublikası Prezidenti. ARPF - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. ARPS - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ARNK - Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti ARNKQ - Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı ARTN - Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi ARTNQ - Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin Qərarı

1.2. Təhsilə dair fəlsəfi baxışlar.

Biliyin təbiətinə və necə öyrənməyimizə əsas diqqət yetirən 4 təhsil fəlsəfəsi müzakirə edilmişdir. Təhsil fəlsəfəsi nöqtəyi nəzərdən təhsilə yanaşmalar bütün dünyada istifadə olunur. Bu fəlsəfi cərəyanlara Proqressivizm, Perrenializm, Essensializm və Eksistensializm daxildir. Bu Təhsil fəlsəfələri əsas diqqəti bizim “NÖYİ” tədris etməyin lazım olduğu və kurikulum üzərində cəmləşdirir. Hər bir fəlsəfi baxış, kurikulumun xarakterini dəyişdirən fərqli dəyərləri əks etdirir.

Proqressivizm. Proqressivizm tərəfdarları hesab edirlər ki, təhsil məzmununa böyük əhəmiyyət verməlidir. Eləcə də diqqət mərkəzində daha çox uşaq olmalıdır. Bu təhsil fəlsəfəsinin tərəfdarları hesab edirlər ki, şagirdlər ideyaları fəal təcrübə yolu ilə sınaqdan çıxarmalıdırlar. Təcrübə zamanı yaranan suallara cavab axtaran zaman təlim daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bu passiv olmayan, fəal təlimdir. Öyrənən özünün fərdi təcrübəsində fiziki və mədəni kontekstdən məna çıxarır və problemi həll edir. Yaradıcı müəllimlər şagirdlər üçün elə bir təcrübə mühiti yaradırlar ki, şagirdlər təcrübə keçə-keçə öyrənirlər. Kurikulumun məzmununa şagirdlərin maraq və sualları əsasında tərtib edilir. Elmi metoddan proqressivist pedaqoqlar istifadə edirlər ki, şagirdlər

müəyyən məsələ və hadisələri sisteməlik və qısa müddətə öyrənilir. Əsas diqqət bu prosesin necə aparılması üzərində cəmləşir. Proqressiv təhsil fəlsəfəsi Amerikada 1920-ci ilin ortalarından başlayaraq, 1950-ci ilin ortalarına qədər yaradılmışdır. Amerikalı Con Dyu onun əsas tərəfdarlarından idi. Bu təhsil fəlsəfəsinin əsas prinsipi ondan ibarət idi ki, məktəblərdə azadlıq və demokratiyanı təcrübədən keçirməklə, vətəndaşların həyatlarını yaxşılaşdırmalıdır. Qərar verərkən fikirlərin paylaşması, şagird-müəllim münasibətlərinin planlaşdırılması, şagirdlərin seçdikləri mövzular bu fəlsəfi cərəyanın aspektlərini əhatə edir. Kitablar səlahiyyətdən daha çox vasitələrdir.

Perennializm. Adları çəkilən fəlsəfi baxışlardan ən konservativ, ənənəvi və yaxud sabit, dəyişməz fəlsəfə - *perennializm fəlsəfəsidir*. Bu fəlsəfəni Təhsilin klassik tərəfindən əldə etmək çətindir. Perennializm tərəfdarları belə hesab edirlər ki, təhsil də insan təbiəti kimi dəyişilməzdir. İnsanların ən fərqləndirici xüsusiyyətləri insanların səbəblərdən nəticə çıxarmaq qabiliyyətləri kimi, təhsildə də inkişaf edən rəşionallıq üzərində fikirlərini cəmləşdirirlər. Perennialistlərə görə, təhsil həyat üçün hazırlıq deməkdir və şagirdlərə strukturlu təhsil vasitəsilə dünyanın quruluşu öyrədilməlidir. *Perennialistlərə görə*, rəal aləm səbəblər dünyasıdır. Bu cür inam və baxış bizə təhsil və bəzən də dini qanunlar vasitəsilə məlum olur. Xeyrixahlıq (İlahi) anlayışına rəşionallığın özündə də rəst gəlmək olar. Perennialistlər daha çox yüksək nizamlı təlim və davranışa nəzarət vasitəsilə öyrənilən fənn və nəzəriyyələrə meyl göstərirlər. Perennialistlər üçün məktəb əsasən əbədi inamları tədris etməklə səbəbləri axtarır tapmaq üçün mövcuddur. Müəlim izah edir və deyir. Şagird isə passiv rəşipientdir (qəbul edəndir). Buna görə də həqiqət əbədidir. Məktəb mühitində baş verən bütün dəyişikliklər səthidir. Perennialistlərə hesab edir ki, təhsilin məqsədi şagirdləri sivilizasiyanın böyük ideyaları haqqında məlumatla təmin etməkdən ibarətdir. Onlar hesab edilər ki, bu ideyalar istənilən

dövrə problemlərin həlli üçün böyük potensiala malikdir. Əsas diqqət daimi ideyaları, sabit, əbədi olan həqiqətləri axtarmaq, daima müəyyən və mühüm səviyyədə olan təbii və bəşəri dünyalar kimi tədris etməyə istiqamətlənməlidir. Bu dəyişilməz prinsipləri tədris etmək tənqidi xarakter daşıyır. İnsanlar düşüncəli varlıqlar olduğundan, onların şüurları inkişaf etdirilməlidir. Beləliklə, intellektin tərbiyələndirilməsi təhsildə ən yüksək prioritetlərdəndir. Tələbyönümlü kurikulum uzunmüddətli nizam-intizam daxilində şagirdin inkişafını məhdudlaşdırmaqla mədəni savadlılığa üstünlük verir. Bəşəriyyətin əldə etdiyi ən yüksək nəaliyyətlər-ədəbiyyat və incəsənət işləri, təbiət elmlərinin prinsipləri və ya qanunları vurğulanır. Bu təhsil fəlsəfəsinin tərəfdarları 1963-cü ildə “Böyük Kitablar” proqramını işləyib hazırlayan amerikalı Robert Maynard Huçin və sonradan qərb mədəniyyətinə dair 100 böyük kitaba əsaslanan və kurikulumu hazırlayan amerikalı pedoqog Mortimer Adler idi.

Essensializm. Essensialistlər hesab edirlər ki, biliklər şagirdlərə sistemli və nizamlı qaydada ötürülməlidir. Bu konservativ yanaşmada əsasən, məktəbin tədris edəcəyi standartların intellektual və mənəvi baxımından xüsusiyyətləri vurğulanır. Kurikulum əsas, habelə, akademik bilikləri və bacarıqları əhatə edir. Bu təhsil fəlsəfəsi müəyyən mənada perrenializmə yaxın olmasına baxmayaraq, essensialistlər də bu ideyanın tərəfdarıdırlar ki, kurikulum dəyişdirilə bilər. Təhsil praktik xarakter daşımali və şagirdləri cəmiyyətin dəyərli üzvü olmağa hazırlanmalıdır. Təhsil eyni zamanda əsas diqqəti faktlara və şagirdlərin oxu, yazı, danışiq, hesablama bacarıqlara yönəltməlidir. Məktəblər siyasət hazırlamamalı və siyasətə təsir göstərməməlidirlər. Şagirdlərə gərgin işləmək, idarəçilik və nizam-intizama riayət etmək öyrədilməlidir. Müəllimlər şagirdlərə yoldaşları ilə münasibətdə səbirli olmağa köməklik etməlidirlər. Bu cür yanaşma 1920 və 30-cu illərdə üstünlük

təşkil edən proqressivist yanaşmaya müəyyən təsir göstərmişdir. Vilyam Baqley, 1934-cü ildə jurnalda formalaşdırdığı proqressiv yanaşmalarla məşğul olmağa başlamışdır. Essensializmin digər tərəfdarlarına misal olaraq, Ceyms D.Koerner (1959), H.G. Rikover (1959), Paul Koperman (1978) və Teodor Sizerin (1985) adlarını çəkmək olar.

Eksistensializm. Eksistensialistlərin dünya haqqında fikirləri subyektiv xarakter daşıyır. Onlar düşünürlər ki, həqiqət xeyirxahlıqdır və nəyin doğru olduğunu yalnız insan özü müəyyən edir. Eksistensialistlər hesab edilər ki, dünya həqiqətdir, həqiqət isə insanın məsələyə yanaşmasından asılıdır. Yəni hər insanın öz həqiqəti ola bilər. Onlar hesab edirlər ki, xeyirxahlıq azadlıqdan irəli gəlir. Eksistensialistlər hesab edirlər ki, məktəb şagirdlərə onların özlərini tanımağa və cəmiyyətdə öz yerlərini müəyyən etməyə köməklik göstərilən bir yerdir. Məktəbdə tədris olunan fənlər incəsənətin, etikanın, fəlsəfənin şərhlərini təmin etməlidir. Müəllim-şagird münasibətləri əsasən şagirdlərə fərdi təlim yollarında köməklik göstərməkdən ibarət olmalıdır. Məktəb mühitində baş verən dəyişiklik həm təbii, həm də mühüm hadisə kimi qəbul edilməlidir.

Öz təhsil fəlsəfənizi müəyyənləşdirin

Suallara verilmiş cavablardan uğurlu hesab etdiyiniz variantı seçin. Siz verilmiş variantlardan düzgün hesab etdiyiniz bir neçəsini də qeyd edə bilərsiniz.

1. Təhsil nə üçün lazımdır?

- A. Varlığın mövcudluğunun səbəbini öyrənmək üçün lazımdır.
- B. İnkişafı təmin etmək üçün lazımdır.
- C. Bilik və bacarıqlar əldə etmək üçün lazımdır.
- D. Düzgün seçimlər etmək üçün lazımdır.

2. Sizcə “öyrənən” kimdir?

- A. Öyrənən təcrübə aparan orqanizmdir.
- B. Öyrənən intellekt və emosiyalardan ibarət olan unikal, azad və məsuliyyətli yaranmışdır.
- C. Öyrənən düşünən və hiss edən (idraklı və intuitiv) varlıqdır.
- D. Öyrənən bilik və bacarıqların daşıyıcısıdır. O öyrəndiklərini yeri gələndə istifadə edə bilər.

3. Təhsil insanın ehtiyaclarını necə təmin etməlidir?

- A. Həyatın problemləri ilə üz-üzə qalmaq şəraiti yaratmalıdır: real seçimlər, məhəbbət iztirabı və sevinci, azadlığın problemləri, fəaliyyətin ardıcılığı ölümün haqq olması və s.
- B. Bütün insanların ehtiyacları baxımından əhəmiyyətli hesab edilən bilik və bacarıqların formalaşmasını təşkil etməlidir.
- C. Öyrənlərin intellektual ehtiyaclarının ödənilməsinə təmin etməlidir.
- D. İnsanların ehtiyacları müxtəlif olduğundan təhsil şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin inkişafına istiqamətlənməlidir

4. Təhsil mühiti necə olmalıdır?

- A. Təhsil üçün elə mühit yaradılmalıdır ki, təlim real həyatda mövcud olan materiallar və ictimai münasibətlərlə əlaqədə qurulmuş olsun.

- B. Təhsilin mühiti həyatın özü olmalıdır. Burada şagirdlər həyata hazırlanmamalı, həyatın içində öyrənməlidirlər.
 - C. Təhsil mühiti öyrənəni azad inkişaf etməyə, yaradıcı fərd olmağa, həvəsləndirməlidir. O, öyrənənlərə çoxluğun düşüncələrindən çıxış etməyi, əcdadların müəyyən etdiyi normları rəhbər tutmamağı öyrətməməlidir.
 - D. Təhsil həyatı tamamilə əks etdirmir, o, uşaqların intellektual imkanlarını inkişaf etdirməli olan və onları gələcəyə hazırlayan uydurma bir mühitdir.
5. Təhsilin məqsədi nə olmalıdır?
- A. Yeni təcrübəyə əsaslanaraq daim inkişaf etmək təhsilin həm əsas xüsusiyyətinə, həm də məqsədinə çevrilməlidir;
 - B. Təhsil yalnız mütləq həqiqətə, ümumbəşəriyyə və dəyişməzliyə istiqmətlənməlidir.
 - C. Hər bir uşağın fərd olaraq inkişafı təhsilin ən mühüm məqsədi olmalıdır.
 - D. Şagirdlərin biliklərinin əsaslarını təmin etməkdən ibarətdir
6. Məktəbin əsas vəzifəsi nə olmalıdır?
- A. Məktəb özlüyündə insanın müxtəlif xüsusiyyətləri, hafizəsinə əhəmiyyət verir və əsas diqqəti şüurun inkişafına yönəldir.
 - B. Məktəb “hərtərəfli uşaq” üçün təhsili təmin etməlidir, bütün diqqətini uşağın ehtiyaclarına və maraqlarına yönəltməlidir.
 - C. Məktəb real dünyanı başa düşmək üçün şagirdlərə lazım olan bilikləri çatdırmağı qarşıya məqsəd qoymalıdır.
 - D. Özünü reallaşdırma səyahətində hər bir şagirdə kömək göstərməlidir.

7. Məktəbin təlim mühiti necə olmalıdır?

- A. Məktəb şagirdlərin qruplarda düşünməsinə təmin edir ki, bu da yarışmanı deyil, əməkdaşlığı təmin edir.
- B. Məktəb şagirdləri elə gerçək azadlıqla təmin edir ki, bu şəraitdə şagirdlər öz həyat həqiqətlərini tapa bilsinlər və müstəqil şəkildə öz seçimlərini edə bilsinlər.
- C. Məktəb şagirdləri “kitablar dünyası” ilə əhatə etməli, intellektual və tənqidi düşünmə şəraitində şəxsiyyətin tərbiyəsini təşkil etməlidir.
- D. Məktəb şagirdlərin şüurlu şəkildə nizam-intizam qaydalarına riayət etməsi üçün müvafiq atmosfer yaratmalıdır. Bu məsələlərə şagirdin münasibətini yoxlamaq üçün innovativ texnikalardan istifadə etməlidir.

8. Mənimsəməni təmin edən təlim necə baş verməlidir?

- A. Şagirdlər bir neçə alternativ versiyadan birinin seçilməsinə cəlb ediləndə mənimsəməni təmin edən təlim baş verir.
- B. Şagirdlər problem həllinə əsaslanan layihələrə cəlb edilməklə praktik məsələlərdən nəzəri prinsiplərə doğru istiqamətləndirilir (konkretədən məcaziyə).
- C. Mənimsəməni təmin edən təlim, şagirdləri daimi dünya ilə tanış edən oxu zamanı baş verir. Bu zaman şagirdlər gələcəkdə tətbiq edəcəkləri nəzəri məsələləri öyrənirlər (məcazidən konkretə).
- D. Mənimsəməni təmin edən təlim o zaman baş verir ki, şagirdlər fənn üzrə biliklərini daha da genişləndirməyə ciddi cəhdlər göstərir.

9. Müəllimin rolu nədən ibarət olmalıdır?

- A. Müəllim şagirdləri ilə düşünülmüş şəkildə davranmalıdır. Onların təlimi insanın maraqlarını ən

- yüksək səviyyədə əks etdirən yazılara, ədəbiyyata əsaslanmalıdır.
- B. Müəllim şagirdin nailiyyət səviyyəsini müəyyənləşdirərkən və ya araşdırarkən öz prinsiplərini, əhəmiyyət verdiyi dəyərləri və onların əhəmiyyətliliyinin səbəblərini öyrənənlərə təqdim etməlidir.
 - C. Müəllim şagirdləri istiqamətləndirir və onlara məsləhətlər verir. Şagirdin təlimi rəhbərliyin və ya dərslərlərin müəyyən etdiyi fəənn biliklərinə deyil, öyrənənlərin maraqlarına əsaslanır.
 - D. Müəllim məsuliyyətli rəhbərdir, yeniyetmələr böyüklərin xüsusiyyətlərini və tələblərini dərk edəne qədər böyüklər dünyası ilə uşaqlar aləmi arasında əlaqələndirici rolunu oynayır.

10. Kurikulum hansı məsələləri əhatə etməlidir?

- A. Kurikulum ədəbiyyat, tarix, riyaziyyat və təbiət fənlərinin zamanın sınağından çıxmış əsas ideyalarını əhatə etməlidir.
- B. Kurikulumda əsas diqqət ona yönəlməlidir ki, şagirdlər ictimai fənlər, tətbiqi elmlər və peşə texnologiyaları üzrə problemlərin həll edərkən uğurlu üsul və vasitələr seçə bilsinlər.
- C. Kurikulum ana dili, xarici dillər, tarix, riyaziyyat, təbiət elmləri, təsviri incəsənət, eləcə də fəlsəfə kimi akademik fənləri əhatə etməlidir.
- D. Kurikulum insanpərvərliyə istiqamətlənməlidir. İnsanın səciyyəvi cəhətlərinin və onun ətraf aləmlə ziddiyyətlərinin öyrənilməsinə, imkan verən tarix, ədəbiyyat, incəsənət, fəlsəfə fənlərini əhatə etməlidir.

11. Hansı təlim üsullarına üstünlük verilməlidir?

- A. *Layihlər üsuluna* üstünlük verilməlidir və bu üsul vasitəsilə şagirdlər problemlərin həll edilməsinə istiqamətlənməlidirlər.
- B. *Mühazirələr, oxu və müzakirələr* intellektin yüksəldilməsi üçün üstünlük verilən üsullar olmalıdır.
- C. *Nümayişlər* bilik və bacarıqları tədrisində əhəmiyyətli hesab edilməlidir.
- D. *Sokrat dialoqu* (suallara əsaslanan mükəllimələr zamanı cavabların əldə edilməsi) şagirdin özünütəsdiqi üçün üstünlük verilməli üsuldur.

Test nəticələrinin hesablanması:

Bu testin nəticələri özünü qiətləndirmə yolu ilə məyyən edilir. Hər sual üzrə seçdiyiniz cavabları dairəyə alın. Sonra aşağıdakı cədvəldə hər sütun üzrə

Təhsil fəlsəfəni müəyyənləşdir

	Proqressivizm	Perennializm	Essensializm	Eksistensializm
1	B	A	C	D
2	A	C	D	B
3	D	C	B	A
4	B	D	A	C
5	A	B	D	C
6	B	A	C	D
7	A	C	D	B
8	B	C	D	A
9	C	A	D	B
10	B	C	A	D
11	A	B	C	D

Bu proqramlaşdırılmış test tapşırığıdır. Hər sual dörd fəlsəfi yanaşma baxımından cavablandırılmışdır: *proqressivizm*, *perennializm*, *essentializm* və *ekzistentializm*. Əgər siz cavablarınızı qiymətləndirmək istəyirsinizsə, sual üzrə iki cavabı doğru hesab etməyinizə baxmayaraq, daha çox üstünlük verdiyiniz versiyanı seçin. Etdiyiniz seçimlər arasında hansı təhsil fəlsəfəsinə aid cavablar üstünlük təşkil edirsə, deməli siz həmin fəlsəfəyə aidsiniz. Məsələn, sizin təhsil seçiminiz: proqressivizm üzrə (9), perrenizlizm (1) essentializm (3), və eksiztentializm (2)-dirsə, demək bu test vasitəsilə, sizin təhsil fəlsəfəniz Proqresivizm olacaqdır(15 xaldan 9-u çoxluq təşkil edir) . Əgər müəyyən etsəniz ki, bu fəlsəfələrdən bir neçəsini, hətta 4-nü üstün tutursunuzsa, cavablarınızın bu şəkildə səpələnməsi, təhsil dəyərinə *eklektik* (ziddiyyətli) yanaşma forması kimi izah olunur. Dörd mövqedən birinin seçilməsində göstərilən qətiyyətsizlik, əsas bu təhsil sistemi daxilində olmayan digər dəyərlərin və inancların üstün tutulduğunu göstərə bilər.

II FƏSİL. FƏNN KURİKULUMLARININ STRUKTURU VƏ MƏZMUNU

Təhsil kurikulumları xarakterinə görə iki yerə ayrılır. Onlardan birincisi fənyönümlü, ikincisi isə şəxsiyyətyönümlü kurikulum adlanır.

Fənyönümlü kurikulumlar məzmun etibarilə elm sahəsi-ni, onun mükəmməl anlayışlar sistemini əhatə etməklə bilavasitə bu anlayışların mənimsənilməsinə istiqamətləndirilir. Belə kurikulumların keyfiyyətində biliklərin həcmi və miqdarı əsas rol oynayır. Bütün praktik bacarıqların yerinə yetirilməsində məqsəd biliklərin möhkəmliyini, davamlılığını artırmağa xidmət göstərməkdən ibarət olur. Praktiki əhəmiyyət daşıyan bacarıq, vərdiş və qabiliyyətlər arxa plana keçir, fənnin elmi potensialı artır, məlumatlıq səviyyəsi çoxalır. Şagirdlər özlərinə praktik cəhətdən lazım olmayan fundamental bilikləri öyrən-mək məcburiyyətində qalırlar.

Şəxsiyyətyönümlü kurikulumlar bilavasitə həyati bacarıq və vərdislərə üstünlük verilməsi ilə fərqlənir. Bu kurikuluma görə, insanın gələcək həyat fəaliyyətində lazım olacaq praktik bacarıq və vərdislər əhatə edilir, onun əqli fəaliyyətlə bağlı qabiliyyətlərinin formalaşması ön plana çəkilir. Tələb olunan bacarıq və vərdislərin formalaşdırılmasına imkan yaradan minimum biliklərin həcmi müəyyənləşdirilir. Bu biliklər minimum təlim məqsədlərinə çatmaq üçün vasitə kimi nəzərdə tutur. Şəxsiyyətyönümlü kurikulumlar integrativ məzmunu ilə seçilir. Oradakı fənlərin adlandırılmasında, məzmunun müəyyənləşdirilməsində şəxsiyyətin formalaşması üçün əhəmiyyət kəsb edən və bilavasitə insanın şəxsi fəaliyyəti üçün lazım olan tələblər əsas götürülür. Kurikulumun nəzəri problemlərindən biri onun növlərinə görə təsnif olunmuşdur. Bu məsələdən bəhs edən ailmələrin fikrincə, kurikulumların növləri barədə yekdil fikir yoxdur. Bu da ondan irəli gəlir ki, kurikulumları təsnif edərkən ona müxtəlif prinsiplərlə yanaşılır: ya xarakterlərinə,

ya təyinatına ya da məzmun və strukturuna görə münasibət bildirirlər. Bütün məqamlarda elə kurikulumlar vardır ki, onlar ümumi ölkə səviyyəsində qəbul olunmaqla geniş miqyasda tətbiq edilir. Mahiyyət etibarı ilə belə kurikulumlar milli xarakter daşıyır. Ona görə də Milli Kurikulum adlanır. Ayrı-ayrı fənlərin bütövlükdə xüsusi-yətlərini əhatə edən kurikulumlar isə **fənn kurikulumları** kimi tanınır və dəyərləndirilir. Kurikulum təhsilin son məqsədini, məqsədlərə çatmaq üçün yolları, bu yolların səmərəliliyini yoxlamaq üsullarını özündə birləşdirən, bir sözlə, təhsil prosesi ilə bağlı bütün fəaliyyətlərin səmərəli və məqsədyönlü təşkilinə hərtərəfli imkan yaradan **konseptual sənəddir**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ÜMUMİ TƏHSİLİN
KONSEPSİYASI
(MİLLİ KURİKULUMU)**

Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası
- Milli Kurikulumu konseptual xarakterli çərçivə sənədi
olub

☐ **ümumi təhsilin səviyyələri üzrə təlim nəticələri və məzmun standartları,**

☐ **ümumi təhsilin hər bir səviyyəsində tədris olunan fənlər,**

☐ **ümumi təhsilin səviyyələri üzrə həftəlik dərslər və dərslərdən kənar məşğələ saatlarının miqdarı,**

☐ **ümumi təhsil sisteminə pedaqoji prosesin təşkili,**

☐ **təlim nailiyyətlərinin (nəticələrinin)**

qiymətləndirilməsi və monitorinqi

2.1. Kurikulum islahatını zəruri edən səbəblər

- Cəmiyyətdə yeni ictimai münasibətlərin yaranması
- Planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid
- Dünya təhsil sisteminə inteqrasiya

- İnformasiya əsrinin tələbləri
- Təhsilin məqsəd və vəzifələrinə yeni baxış və yanaşmaların formalaşması
- Mövcud ümumi təhsil proqramlarının müasir tələblərə cavab verməməsi

2.2. “Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və təhsil proqramları (kurikulumları)” sənədinin əsas xüsusiyyətləri

Kurikulum təhsilin məzmunu, təşkili və qiymətləndirilməsi ilə bağlı bütün məsələləri özündə əks etdirən ***konseptual sənəddir***. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları) (bundan sonra-dövlət standartları) aşağıdakıları müəyyən edir:

- ümumi təhsilin məzmununu;
- ümumi təhsilin idarə olunmasını;
- ümumi təhsilin maddi-texniki və tədris bazasını;
- ümumi təhsilin infrastrukturunu;
- ümumi təhsil sistemində təhsilverənlərin keyfiyyət göstəricilərini;
- ümumi təhsil sistemində təhsilənlərin bilik, bacarıq və vərdislərinin səviyyəsini.

Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları 5 il müddətinə qüvvədədir.

2.2.1. Ümumi təhsilin məzmunu

Ümumi təhsilin məzmunu fərdin, cəmiyyətin, dövlətin maraq və tələbatlarını, milli və ümumbəşəri dəyərləri əks etdirməklə, humanistlik, dünyəvilik, varislik, integrativlik prinsipləri əsasında müəyyən edilir. Ümumi təhsilin məzmunu

təhsilalanların yaş, fizioloji, psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, onların dünyagörüşünün və şəxsiyyətinin formalaşmasını, bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun zəruri bilik və bacarıqlara yiyələnməsini, əqli, fiziki, mənəvi, estetik inkişafını, müstəqil əmək və təhsil həyatına hazırlanmasını, cəmiyyətin faydalı və məhsuldar üzvünə çevrilməsini təmin edir. Ümumi təhsilin məzmununa dair ümumi tələblər aşağıdakılardır:

- təhsilin məzmununu təhsilalanın və cəmiyyətin tələbatına, dövlətin təhsil siyasətinə uyğunlaşdırmaq;
- məzmunu nəticəyönlülük, şəxsiyyətyönlülük, şagirdyönlülük, integrativlik prinsipləri əsasında müəyyənləşdirmək;
- təhsilalanların təlim marağını, potensial imkanlarını, sağlamlığının təhlükəsizliyini nəzərə almaqla onlara davamlı inkişaflarını təmin edən, müstəqil həyatda lazım olan zəruri biliklərin və əqli, informativ-kommunikativ, psixomotor bacarıqların aşılmasını təmin etmək;
- təhsilin məzmununa şagirdlərin ümumi inkişafına xidmət etməyən, tətbiqi xarakterdə olmayan, məzmunu ağırlaşdıran məlumatyönlü məsələlərin daxil edilməsinə yol verməmək.

2.2.2. Ümumi təhsilin idarə olunması

Ümumi təhsilin idarə olunması hesabatlılıq, məsuliyyətin bölüşdürülməsi və inkişafın monitorinqi prinsipləri əsasında həyata keçirilir. Ümumi təhsilin idarə olunması dövlət-ictimai xarakter daşıyır.

2.2.3. Ümumi təhsilin infrastrukturunu

Müəyyən edilmiş dövlət standartlarına uyğun keyfiyyətli ümumi təhsil almaq üçün müvafiq infrastrukturun yaradılması mühüm şərt hesab edilir. Ümumi təhsilin infrastrukturuna təhlükəsiz təhsil şəraiti, pedaqoji kadrlarla təminat, təhsil fəaliyyəti üçün zəruri imkanlara malik binalar, yardımçı bina və qurğular, sadə idman meydançası və qurğuları, müvafiq kadrlarla təmin olunmuş tibb, iaşə obyektləri, kitabxana, rabitə, su, istilik, elektrik sistemləri, internet xidməti daxildir.

2.2.4. Ümumi təhsilin maddi-texniki və tədris bazası

Ümumi təhsil üzrə dövlət təhsil proqramlarının (kurikulumların) yerinə yetirilməsinə əlverişli şərait yaratmaq məqsədi ilə ümumi təhsil müəssisələri zəruri maddi-texniki və tədris bazasına malik olmalıdır. Ümumi təhsil müəssisəsinin maddi-texniki və tədris bazasına təchiz olunmuş tədris laboratoriyaları, emalatxanalar, idman və akt zalları, təhsilalan və təhsilverənlər üçün mebel avadanlığı, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, audio-vizual avadanlıqlar, tədris-əyani vəsaitləri, təlimin texniki vəsaitləri, dərslik və elmi-bədii ədəbiyyat fondu daxildir.

2.2.5. Ümumi təhsil pilləsində təhsilverənlərin keyfiyyət göstəriciləri

Ümumi təhsilin həyata keçirildiyi müəssisələrə, bir qayda olaraq, pedaqoji ali təhsilli mütəxəssislər qəbul edirlər. Ümumi təhsil sistemində çalışan təhsilverənlər, əsasən, aşağıdakı keyfiyyət göstəricilərinə malik olmalıdırlar:

- ixtisası üzrə dövrün tələbatına uyğun elmi-nəzəri biliklərə;
- uşaqlarla həssas ünsiyyətqurma və iş bacarığına;

- əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərə, pedaqoji etika və mədəniyyətə;
- əməkdaşlıq, tədqiqatçılıq, özünütəhsil və idarəçilik bacarıqlarına;
- yaradıcılıq və sağlam rəqabət tələb edən layihələrdə, müsabiqə və innovativ proqramlarda iştirak etmək qabiliyyətinə;
- öz fəaliyyətini təqdim etmək və qabaqcıl pedaqoji təcrübələrdən bəhrələnmək bacarığına;
- ədalətlik, məsuliyyətlik, cavabdehlik keyfiyyətlərinə;
- işlədiyi məktəbdə və ictimaiyyətdə hörmətə və nüfuza.

2.2.6. Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsi.

Təhsilverənlərin keyfiyyət göstəriciləri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilən attestasiya qaydalarına əsasən müəyyən edilir.

Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsi ümumi təhsilin hər bir səviyyəsi üzrə təsdiq olunmuş təlim nəticələri və fənlər üzrə məzmun standartları ilə müəyyən edilir. Təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsini müəyyən edən təlim nəticələri və məzmun standartları aşağıdakı tələbləri ehtiva edir:

- fərdin, dövlətin, cəmiyyətin maraq və tələbatının ödənilməsi;
- təhsilin nəticəyönlülük, şagirdyönlülük, integrativlik prinsipləri əsasında qurulmasına didaktik zəmin yaradılması;
- təhsilalanların həyatı bacarıqlara yiyələnməsinin prioritet hesab edilməsi;

- keyfiyyətli təhsil almaq üçün hamıya bərabər imkanların yaradılması;
- təhsil səviyyələri üzrə təhsil proqramlarında (kurikulumlarda) varisliyin təmin olunması;
- şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə müvafiq standartların müəyyən edilməsi üçün etibarlı əsas yaradılması;
- təhsilalanların sağlamlığının qorunması məqsədi ilə ağırlaşdırıcı tədris materiallarının təlim prosesinə gətirilməsinin qarşısının alınması.

2.3. Təhsil proqramı (kurikulum)

Ümumi təhsil üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) aşağıdakılar əhatəli şəkildə göstərilir:

- ümumi təhsilin səviyyələri üzrə təlim nəticələri və məzmun standartları;
- ümumi təhsilin hər bir səviyyəsində tədris olunan fənlər;
- ümumi təhsilin səviyyələri üzrə həftəlik dərslər və dərslərdən kənar məşğələ saatlarının miqdarı;
- ümumi təhsil sistemində pedaqoji prosesin təşkili prinsipləri;
- təlim nailiyyətlərinin (nəticələrinin) qiymətləndirilməsi və monitorinqi.

2.4. Ümumi Təhsil səviyyələri üzrə təlim nəticələri

İbtidai təhsil üzrə ümumi təlim nəticələri.

İbtidai təhsili başa vurmuş şagird aşağıdakıları bacarmalıdır:

- yaşına uyğun bədii, elmi-kütləvi və məlumat xarakterli mətnləri müəyyən edilmiş qaydada oxumağı;
- oxuduğu mətndəki əsas məzmunu ayırmağı və ona öz fikrini bildirməyi;

- lüğətlərdən, məlumat xarakterli vəsaitlərdən, kompüter texnikasından istifadə etməyi;
- öz fikirlərini şifahi və yazılı formada aydın ifadə etməyi;
- məntiqi düşünməyi, fikir irəli sürməyi, başqasının fikrinə münasibət bildirməyi;
- zəruri riyazi bilikləri həyatda tətbiq etməyi, sadə alqoritmləri yerinə yetirməyi;
- müşahidə etdiyi obyekt və hadisələri təsvir etməyi, onları səciyyəvi əlamətlərinə görə fərqləndirməyi;
- ünsiyyət qurmağı, əməkdaşlıq etməyi, komanda, kollektiv tərkibində fəaliyyət göstərməyi;
- sadə mədəni davranışı, şəxsi gigiyena və zəruri təhlükəsizlik qaydalarına əməl etməyi;
- müəyyən olunmuş normativlər çərçivəsində fiziki hərəkətləri, bədii-estetik qabiliyyətini nümayiş etdirməyi, sadə əmək vərdişlərini tətbiq etməyi;
- öz hüquqlarını müdafiə etməyi, başqasının hüquqlarına hörmət etməyi;
- insanlara, təbiətə, şəxsi və dövlət əmlakına, başqasının əməyinə həssas, qayğıkeş və ədalətli münasibət göstərməyi;
- Azərbaycan xalqının əxlaqi-mənəvi dəyərləri, tarixi, mədəniyyəti, incəsənəti, görkəmli şəxsiyyətləri haqqında qazandığı ilkin bilikləri, habelə ölkəsinə qarşı əks mövqedə olan qüvvələri sadə formada təqdim etməyi;
- xarici dildə sadə ünsiyyət bacarıqlarına yiyələndiyini nümayiş etdirməyi.

2.4.1. Ümumi orta təhsil üzrə ümumi təlim nəticələri

Ümumi orta təhsili başa vurmuş şagird aşağıdakıları bacarmalıdır:

- dinlədiyi və oxuduğu müxtəlif üslubda və janrda olan mətnləri təhlil etməyi, onların məzmununu yığcam, həm də qismən geniş formada başqasına çatdırmağı;
- nitqin monoloq və dialoq formalarından istifadə etməyi;
- plan, tezis, icmal tərtib etməyi, layihə, rəy hazırlamağı;
- nümunələr və dəlillər vasitəsilə fikirlərini məntiqi cəhətdən əsaslandırmağı, müxtəlif fikirlərdə ifadə olunan başlıca məqamları ümumiləşdirməyi;
- hesablamalar və proqnozlaşdırma aparmağı, riyazi dildən istifadə etməyi, alqoritmlər qurmağı, ehtimallar irəli sürməyi;
- ətraf aləmi dərk etmək üçün müşahidə, ölçmə, hesablama, təcrübə, qiymətləndirmə üsul və vasitələrindən istifadə etməyi;
- təbiətdəki əsas qanunauyğunluqların mahiyyətini və onların qarşılıqlı əlaqəsini izah etməyi;
- müxtəlif fakt, mülahizə və dəlilləri müqayisə, təsnif və təqdim etməyi;
- təlim prosesində yaradıcılıq tələb edən işləri müstəqil yerinə yetirməyi;
- təlim tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün müxtəlif informasiya mənbələrindən (lüğətlər, ensiklopediyalar, kompüter, internet, dövri mətbuat və s.) istifadə etməyi;
- öz imkanlarını, meyil və marağını şüurlu olaraq müəyyən etməyi, iradi və qeyri-iradi keyfiyyətlərini nümayiş etdirməyi;
- gördüyü işlərin nəticəsini qiymətləndirməyi, qarşılaşdığı problemlərin optimal həllini tapmağı;
- sadə formada icraçılıq, təşkilatçılıq və idarəetmə bacarıqlarını nümayiş etdirməyi;

- ictimai davranış, habelə müvafiq təhlükəsizlik və tibbi-gigiyena qaydalarına, sağlam həyat tərz normalarına əməl etməyi;
- milli, əxlaqi-mənəvi, hüquqi, etik, estetik dəyərlərə, və-təndəşliq mövqeyinə, liderlik keyfiyyətlərinə malik olduğunu nümayiş etdirməyi;
- problemlərin həllində birgə fəaliyyət göstərməyi, kollektiv iş prosesində özünün və başqalarının fəaliyyətini qiymətləndirməyi;
- xarici dildə ünsiyyət qurmağı;
- ana dilində yazılı və şifahi ünsiyyət bacarıqlarına yiyələndiyini, ölkəsinin ədəbiyyatı, tarixi, mədəniyyəti, incəsənəti, görkəmli şəxsiyyətləri barədə, habelə vətəninə qarşı əks mövqedə dayanan qüvvələr haqqında müvafiq məlumatlara malik olduğunu nümayiş etdirməyi.

2.4.2. Tam orta təhsil üzrə ümumi təlim nəticələri

Tam orta təhsili başa vurmuş şagird aşağıdakıları bacarmalıdır:

- dinlədiklərinə və oxuduqlarına tənqidi və yaradıcı münasibət bildirməyi, maraq dairəsinə görə onları yeni məlumatlarla zənginləşdirməyi;
- nitqin müxtəlif formalarından məqamına görə istifadə etməyi;
- fikirlərini yazılı formada ifadə etməyi, yaradıcı yazılar (esse, müşahidə və təəssürat xarakterli yazılar və s.) yazmağı;
- ictimai həyatda baş verən hadisələrə və sosial-mədəni sahələrdəki yeniliklərə yaş səviyyəsinə uyğun olaraq münasibət bildirməyi;
- maraq dairəsinə görə müstəqil məlumatlar toplamağı, onları sistemləşdirməyi, təhlil və tətbiq etməyi;

- informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından həyat fəaliyyətinin təşkili istiqamətində istifadə etməyi;
- qarşılaşdığı həyati problemləri qiymətləndirməyi və onların həlli istiqamətində optimal qərarlar qəbul etməyi;
- potensial imkanları daxilində mövcud bilik və bacarıqlarını təkmilləşdirməyi, mədəni və intellektual səviyyəsini yüksəltməyi;
- insan əməyini, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını dəyərləndirməyi, milli əxlaqi-mənəvi dəyərlərə, habelə ümumbəşəri dəyərlərə həssas və tolerant münasibət bəsləməyi;
- xarici dildə (dillərdə) ünsiyyət saxlamağı;
- icraçılıq, təşkilatçılıq və idarəetmə ilə bağlı funksiyaları yerinə yetirməyi və bu proseslərdə liderlik xüsusiyyətlərini nümayiş etdirməyi;
- ana dilində yazılı və şifahi nitq mədəniyyətinə yiyələndiyini, ölkəsinin ədəbiyyatı, tarixi, coğrafiyası, görkəmli şəxsiyyətləri, habelə Vətənin mənafeyinə qarşı olan əks qüvvələr haqqında ətraflı məlumatlara malik olduğunu nümayiş etdirməyi.

2.4.3. Ümumi orta təhsil səviyyəsində məzmun standartları.

"Azərbaycan dili" (təlim Azərbaycan dilində olan məktəblərdə), "Rus dili" (təlim rus dilində olan məktəblərdə), "Gürcü dili" (təlim gürcü dilində olan məktəblərdə) fənləri üzrə şagird:

- dinlədiyi mətnlərə münasibət bildirməklə, mövqeyini əsaslandırır;
- mətni düzgün və ifadəli oxuyur, məzmun və strukturuna görə təhlil edir;
- dil vahidlərindən istifadə etməklə, müxtəlif tipli (nəqli, təsviri, mühakimə) və formalı (inşa, esse, hekayə) mətnlər qurur, onları təkmilləşdirir;

- müxtəlif məzmunlu məlumatlar əsasında təqdimatlar edir;
- şifahi və yazılı nitqində zəruri dil qaydalarını mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.5. Kurikulumun əsas xüsusiyyətləri

Kurikulum konseptual sənədinin qəbul olunması ilə Azərbaycan təhsil sistemində müasir qiymətləndirmədən istifadə olunmağa başlandı. Müasir qiymətləndirmənin ənənəvi qiymətləndirmə ilə müqayisədə bir sıra üstünlükləri nəzərə çarpır:

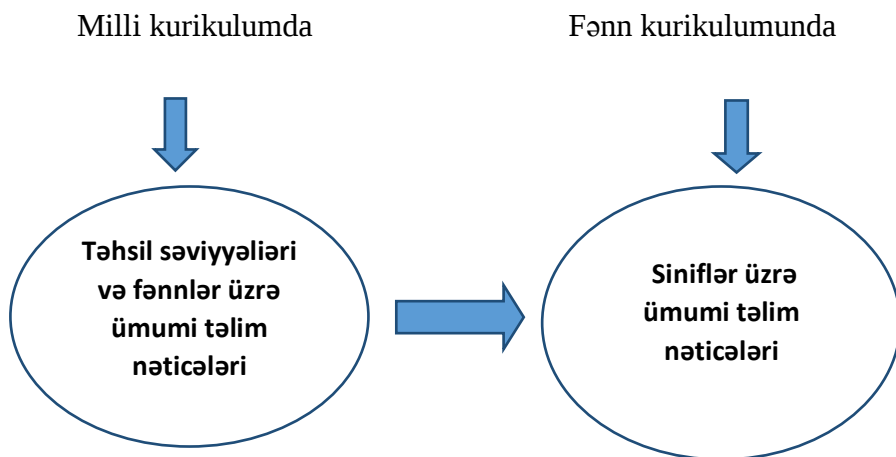
- Ənənəvi qiymətləndirmə şagirdə qiymət yazmaq kimi qəbul olunurdu, şagird yalnız qiymət almaq xatirinə oxuyurdu. Müasir qiymətləndirmədə isə qiymətləndirmə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilir və onu idarə edən vacib amil kimi meydana çıxır.
- Ənənəvi qiymətləndirmə zamanı cari qiymətləndirmə formalizmə gətirib çıxarırdı. Bunun əksinə olaraq müasir qiymətləndirmədə cari qiymətləndirilmənin aradan qaldırılması qiymətləndirmənin obyektivliyini təmin edir.
- Ənənəvi qiymətləndirmədə əsasən bilik səviyyəsi qiymətləndirilirdi. Müasir qiymətləndirilmədə isə şagirdin nailiyyəti qiymətləndirilir, inkişafı sistemli şəkildə izlənilir. Ənənəvi qiymətləndirmədə qiymətləndirmə standartları mövcud deyildi. Müasir qiymətləndirmədə isə məzmun standartlarının mənimsənilməsi səviyyəsini ölçmək üçün qiymətləndirmə standartları müəyyənləşdirilmişdir.

2.6. Milli Kurikulumun strukturu

- Ümumi təhsilə və ümumi təhsilli şəxsə verilən tələblər
- Ümumi təhsilin məzmun standartları

- Ümumi təhsil müəssisələrində fənlər üzrə həftəlik dərslərinin miqdarı
- Ümumi təhsil sistemində pedaqoji prosesin təşkili prinsipləri
- Ümumi təhsil sistemində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi
- Fənn kurikulumlarının strukturu

2.6.1. Milli kurikulumdan fənn kurikulumuna keçid

2.6.2. Fənn kurikulumlarının səciyyəvi cəhətlərinin müqayisəli təsviri

Ənənəvi tədris proqramı	Milli Kurikulum
Bilikyönlümlüdür	Şəxsiyyətyönlümlülük
Müəllimyönlümlüdür	Şagirdyönlümlülük
Fənyönlümlüdür	Nəticəyönlümlülük
Təklifyönlümlüdür	Tələbyönlümlülük
Fəndaxili və fənlərarası əlaqə məqsədyönlü və sistemli xarakter daşımır	İnteqrativlik əsas prinsip kimi qəbul olunub
Bəzi fənlər üzrə qiymət normaları müəyyən edilib.	Qiymətləndirmə standartları və mexanizmləri müəyyən edilib.

Şəxsiyyətyönlümlülük

Təhsil alanın idraki, ünsiyyət və psixomotor fəaliyyətləri əsasında həyatı bacarıqlarını inkişaf etdirməklə onlarda milli və bəşəri dəyərlərin formalaşdırılmasıdır.

Şagirdyönlümlülük

Təhsil sahəsində fəaliyyətlərin təhsilalanların mənafeyinə, maraq və tələbatlarının ödənilməsinə, istedad və qabiliyyətlərinin, potensial imkanlarının inkişafına xidmət etməsidir.

Nəticəyönümlülük

Əldə olunması nəzərdə tutulan təlim nailiyyətlərinin nəticələr formasında əvvəlcədən müəyyən edilməsidir.

Tələbyönümlülük

Fərdin, cəmiyyətin və dövlətin dəyişən ehtiyac və tələbatlarının nəzərə alınmasıdır

İntegrativlik

Təhsilin məzmun komponentlərinin bir-biri ilə və həyatla sistemli şəkildə əlaqələndirilməsidir.

Qiymətləndirmə standartları

Təhsil alanların nailiyyət səviyyəsinə qoyulan dövlət tələbidir.

2.6.3. Fənn kurikulumunun strukturu

Fənn kurikulumunun strukturu və mahiyyəti ondan ibarətdir ki, əvvəllər müəllimlərə yalnız mövzular və müvafiq saatlar verilirdisə, indi şagirdlərdən gözlənilən təlim nəticələri şəklində təlimin məzmunu, həmin məzmunun reallaşmasına xidmət edən təlimin təşkilinə verilən tələblər, forma və üsullar və təlimin planlaşdırılması ilə bağlı əhəmiyyətli tövsiyələr verilir. Eləcə də əldə edilən nəticələrin səviyyəsini müəyyən etmək üçün qiymətləndirmə üsul və vasitələri təklif edilir.

Fənn kurikulumunun strukturu və məzmunu

Fənn kurikulumunun strukturuna daxildir:

Giriş

- Fənnin məqsəd və vəzifələri
- Fənnin xarakterik xüsusiyyətləri

I Fənnin məzmunu

Ümumi təlim nəticələri

- Məzmun xətləri
- Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri
- Məzmun standartları

II Təlim strategiyaları

Fənn üzrə təlimin təşkilinə verilən əsas tələblərin təsviri

- Forma və üsulların təkmilləşdirilməsi barədə tövsiyələr

- Müəllimin təlim fəaliyyətinin planlaşdırılmasına dair nümunələr

III Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi

Əsas qiymətləndirmə növləri

Qiymətləndirmə standartları və qiymətləndirmə vasitələri

2.6.4. Fənnin məqsədi və məzmunu

Fənnin məqsədi

Fənn üzrə ümumi təlim nəticələri

Məzmun standartları 3 əsas hissədən ibarətdir və əsas mahiyyətləri belədir:

1. Məzmun xətti-dəyişməzdir.

1.1. Əsas standart-əsasən dəyişməzdir

1.1.1.Alt standart- daim dəyişir.

1.1.1. -birinci 1 rəqəmi fənn üzrə 1-ci məzmun xəttini, ikinci 1 rəqəmi- əsas standartı,

üçüncü 1 rəqəmi -1-ci alt standartı göstərir.

Təlim nəticəsi-müəyyən bir mərhələdə mənimsənilməsi nəzərdə tutulan və əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş təlim nailiyyətlərinin konkret bir səviyyəsidir.

Məzmun xəttinin funksiyaları

- Məzmun xətti – fənn üzrə ümumi təlim nəticələrinin reallaşdırılmasını təmin etmək üçün müəyyən edilən məzmunun zəruri hesab edilən hissəsidir.
- Məzmun xətləri şagirdlərin öyrənəcəyi məzmunu daha aydın təsvir etmək üçün müəyyən olunur və onu sistemləşdirmək məqsədi daşıyır.

Əsas standartın funksiyaları

- Fənlər üzrə müəyyən olunan təlim nəticələrini məzmun xətləri üzrə ümumi şəkildə ifadə edir.
- Sınıf və fənlər üzrə summativ qiymətləndirmənin aparılmasını təmin edir.

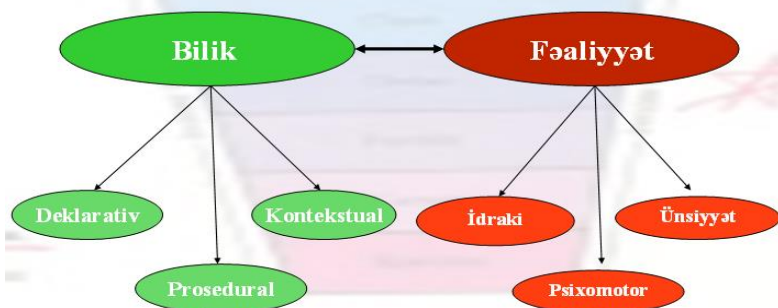
Alt--standartların funksiyaları

- Təlim məqsədlərinin dəqiq müəyyən olunması üçün etibarlı zəmin yaradır.
- Təlim strategiyalarının düzgün seçilməsində mühüm rol oynayır.
- Təlimdə integrativliyi təmin edir.
- Təlimin məzmununun davamlı inkişafını təmin edir

2.7. Məzmun standartının quruluşu – bilik və fəaliyyət.

Fənn kurikulumunun strukturu və məzmunu

Məzmun standartlarının komponentləri üzrə təsnifat

1. Biliyin komponenti.

Bilik komponenti standartın zəruri məlumat hissəsini (verilməli olan yeni informasiya) təşkil edir.

Deklarativ bilik	Məlumat xarakterli biliklərdir. Bunların sırasına anlayışlar, təriflər, faktlar daxildir
Prosedural bilik	Fəaliyyətin icrasına dair prosedur qaydaları əhatə edən biliklərdir
Kontekstual bilik	Problemin həll edilməsi yolu ilə əldə olunan yeni biliklərdir.

2. Fəaliyyətin komponenti standartın icra hissəsini təşkil edir və şagirdlərdə tələb olunan bacarıqların formalaşmasına zəmin yaradır.

Fəaliyyətlər	Bacarıqlar
İdrakı	tanımaq, izah etmək, nümunə göstərmək, istifadə etmək, təhlil etmək, müqayisə etmək, dəyərləndirmək
Ünsiyyət	izah etmək, təsvir etmək, şərh etmək, reaksiya vermək, təqdim etmək
Psixomotor	rəqs etmək, qaçmaq, yazmaq, rəsm çəkmək, yapmaq, quraşdırmaq

1.Məzmun komponenti- (Nəyi əks etdirir?)- Bilik

2.Fəaliyyət komponenti- (Nəyi əks etdirir?) -Bacarıq vərdiş (məqsəd)

2.7.1. Məzmun standartlarının fəaliyyət baxımından təsnifatı

- Məzmun standartlarını fəaliyyət baxımından təsnif edir.
- Taksonomiyaların təlim prosesində tətbiqi yollarını və əhəmiyyətini göstərir.
- Dərsin hazırlanmasında taksonomiyalardan istifadənin rolunu şərh edir

- Blum taksonomiyasının mərhələlərinə əsasən standartda nail olunması tələb edilən bacarığın səviyyəsini müəyyənləşdirir.
- Ənənəvi təlim məqsədləri ilə kurikulum üzrə təlim nəticələrinin fərqlərini izah edir.

2.7.2. “Taksonomiya” anlayışı.

Çikaqo universitetinin professoru Benjamen Blum 1956-cı ildə “Təhsil məqsədlərinin Taksonomiyası” nəzəriyyəsini təklif etmişdir. Blum şagirdlərdə məntiqi tərəkəbrün müəyyən edilməsi üçün istifadə olunan təhsil məqsədlərinin altı səviyyəsini təyin edib. Bu məqsədlər sistemi beynəlxalq aləmdə geniş yayılmışdır. «Taksonomiya» (biologiyadan götürülmüş anlayışdır) obyektlərin qarşılıqlı əlaqəsi üzərində qurulmuş klassifikasiyasını və sistemləşdirilməsini bildirir və artma sırası üzrə yerləşdirilmiş kateqoriyaların təsviri üçün istifadə olunur.

- Məzmun standartları fəaliyyət baxımından idrakı, emosional və psixomotor bacarıqlara bölünür.
- Bu bacarıqlar onların inkişafı səviyyəsi üzrə taksonomiyalarda iyerarxik qaydada yerləşdirilib. Taksonomiyalar təlimi daha ardıcıl və səmərəli qurmağa zəmin yaradır

İdrakı taksonomiya.

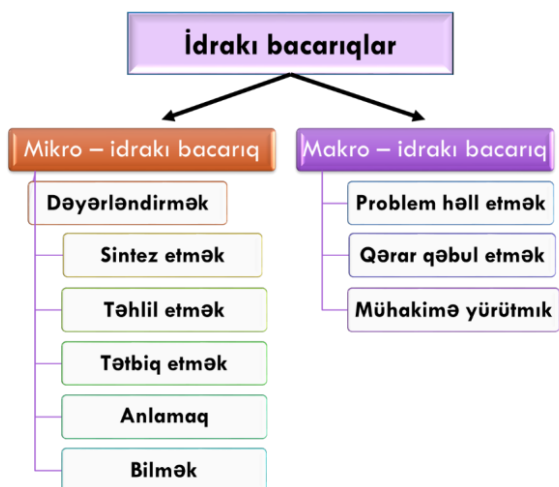
- Muasir texnologiya əsrində informasiyaları daşımaq deyil, onlardan istifadə etməyi bacarmaq əhəmiyyətlidir

- Düşünmə bacarıqları insanlara informasiyalardan istifadə edərək problemləri həll etməyin yollarını öyrədir.
- Şagirdlərin düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirməkdə idrakı taksonomiyalar əhəmiyyətli vasitədir.

Blum taksonomiyası

Fəaliyyətin növləri	
İdraki bacarıqlar (təfəkkürün inkişaf mərhələləri)	
Bilik	xatırlamaq, tanımaq, göstərmək, sadalamaq, adlandırmaq
Qavrama	izah etmək, nümunə göstərmək, öz sözləri ilə təsvir etmək, fərqləndirmək
Tətbiqetmə	həll etmək, istifadə etmək, cümlə qurmaq
Təhliletmə	hissələrə ayırmaq, struktur müəyyənləşdirmək, müqayisə etmək
Sintezetmə	yaratmaq, plan tutmaq, tərtib etmək
Qiymətləndirmə	münasibət bildirmək, qərar qəbul etmək

Psixomotor taksonomiyası (Kennes Mur,1972)

Psixomotor bacarıqlar (fiziki inkişafın mərhələləri)	
Mərhələ	Fəaliyyətin xüsusiyyətləri
Hissetmə	Hərəkətlərin icrasından əvvəl öz imkanlarını müəyyənləşdirir.
Hazırolma	Hərəkətlərin icrasına hazırlıq işləri aparır
Təqlid etmə	Nümayiş etdirilən hərəkətləri təkrarlayır.
Mexanizmin mənimsənilməsi	Hərəkətləri qaydalara uyğun yerinə yetirir.
Mükəmməl icra	Formalaşmış hərəkətlər nümayiş etdirir
Uyğunlaşma	Hərəkətin icrası zamanı yaranmış problemi həll etmək üçün davranışında dəyişiklik edir.
Yaradıcılıq	Yeni fəaliyyət nümunələri yaradır.

Affektiv-emosional (ünsiyyət) taksonomiyası (D. Krasvol,1964)

EMOSIONAL TAKSONOMİYALARIN SƏVİYYƏLƏRİ

Səviyyə şagirdin davranışının xüsusiyyətləri	
Qəbul etmək	Şagird hər hansı bir təlim prosesində iştirak etmək üçün stimullaşdırılır. Bu təlim nəticələri esyanın mövcudluğunu ona seçimli yanaşmaya qədər anlamadan inkişaf etdirilir.
Reaksiya vermək	Şagird təlim prosesində fəal iştirak edir, suallara cavab, hadisədisənin dəyərləndirilməsinə xidmət edir.
Dəyərləndirmək	Şagird hər hansı əşya və ya hadisənin dəyərləndirilməsinə xidmət edir. Bu təlim nəticələri hər hansı yanaşmaların və ya rəğbətin ümumilikdə təsnif edilməsi üçün şərait yaradır.
Təşkil etmək	Ümumilikdə dəyərlər sisteminin yaradılmasına aid edilir. Şagirdin ömür fəlsəfəsinin yaradılmasına xidmət edən təlim məqsədləri bu kateqoriyaya əsaslanır.
Dəyərlərin daşıyıcısı olmaq	Bu mərhələdə fərd davranışlarını nəzərdə saxlayan və həyat tərzini müəyyənləşdirən dəyərlər sisteminə malikdir. Beləliklə, hamı tərəfindən yüksək qiymət verilən xüsusiyyət -lərin ardıcıl daşıyıcısına çevrilir.

2.7.3. Hovard Qardnerin “Zəka nəzəriyyəsi”. Dərketmənin üsulları.

Şagirdlərin bilik, bacarıq və qabiliyyətlərinin aşkar edilməsi və inkişaf etdirilməsi işində dünya təcrübəsində geniş yayılmış Hovard Qardnerin nəzəriyyəsinin böyük əhəmiyyəti

vardır. Amerika psixoloqu Hovard Qardner bu nəzəriyyəni 1983-cü ildə “Ağıl şərcivəsində” kitabında təklif etmişdir. Qardner nəzəriyyəsinə görə hər bir şagird 8 qabiliyyətin təkrarolunmaz kombinasiyasına malikdir. Bu qabiliyyətləri inkişaf etdirmək yollarını tapmaq lazımdır.

Hovard Qardner dərkətmənin ən azı 8 üsulunun mövcud olduğunu göstərmişdir:

1. Musiqi-səs
2. Kinestetik-bədən
3. Təbiət-naturalist
4. Fərdlərarası
5. Fərddaxili
6. Linqvistik-söz
7. Riyazi-loqik
8. Vizual-məkan

Hovard Qardnerin «Müxtəlif üsullarla dərkətmə»

Dərkətmə üsulu	Nəyi xoşlayır?	Hansı xüsusi bacarıqlar nümayiş etdirir?	Hansı şəraitdə daha yaxşı öyrənir?
Musiqi – səs	Mahnı oxumağı, instrumentdə ifa etməyi, musiqi dinləməyi	Ritmləri tutmaqda, musiqini yadda saxlamaqda, müxtəlif səsləri təqlid etmədə	Ritm tutmaqla, musiqi vasitəsilə

Bədən - kinestik	Hərəkətdə olmağı, mimikalardan geniş istifadə etməyi	Fziki fəaliyyətdə	Toxunaraq, hərəkət edərək
Təbiət - naturalist	Açıq məkanlarda, digər canlıların yanında olmağı	Ətrafında təbiət şəraiti yaratmaqda, səyahət və ekskursi yalar təşkil etməkdə	Təbiət hadisələrini öyrənərkən, təbiət qoynunda olarkən,
Fərdlərəarası	Çoxlu dostu olmağı, insanlarla söhbət etməyi və qruplarda fəaliyyət göstərməyi	İnsanları anlamaqda, başqalarını öyrənmək də, ünsiyyət yaratmaqda, vasitəçilikdə	Mübadilə edərəkən, müqayisə edərəkən, əlaqələndirərəkən, birgə fəaliyyət göstərərəkən
Fərdlaxili	Təkliddə işləmək və öz maraqlarını gözləmək	Özünü dərk etmək, öz arzu -ları və duyğuları üzərində düşünmək, qərar qəbul edərəkən hisslərdən çıxış etmək	Təkliddə işləmək, fərdi layihələr işləmək,öz spesifik mühitini yaratmaq

Linqvistik - söz	Oxumağı və yazmağı, hekayə danışmağı	Əşya və hadisələrin adlarını , tarixləri yadda saxlamaqda	Danışarkən, dinləyərkən və sözləri görəkən
Riyazi-loqik	Təcrübə aparmağı, rəqəmlərlə işləməyi, sual verməyi	Riyaziyyatda, məntiqdə və problem həllində	Kareqoriyalara ayırarkən, təsnif edərəkən, abstrakt anlayış və münasibətlər üzrə işləyərkən
Vizual-məkan	Şəkil çəkməyi, xəyallara dalmağı,şəkillərə baxmağı, filmlərə baxmağı, maşınlarla oynamağı	Labrint və tapmacaları tapmaqda, xəritələri oxumaqda, dəyişiklikləri hiss etməkdə	Rənglər və şəkillərlə işləməklə, xəyalında canlandırmaqla

III FƏSİL. BIOLOGİYA FƏNNİ ÜZRƏ TƏHSİL PROQRAMI (KURİKULUM) VƏ ONUN XARAKTERİK CƏHƏTLƏRİ.

Ölkənin ümumi inkişafının təmin olunmasına xidmət edən biologiya fənn üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) təhsil islahatının yerinə yetirilməsi istiqamətində görülmüş işlərdən biri kimi meydana çıxmışdır. Özündə dünyanın mütərəqqi ölkələrinin təhsil təcrübələrini ümumiləşdirən bu sənəd bilavasitə şagirdlərin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına istiqamətlənməklə özünün humanist, demokratik, innovativ və integrativ xarakterinə görə fərqlənir. Məzmun standartlarının, təlim strategiyalarının, qiymətləndirməyə dair məzmun, vasitə və mexanizmlərin verilməsi biologiya fənn kurikulumunun həm də kompleks bir sənəd olduğunu göstərir.

Biologiyadan yeni məzmunun nəticələr (məzmun standartları) formasında verilməsi yeni təhsil proqramının (kurikulumun) demokratik xarakterindən irəli gəlir. Müəllimlərə nəticələrin bir standart tələb kimi verilməsi onlara fəaliyyətində sərbəst olmağa, müvafiq təlim strategiyaları seçməyə, yaxud öz imkan və şəraitlərinə uyğun təlim strategiyaları hazırlamaqla yanaşı, müasir dərsliklərin, digər resursların hazırlanmasını istiqamətləndirir.

Biologiya fənni üzrə yeni məzmununda insan, onun sağlamlığı, insanın sosial mahiyyəti, insan və təbiətin qarşılıqlı münasibətləri, insanın psixoloji xüsusiyyətlərinə aid həyati əhəmiyyəti olan ən zəruri bilik və bacarıqlar əhatə olunur. Bu təhsil proqramında (kurikulumda) canlıların hüceyrədən biosferədək təşkili səviyyələri, canlılar aləminin kimyəvi və bioloji təkamülü, irsi dəyişikliklərin qanunauyğunluqları, ekoloji problemlər, onun dərkedilməsi və həlli yolları sadəcə mürəkkəbə doğru istər mərhələlər, istərsə də siniflər üzrə şaquli və üfqi integrasiya nəzərə alınmaqla təqdim edilir. Şagirdin tədqiqatçılıq bacarıqları, inkişaf etdirilir. Onun məlumatları

ümumiləşdirmək, eksperimentlər aparmaq, məruzə, referat, təqdimatlar hazırlamaq, bitkiləri becərmək, heyvanları bəsləmək və insan sağlamlığını qorumaq bacarıqları formalaşır.

Biologiya fənni üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün, fənlə bağlı həyati bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, integrativlik, sadəcə mürəkkəbə doğru inkişaf, məzmun və fəaliyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin təşkili, fənnin tədrisində yeni texnologiyaların tətbiqinin təmin edilməsi məsələləri nəzərdə tutulur.

3.1. Fənnin əhəmiyyəti, məqsəd və vəzifələri.

Orta ümumtəhsil məktəblərinin başlıca vəzifəsi gəncləri həyatı və özünü dərk edə bilən bir şəxsiyyət kimi yetişdirməkdən ibarətdir. Ümumi təhsil fənləri bu vəzifənin yerinə yetirilməsində xüsusi rol oynayır. Biologiya bu fənlərdən biri olmaqla canlılar aləmindən bəhs edir, şagirdlərə canlı təbiətin maddiliyini, qanunauyğunluqlarını, canlıların yaranması, quruluşu, yayılması, inkişafı, qorunması, ən başlıcası isə biososial varlıq olan insanın öz orqanizminin quruluşu və həyatı xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə şərait yaradır. İnsanın davamlı inkişafı və sağlamlığının qorunması ilə bağlı zəruri bilik, bacarıq və əməli vərdislər verir.

Biologiya təbiətə aid digər elm sahələri ilə sıx əlaqədardır. Fizikanın, kimyanın, riyaziyyatın, coğrafiyanın bir sıra qanunları və ekoloji problemlər haqqında təsəvvürü olmayan bir insan həyatı lazımi səviyyədə dərk edə bilmədiyindən, biologiyanın tədrisi prosesində həmin fənlərə istinad edir. Yalnız bu halda dünyanın tam bir vahid kimi qavranılması üçün zəmin yaranmış olur. Biologiya fənninin tədrisi sayəsində insanın bioloji və sosial mahiyyətini başa düşən şagird özünün, yaxınlarının sağlamlığının qorunmasına və sağlam həyat tərzinə hazırlanır.

Canlılar aləmi insanın iqtisadi həyatında mühüm yer tutur. Bu baxımdan təsərrüfat sahələrində bitkilərin, heyvanların və digər canlıların rolu haqqında biliklərlə yanaşı, şagirdlərə genetika, seleksiya, biotexnologiya, bionika, mikrobiologiya, biofizika, biokimya, fiziologiya, molekulyar biologiyaya aid elmi yeniliklərin çatdırılması zərurəti yaranır.

Yaxud şagirdlər təbii mühitin qorunmasının zəruriliyini dərk etməklə vətənpərvərlik, bəşərililik və humanizm ruhunda tərbiyə almaqla qlobal ekoloji problemləri başa düşürlər.

İnsanın qorunmasının Yer kürəsinin bütövlükdə qorunması ilə bağlı olması qənaətinə gəlirlər. Onlar təbiətin gözəlliklərindən zövq alır, vətənə, torpağa daha doğma münasibət bəsləyirlər. Bütün bunlar şagirdlərin intellektual inkişafı, vətəninə sevmə yetkin şəxsiyyət kimi formalaşması baxımından əhəmiyyət daşıyır.

Biologiya fənninin ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələrində tədrisi nəzərdə tutulur. Şagird ümumi orta təhsil səviyyəsində canlılar aləmini öyrənməklə daha dolğun bilik və bacarıqlara yiyələnir. Tam orta təhsil səviyyəsində isə artıq həyata hazırlanan şagird təbiətin ayrılmaz hissəsi olan canlılar aləmini və özünü dərk etmiş olur.

Biologiya fənninin məqsədi şagirdlərə canlılara dair zəruri bilik və bacarıqlar mənimsətməklə onlarda ekoloji mədəniyyət, estetik zövq, humanist və vətənpərvərlik keyfiyyətləri formalaşdırmaqdan ibarətdir. Bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün:

- **ümumi orta təhsil səviyyəsində** şagirdlərdə canlı aləmin yaranması, quruluşu, funksiyaları, təsnifatı, yayılma qanunauyğunluqları, inkişafı və mühafizəsi, onların bir-biri ilə və cansız aləmlə qarşılıqlı əlaqəsi, maddi aləmin vəhdət təşkil etməsi barədə ümumi təsəvvürlər formalaşdırılır, onlarda özünə, ətraf mühitə qayğıkeş və həssas münasibət yaradılır;
- **tam orta təhsil səviyyəsində** şagirdlərdə həyatın əmələ gəlməsi, hüceyrə, üzvi aləmin inkişafı və təkamülü,

insanın mənşəyi, genetika və seleksiyanın əsasları, ekologiyanın problemləri və həlli yolları, biotexnologiya, bionika, mikrobiologiya haqqında anlayışlar yaratmaqla müvafiq bilik və bacarıqlar, canlı maddi aləmin tamlığı və vəhdət təşkil etməsi haqqında elmi dünyagörüş və məntiqi təfəkkür formalaşdırılır.

3.2. Biologiya təliminin məzmunu

Ümumi təlim nəticələri

Ümumi orta təhsil səviyyəsi (VI-IX siniflər) üzrə şagird:

- canlılar aləmini təşkil edən varlıqları səciyyəvi xüsusiyyətlərinə görə müqayisə edir, bu barədə mülahizələrini şərh edir;
- bioloji varlıqlarda baş verən dəyişiklikləri müşahidə etmək üçün təcrübələr qoyur, nəticələri ümumiləşdirir, onları şifahi və yazılı təqdim edir;
- canlı varlıqlarda maddələr mübadiləsinin qanunauyğunluqlarını izah edir və onları fərqləndirir;
- bitkilərin əkilməsi, becərilməsi, ev heyvanlarının, quşların və digər heyvanların bəslənməsi və onlardan məhsul alınması texnologiyasını məişətdə tətbiq edir;
- fiziki, kimyəvi, bioloji amillərin canlı varlıqlara mənfi təsiri barədə nəzəri biliklərə əsaslanaraq ekoloji problemlərin aradan qaldırılmasına çalışır;
- zədələnmələr zamanı ilk tibbi yardım göstərir, xəstəliklər zamanı profilaktik tədbirlər görür.

Tam orta təhsil səviyyəsi (X-XI siniflər) üzrə şagird:

- bioloji varlıqların yaranması və inkişafını, habelə canlı orqanizmlərdə gedən bioloji prosesləri şərh və izah edir;

- insanın əmələ gəlməsi, irqlərin yaranması, irsiyyət, qlobal ekoloji problemlərin baş vermə səbəbləri və aradan qaldırılması yolları barədə materiallar toplayır, sistemləşdirir, müqayisə və təhlil edərək qiymətləndirir;
- irsiyyətin qanunauyğunluqlarını məsələ həlli yolu ilə əsaslandırır və nəticələrini şərh edir;
- seleksiyanın nailiyyətlərinin ayrı-ayrı sahələrdə əhəmiyyətini və tətbiqi yollarını izah edir.

3.3. Məzmun xətləri

Biologiya fənni üzrə müəyyənləşdirilmiş məzmun xətləri fənn üzrə ümumi təlim nəticələrinin reallaşmasını təmin etmək üçün müəyyən olunan məzmunun zəruri hissələridir.

Biologiya fənni üzrə aşağıdakı məzmun xətləri müəyyən edilmişdir:

- Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi
- Bioloji proseslər
- İnsan və onun sağlamlığı
- Canlılar və ətraf mühit

Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi

Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi məzmun xətti üzrə şagirdlər canlıları cansızlardan fərqləndirmək, canlıları öyrənən elm sahələrini, canlıların təşkil səviyyələrini, sistematik kateqoriyaları, canlıların funksional və inkişaf vahidi olan hüceyrənin quruluşu və kimyəvi tərkibini, hüceyrəsiz quruluşa malik olan virusların xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək məqsədilə praktik təcrübələr apararaq nəticələr əldə etmək bacarığına yiyələnirlər.

Bioloji proseslər

Bioloji proseslər məzmun xətti üzrə şagirdlər canlılar aləmini cansızlardan fərqləndirən qidalanma, tənəffüs, maddələr mübadiləsi qıcıqlanma, böyümə, çoxalma, inkişaf, hərəkət və onların səbəblərini, irsiyyət, dəyişkənlik və onun qanunauyğunluqlarını izah edir, bakteriyalar, göbələklər, bitkilər və heyvanlara xas həyati prosesləri müqayisə etmək bacarığına yiyələnirlər. Müşahidə, eksperiment və tədqiqatlar aparmaqla canlılarda gedən həyati prosesləri öyrənir və bu proseslərə təsir edən amilləri (fiziki, kimyəvi, coğrafi, tarixi) təcrübi yolla, riyazi hesablamaların köməyi ilə təhlil edirlər. Bu məzmun xətti canlıların fərdi və tarixi inkişafı, onun səbəbləri və təkamülə dair bilik və bacarıqların, seleksiya və biotexnologiya sahələrində insanın əldə etdiyi nailiyyətlərin öyrənilməsinə təmin edir.

İnsan və onun sağlamlığı

İnsan və onun sağlamlığı məzmun xətti üzrə şagirdlər insanın psixi xüsusiyyətləri, sosial mahiyyəti ilə tanış olur, insan orqanizmindəki bəzi patoloji halları, onları doğuran səbəbləri və aradan qaldırılma yollarını, sağlamlığın şərtlərinə əməl etmək, xəstəliklər, zədələnmələr zamanı özünə və ətrafındakılara ilk yardım göstərmək bacarığına yiyələnmiş olurlar.

Canlılar və ətraf mühit

Canlılar və ətraf mühit məzmun xətti üzrə şagirdlər canlıların bir-biri ilə və cansız aləmlə qarşılıqlı münasibətlərini müəyyənləşdirir, təbiətlə təmasda olmaq və ondan istifadə mədəniyyətinə, ekoloji amillər və bu amillərin qarşılıqlı əlaqələri haqqında biliklərə yiyələnirlər. Əldə olunmuş bilik və bacarıqlar qlobal və regional ekoloji problemləri doğuran səbəbləri araşdırmaqla yanaşı, canlılar aləmindən davamlı inkişaf nəminə istifadəyə imkan yaradır. Şagirdlər Azərbaycanın flora və

faunasına daxil olan canlıları tanıyır, təbiətin qorunmasında bilavasitə iştirak edirlər.

3.4. Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

Ümumi orta təhsil səviyyəsində məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

1. Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi

Şagird:

- canlıların quruluşu, müxtəlifliyi, vahidliyi, əhəmiyyəti və təşkili səviyyələrini şərh edir;
- canlıların kimyəvi tərkibi barədə təcrübi biliklər nümayiş etdirir.

2. Bioloji proseslər

Şagird:

- canlılara xas olan bioloji proses və xüsusiyyətləri, onlarda gedən funksional dəyişiklikləri izah edir;
- canlılarda baş verən həyati proseslərin fiziki və kimyəvi mahiyyətini təcrübələr və hesablamalar yolu ilə müəyyənləşdirir.

3. İnsan və onun sağlamlığı

Şagird:

- insanın biososial təbiəti haqqında bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir;
- sağlam həyat tərzini nümunələrlə şərh edir, təqdimatlar hazırlayır;
- xəstəliklər və zədələnmələr zamanı özünə və başqalarına ilk yardım göstərir.

4. Canlılar və ətraf mühit

Şagird:

- canlıların bir-birilə və ətraf aləmlə qarşılıqlı əlaqəsini izah edir, təqdimatlar hazırlayır;
- regional ekoloji problemlər, canlılar aləminin müxtəlifliyinin qorunması ilə bağlı faktlar toplayır, təqdimatlar hazırlayır.

Tam orta təhsil səviyyəsində məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

1. Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi

Şagird:

- bioloji varlıqların quruluşu, müxtəlifliyi və xüsusiyyətlərinə dair tədqiqatlar aparır və nəticələrini təqdim edir;
- canlıların kimyəvi tərkibi və orada baş verən dəyişikliklərə dair müşahidələr aparır, nəticələri barədə təqdimatlar hazırlayır.

2. Bioloji proseslər

Şagird:

- üzvi aləmin inkişafı və təkamülü ilə bağlı prosesləri şərh edir, materiallar toplayır, təqdimatlar edir;
- bioloji proses və onlarda baş verən dəyişikliklərin mexanizmini açıqlayır, buna dair riyazi hesablamalar aparır, cədvəllər tərtib edir, diaqramlar, qrafiklər qurur.

3. İnsan və onun sağlamlığı

Şagird:

- insanın fərdi və tarixi inkişafını əlaqələndirir;

- insanın psixi xüsusiyyətləri və onlarda baş verən dəyişikliklərin mexanizminə dair materiallar toplayır, təqdimatlar edir;
- ailənin formalaşmasında sağlam həyat tərzinin rolunu və əhəmiyyətini izah edir, məruzə və təqdimatlar hazırlayır;
- xəstəliklər, onlardan qorunma yolları haqqında materallar toplayır, təqdimatlar hazırlayır.

4. Canlılar və ətraf mühit

Şagird:

- təkamüldə ekoloji amillərin rolunu izah edir, məruzə və referatlar hazırlayır;
- regional və qlobal ekoloji problemləri əlaqələndirir, referat və təqdimatlar hazırlayır.

3.5. Fəaliyyət xətləri

Fəaliyyət xətti məzmun xətlərində əks olunan biliklərin əldə edilməsində şagirdə praktik imkan yaradır. Fənnin məzmun standartları bu fəaliyyət xətləri ilə əlaqəlilik əsasında tətbiq olunur.

Biologiya fənninin tədrisində altı fəaliyyət xətti əsas götürülür.

1. Problemin həlli.
2. Müqayisə, təhlil və tədqiq etmə.
3. Ümumiləşdirmə, təsnifatmə, mühakimə və tətbiq etmə.
4. Əməkdaşlıq və ünsiyyət.
5. Təşkil və təqdim etmə.
6. Eksperiment aparma (nəzəri biliklərin tətbiqi).

3.6. Məzmun standartları

VI sinif

VI sinfin sonunda şagird:

- canlılar aləmini öyrənən elm sahələrini fərqləndirir, canlıların quruluşunu, təsnifatını, rol və əhəmiyyətini izah edir;
- biologiyaya dair laboratoriya avadanlıqlarını fərqləndirir;
- bioloji proseslər və onun pozulma hallarını izah edir, sadə hesablamalar aparır;
- canlıların təsnifat sistemində insanın yerini müəyyənləşdirməklə onu digər canlılardan fərqləndirir;
- sağlamlığın qorunmasında bitki və heyvanların rolunu izah edir, dərman bitkilərinin fərqləndirir;
- canlıların təbii mühitlə və bir-birilə əlaqəsini izah edir;
- bitki və heyvanlara qulluq qaydalarına əməl edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1.Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi

Şagird:

1.1. Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi haqqında biliklərə malik olduğunu nümayiş etdirir.

1.1.1. Canlılar aləmini öyrənən elm sahələrini fərqləndirir.

1.1.2. Canlıların quruluşunu təsvir edir.

1.1.3. Canlıların quruluşunu öyrənmək üçün lazım olan əsas laboratoriya avadanlıqlarını fərqləndirir.

1.1.4.Canlıların təsnifatının rol və əhəmiyyətini izah edir.

2. Bioloji proseslər

Şagird:

2.1.Bioloji proseslərin tənzimlənməsinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

2.1.1. Bioloji proseslərin xüsusiyyətlərini sadalayır.

- 2.1.2. Maddələr mübadiləsinin pozulma hallarını izah edir.
- 2.1.3. Bioloji proseslərə dair sadə təcrübələr və hesablamalar aparır.

3. İnsan və onun sağlamlığı

Şagird:

- 3.1. İnsanın biososial təbiəti haqqında bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.
- 3.1.1. Canlıların təsnifat sistemində insanın yerini müəyyənləşdirir.
- 3.1.2. İnsanı sosioloji varlıq kimi digər canlılardan fərqləndirir.
- 3.2. Sağlamlığın qorunmasına dair bacarıqlar nümayiş etdirir.
- 3.2.1. Bitki və heyvanların insan sağlamlığında rolunu izah edir.
- 3.2.2. Dərman bitkilərini fərqləndirir.

4. Canlılar və ətraf mühit

Şagird:

- 4.1. Canlıların bir-biri ilə və ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.
- 4.1.1. Canlıların ətraf mühitlə və bir-birilə əlaqəsini izah edir.
- 4.2. Ətraf mühitin qorunması ilə bağlı bacarıqlar nümayiş etdirir.
- 4.2.1. Canlıların qorunması ilə bağlı topladığı məlumatları təqdim edir.
- 4.2.2. Bitki və heyvanlara qulluq qaydalarına əməl edir.

VII sinif

VII sinfin sonunda şagird:

- canlılar aləmini öyrənən elm sahələrini, onların müxtəlifliyini şərh edir, sistematik kateqoriyaları fərqləndirir;

- laboratoriya avadanlıqlarından istifadə qaydalarına əməl edir;
- canlılarda gedən həyati prosesləri fərqləndirir, pozulma səbəblərini sadalayır, buna dair hesablamalar aparır;
- insanı digər məməlilərlə müqayisə edir, onun ali sinir fəaliyyətini izah edir;
- virus, bakteriya, göbələk və heyvanların insan orqanizmində törətdiyi xəstəlikləri təsvir edir, dərman bitkilərini qruplaşdırır;
- təbiətdə baş verən fiziki və kimyəvi dəyişikliklərin canlılara təsirini izah edir;
- canlıların qorunmasına dair müşahidələr aparır, respublikanın xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri fərqləndirir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi

Səhifə:

1.1. Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi haqqında biliklərə malik olduğunu nümayiş etdirir.

1.1.1. Canlılar aləmindən bəhs edən elm sahələri barədə fikirlərini şərh edir.

1.1.2. Canlıların müxtəlifliyi haqqında mülahizələrini şərh edir.

1.1.3. Canlıların quruluşunun öyrənilməsində laboratoriya avadanlıqlarından istifadə qaydalarına əməl edir.

1.1.4. Canlıların sistematik kateqoriyalarını fərqləndirir.

2. Bioloji proseslər

Səhifə:

2.1. Bioloji proseslərin tənzimlənməsinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

2.1.1. Müxtəlif canlılarda gedən həyati prosesləri fərqləndirir.

- 2.1.2. Maddələr mübadiləsinin pozulma səbəblərini sadalayır.
- 2.1.3. Bioloji proseslərdə baş verən dəyişikliklərə dair hesablamalar aparır və nəticələri ümumiləşdirir.

3. İnsan və onun sağlamlığı

Şagird:

- 3.1. İnsanın biososial təbiəti haqqında bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.
- 3.1.1. İnsanı digər məməlilərlə müqayisə edir.
- 3.1.2. İnsanın ali sinir fəaliyyətini izah edir.
- 3.2. Sağlamlığın qorunmasına dair bacarıqlar nümayiş etdirir.
- 3.2.1. Müxtəlif canlıların insan orqanizmində törətdiyi xəstəlikləri və onların əlamətlərini fərqləndirir.
- 3.2.2. Müalicəvi əhəmiyyətinə görə dərman bitkilərini qruplaşdırır.

4. Canlılar və ətraf mühit

Şagird:

- 4.1. Canlıların bir-biri ilə və ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.
- 4.1.1. Təbiətdə baş verən fiziki, kimyəvi dəyişikliklərin canlılara təsirini izah edir.
- 4.2. Ətraf mühitin qorunması ilə bağlı bacarıqlar nümayiş etdirir.
- 4.2.1. Yerli şəraitdə canlıların qorunmasına dair müşahidələr əsasında mülahizələrini şərh edir.
- 4.2.2. Respublikanın flora və faunasının qorunma yollarını fərqləndirir.

VIII sinif

VIII sinfin sonunda şagird:

- insanı öyrənən elm sahələrini, onun orqanizminin təşkil səviyyələrini şərh edir;

- canlıların quruluşunu öyrənmək üçün təcrübələr aparır;
- canlıların nəsil ağacını tərtib edir;
- insan orqanizmində gedən bioloji prosesləri şərh edir, buna dair riyazi hesablamalar aparır;
- canlılara xas psixoloji anlayışları fərqləndirir;
- sağlamlığın qorunması qaydalarını izah edir, xəstəliklər və zədələnmələr zamanı ilkin yardım göstərir;
- mühit amillərinin insan orqanizminə təsirini izah edir;
- ətraf aləm və onun təmizliyinin qorunmasına dair təqdimat hazırlayır.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi

Şagird:

1.1. Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi haqqında biliklərə malik olduğunu nümayiş etdirir.

1.1.1. İnsanı öyrənən elm sahələrini (anatomiya, fiziologiya, gigiyena, psixologiya) şərh edir və kiçik təqdimatlar hazırlayır.

1.1.2. İnsan orqanizminin təşkil səviyyələrini təsvir edir.

1.1.3. Canlıların quruluşunu öyrənmək üçün təcrübələr aparır və nəticələrini izah edir.

1.1.4. Canlıların nəsil ağacını tərtib edir.

2. Bioloji proseslər

Şagird:

2.1. Bioloji proseslərin tənzimlənməsinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

2.1.1. İnsan orqanizmində baş verən bioloji prosesləri izah edir.

2.1.2. Zərərli vərdişlərin insan orqanizminə mənfi təsirini izah edir.

2.1.3. İnsan orqanizmində baş verən bioloji proseslərə dair təcrübələr və riyazi hesablamalar aparır, nəticələrini ümumiləşdirir.

3. İnsan və onun sağlamlığı

Şagird:

3.1. İnsanın biososial təbiəti haqqında bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.1.1. İnsanın formalaşmasında əməyin rolunu izah edir.

3.1.2. İnstinkt, düşüncəli fəaliyyət və təfəkkürü fərqləndirir.

3.2. Sağlamlığın qorunmasına dair bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.2.1. Sağlamlığın qorunması qaydalarını izah edir.

3.2.2. Xəstəliklər, zədələnmələr zamanı ilkin yardım göstərir.

4. Canlılar və ətraf mühit

Şagird:

4.1. Canlıların bir-biri ilə və ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

4.1.1. Mühit amillərini və onun insan orqanizminə təsirini izah edir.

4.2. Ətraf mühitin qorunması ilə bağlı bacarıqlar nümayiş etdirir.

4.2.1. Ətraf mühitin çirklənməsi və mühafizəsinə dair mülahizələrini şərh edir.

4.2.2. Ətraf aləm və onun mühafizəsinə dair təqdimat hazırlayır.

IX sınıf

IX sinfin sonunda şagird:

- canlıları öyrənən elm sahələrinin (sitologiya, histologiya, biokimya) xüsusiyyətlərini, canlıların kimyəvi tərkibini, mikrotəkamülü, müasir laboratoriya avadanlıqlardan istifadə qaydalarını izah edir;
- bioloji prosesləri, orada baş verən dəyişiklikləri izah edir, riyazi üsullarla əsaslandırır;
- insanın formalaşmasında sosial amillərin rolunu və ali sinir fəaliyyətinin mexanizmini şərh edir;

- irsi xəstəlikləri, onların qarşısının alınması yollarını, sağlam həyat tərzini və reproduktiv sağlamlığın əhəmiyyətini izah edir;
- regional ekoloji problemlərlə, ekoloji amillərin canlıların həyatında rolunu izah edir, növlərin müxtəlifliyinin qorunmasına dair topladığı faktları təqdim edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi

Şagird:

1.1. Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi haqqında biliklərə malik olduğunu nümayiş etdirir.

1.1.1. Canlıları öyrənən elm sahələri (sitologiya, histologiya, biokimya) barədə məlumat toplayır və təqdimatlar hazırlayır.

1.1.2. Canlıların kimyəvi tərkibini şərh edir.

1.1.3. Canlıların quruluşunun öyrənilməsinə dair laboratoriya işlərində müasir avadanlıqlardan istifadə qaydalarını izah edir.

1.1.4. Mikrotəkamülü izah edir və ona dair təqdimatlar hazırlayır.

2. Bioloji proseslər

Şagird:

2.1. Bioloji proseslərin tənzimlənməsinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

2.1.1. Bioloji proseslərin mahiyyət və məzmunu ilə bağlı təqdimatlar hazırlayır.

2.1.2. Maddələr mübadiləsinin pozulma səbəblərini faktlarla izah edir və təqdimatlar hazırlayır.

2.1.3. Bioloji proseslərin mahiyyəti və məzmununu, baş verən dəyişiklikləri riyazi üsullarla əsaslandırır.

1. İnsan və onun sağlamlığı

3.1. İnsanın biososial təbiəti haqqında bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.1.1. İnsanın formalaşmasında sosial amillərin rolu və əhəmiyyətinə dair təqdimatlar hazırlayır.

3.1.2. İnsanın ali sinir fəaliyyətinin mexanizmini şərh edir və təqdimatlar hazırlayır.

3.2. *Sağlamlığın qorunmasına dair bacarıqlar nümayiş etdirir.*

3.2.1. İrsi xəstəliklər, onların qarşısının alınması yollarını faktlarla izah edir.

3.2.2. Sağlam həyat tərzini və reproduktiv sağlamlığın əhəmiyyətini şərh edir, referatlar hazırlayır.

4. Canlılar və ətraf mühit

Şagird:

4.1. Canlıların bir-biri ilə və ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

4.1.1. Ekoloji amillərin canlıların həyatında rolunu şərh edir, təqdimatlar hazırlayır.

4.2. Ətraf mühitin qorunması ilə bağlı bacarıqlar nümayiş etdirir.

4.2.1. Regional ekoloji problemlərlə bağlı müşahidələrini ümumiləşdirib, təqdimatlar hazırlayır.

4.2.2. Azərbaycanda canlılar aləminin növ müxtəlifliyinin qorunması ilə bağlı faktları toplayıb təqdimatlar hazırlayır.

X sinif

X sinfin sonunda şagird:

- canlıları öyrənən elm sahələrinin (embriologiya, paleontologiya, genetika) xüsusiyyətlərinə, makrotəkamülə dair topladığı məlumatları təqdim edir;

- canlıların kimyəvi tərkibində baş verən dəyişiklikləri müasir avadanlıqlardan istifadə etməklə izah edir;
- bioloji proseslərin, onda baş verən dəyişikliklərin mexanizmini şərh edir;
- insanın tarixi inkişaf mərhələlərini, insanda baş verən psixi dəyişiklikləri izah edir;
- yoluxucu xəstəliklər, onlardan qorunma yolları haqqında materiallar toplayır, sağlam həyat tərzində gigiyena qaydalarının rolunu və əhəmiyyətini dəyərləndirir;
- ekoloji problemlərin aradan qaldırılmasının irsi xəstəliklərin azalmasına təsirini əsaslandırır; qlobal ekoloji problemlər və onların həlli yollarını, ekoloji tarazlığın qorunmasının əhəmiyyətini şərh edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi:

Şagird:

1.1. Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi haqqında biliklərə malik olduğunu nümayiş etdirir.

1.1.1. Canlıları öyrənən elm sahələrinin (embrinologiya, paleontologiya, genetika) xüsusiyyətlərinə dair məlumatlar toplayır, təqdimatlar hazırlayır.

1.1.2. Canlıların kimyəvi tərkibində baş verən dəyişiklikləri izah edir, təqdimatlar hazırlayır.

1.1.3. Müasir avadanlıqlardan istifadə etməklə canlıların kimyəvi tərkibində baş verən dəyişiklikləri müşahidə edir, təqdimatlar hazırlayır.

1.1.4. Makrotəkamül haqqında məlumat toplayır və təqdimat hazırlayır.

2. Bioloji proseslər

Şagird:

2.1. Bioloji proseslərin tənzimlənməsinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

2.1.1. Bioloji proseslərin mexanizmini şərh edir, məruzə və təqdimatlar hazırlayır.

2.1.2. Maddələr mübadiləsində baş verən dəyişikliklərin mexanizmini şərh edir, təqdimatlar hazırlayır.

2.1.3. Bioloji proseslərdə baş verən dəyişikliklərin mexanizmini müxtəlif üsullarla əsaslandırır.

3. İnsan və onun sağlamlığı

Şagird:

3.1. İnsanın biososial təbiəti haqqında bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.1.1. İnsanın tarixi inkişaf mərhələlərini müqayisəli şərh edir, məruzə və referatlar hazırlayır.

3.1.2. İnsanda baş verən psixi dəyişiklikləri faktlarla izah edir, referatlar hazırlayır.

3.2. Sağlamlığın qorunmasına dair bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.2.1. Yoluxucu xəstəliklər, onlardan qorunma yolları haqqında referat, təqdimat hazırlayır.

3.2.2. Sağlam həyat tərzində gigiyena qaydalarının rolunu və əhəmiyyətini dəyərləndirir, məruzə və təqdimatlar hazırlayır.

4. Canlılar və ətraf mühit

Şagird:

4.1. Canlıların bir-biri ilə və ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

4.1.1. Ekoloji problemlərin aradan qaldırılmasının irsi xəstəliklərin azalmasına təsirini əsaslandırır.

4.2. Ətraf mühitin qorunması ilə bağlı bacarıqlar nümayiş etdirir.

4.2.1. Qlobal ekoloji problemlər və onların həlli yolları haqqında təqdimatlar edir.

4.2.2. Təbii şəraitdə ekoloji tarazlığın qorunmasının əhəmiyyətini şərh edir, referatlar hazırlayır.

XI sinif

XI sinfin sonunda şagird:

- canlıları öyrənən elm sahələrinin (seleksiya, mikrobiologiya, biotexnologiya, bionika) xüsusiyyətlərini, nailiyyətlərini müasir avadanlıqlardan istifadə etməklə şərh edir;
- yer üzərində həyatın əmələ gəlməsini şərh edir, canlıların kimyəvi tərkibinə, baş verən dəyişikliklərə dair müşahidələrinin nəticələrini təqdim edir;
- bioloji proseslərin, baş verən dəyişikliklərin fərqli mexanizmlərinin xüsusiyyətlərini müqaisəli şərh edir, riyazi üsullarla əsaslandırır;
- insanın fərdi və tarixi inkişafının, psixi proseslər və orada baş verən dəyişikliklərin müqayisəli şərhinə dair təqdimatlar edir;
- insan orqanizmində baş verən xəstəliklərin hüceyrə səviyyəsində olduğunu əsaslandırır, sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin rolunu dəyərləndirir;
- təbii seçməni yaşamaq uğrunda mübarizənin nəticəsi kimi əsaslandırır, regional və qlobal ekoloji problemləri əlaqələndirir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi

Şagird:

1.1. Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi haqqında biliklərə malik olduğunu nümayiş etdirir.

1.1.1. Canlıları öyrənən elm sahələrinin (seleksiya, mikrobiologiya, biotexnologiya, bionika) xüsusiyyətlərini şərh edir, təqdimatlar hazırlayır.

1.1.2. Canlıların kimyəvi tərkibi və orada baş verən dəyişikliklərə dair müşahidələr aparır, nəticələri barədə təqdimatlar edir.

1.1.3. Müasir avadanlıqlardan istifadə etməklə canlıları öyrənən elm sahələrinin nailiyyətlərinə dair məruzə və təqdimatlar hazırlayır.

1.1.4. Yer üzərində həyatın əmələ gəlməsinə dair fikirləri müqayisəli şəkildə şərh edir.

2. Bioloji proseslər

Şagird:

2.1. Bioloji proseslərin tənzimlənməsinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

2.1.1. Bioloji proseslərin mexanizminin müqayisəli şərhinə dair referat və təqdimatlar hazırlayır.

2.1.2. Maddələr mübadiləsində baş verən dəyişikliklərin fərqli mexanizmlərini müqayisəli şəkildə şərh edir, məruzə və təqdimatlar hazırlayır.

2.1.3. Bioloji prosesdə baş verən patoloji dəyişikliklərin fərqli mexanizmlərinin xüsusiyyətlərini riyazi üsullarla əsaslandırır və təqdimatlar hazırlayır.

3. İnsan və onun sağlamlığı

Şagird:

3.1. İnsanın biososial təbiəti haqqında bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.1.1. İnsanın fərdi və tarixi inkişafına dair müqayisələr aparır, təqdimatlar edir.

3.1.2. Psixi proseslər və orada baş verən dəyişiklikləri müqayisəli şərh edir və referatlar hazırlayır.

3.2. Sağlamlığın qorunmasına dair bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.2.1. İnsan orqanizmində baş verən xəstəliklərin hüceyrə səviyyəsində olduğunu əsaslandırır, məruzə və təqdimatlar hazırlayır.

3.2.2. Sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin rolunu dəyərləndirir, məruzə və təqdimatlar hazırlayır.

4. Canlılar və ətraf mühit

Şagird:

4.1. Canlıların bir-biri ilə və ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

4.1.1. Təbii seçməni yaşamaq uğrunda mübarizənin nəticəsi kimi əsaslandırır, məruzə və referatlar hazırlayır.

4.2. Ətraf mühitin qorunması ilə bağlı bacarıqlar nümayiş etdirir.

4.2.1. Ekoloji problemlərin global xarakterini dəyərləndirir, məruzə və təqdimatlar hazırlayır.

4.2.2. Regional və global ekoloji problemləri əlaqələndirir, referat və təqdimatlar hazırlayır.

3.7. Biologiya fənninin məzmun standartlarının şərhı

Standart	Məzmun	Açar sözlər
VI sinif		
Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi		
1.1.1. Canlılar aləmini öyrənən elm sahələrini fərqləndirir.	Müxtəlif canlıların fərqləndirilməsi. Canlılar aləmini öyrənən elm sahələri. Botanika bitki-lər haqqında elmdir. Zoologiya heyvanlar haqqında elmdir.	Bitkilər, heyvanlar, bakteriyalar, göbələklər. Botanika .Zoologiya
1.1.2.Canlıların quruluşunu təsvir edir.	Orqanizmin quruluş səviyyələrinin fərqləndirilməsi. Prokariot və eukariotların quruluşu və onların xarakterik xüsusiyyətləri	Hüceyrə, toxuma, orqan, orqanlar sistemi, orqanizm.Prokariot, eukariot, təkhüceyrəlilər,çoxhüceyrəlilər

1.1.3. Canlıların quruluşunu öyrənmək üçün lazım olan əsas laboratoriya avadanlıqlarını fərqləndirir.	Böyüdücü cihazlar, onların quruluşunun şərhli. Laboratoriya avadanlıqlarının canlıların quruluşunun öyrənilməsində əhəmiyyəti	Lupa, linza, mikroskop, ştativ, tu-bus, okulyar, obyektiv, güzgü, əşya stolu, sıxıcı, hərəkətdirici vint
1.1.4. Canlıların təsnifatının rol və əhəmiyyətini izah edir	Bitki və heyvanlar aləminin müxtəlifliyi və qruplaşdırılmasının əhəmiyyəti. Canlıların təsnifatı, təsnifatın əsas prinsipləri, sistematika	Canlıları sistemləşdirilməsi. Aristotel, Karl Linney, Çarlz Darwin
Bioloji proseslər		
2.1.1. Bioloji proseslərin xüsusiyyətlərini sadalayır.	Bioloji proseslər canlıları cansızlardan fərqləndirir. Bioloji proseslər canlıların yaşama səbəbidir.	Maddələr mübadiləsi, qidalanma, tənəffüs, böyümə, çoxalma, qıcıqlanma
2.1.2. Maddələr mübadiləsinin pozulma hallarını izah edir.	Canlı və cansız təbiət arasında maddələr mübadiləsinin əlaqəsi, maddələr mübadiləsinin pozulması, maddələr mübadiləsinin pozulma səbəbləri	Qidalanma, tənəffüs, gigiyena
2.1.3. Bioloji proseslərə dair sadə təcrübələr və hesablamalar aparır.	Fotosintezin gedişi zamanı nişastanın toplanması. Bitkilərdə suyun buxarlanması. İbtidailərdə qıcıqlanma	İşıq, xlorofil, karbon qazı, oksigen, fotosintez, sınaq şüşələri, amöb, infuzor tərlək, duz kristalları
İnsan və onun sağlamlığı		
3.1.1. Canlıların təsnifat sistemində insanın yerini müəyyənləşdirir.	Təsnifat sistemində insanın yerinin müəyyənləşdirilməsi üçün məməlilərlə, xüsusən primatlar dəstəsinin nümayəndələri ilə müqayisəsi	Xordalılar tipiməməlilər sinfi-primatlar dəstəsi
3.1.2. İnsanı sosioloji varlıq kimi digər canlılardan fərqləndirir.	İnsanın bir sosial varlıq kimi digər canlılardan- sosial varlıqlardan (arı, qarışqa, dəvə-	Nitq, təfəkkür, əmək, ictimai həyat tərz

	quşu) fərqləndirilməsi	
3.2.1. Bitki və heyvanların insan sağlamlığında rolunu izah edir.	Zəhərli bitkilər, onların yaratdığı zəhərlənmələr Vitaminlərlə zəngin olan qida məhsulları. Heyvanların insan orqanizmində yaratdığı xəstəliklər.	Ağ kif göbələyi, maya göbələyi, malyariya paraziti, dizenteriya amöbü, leşmaniya, tripanasom, solğun əzvay, yalançı yalançı tülküqulağı göbələyi, qoturluq gənəsi, qaraciyər sorucusu, askarid, bizquyruq, öküz soliteri, exinokok
3.2.2 Dərman bitkilərini fərqləndirir.	Ən çox istifadə olunan dərman bitkiləri. Qida üçün yararlı və digər faydalı bitkilər. Dərman bitkilərinin əhəmiyyəti və istifadə qaydaları	Gülxətmi, çobanyastığı, bağayar-pağı, yemişan, nanə, kəklikotu, səhləb, dəfnə yarpağı, adaçayı, itburnu, cökə
Canlılar və ətraf mühit		
4.1.1.Canlıların ətraf mühitlə və bir-birilə əlaqəsini izah edir.	Ekoloji amillərin canlı-lara təsiri. İqlim amil-lərinin canlılara təsiri. Canlıların qarşılıqlı təsiri və əlaqəsi	İşıq, temperatur, rütubət, torpaq, simbioz
4.2.1.Canlıların qorunması ilə bağlı topladığı məlumatları təqdim edir.	Bitki və heyvanların mühafizəsinin təşkili, canlıların qorunması haqqında qanunlar, Qırmızı kitab	Qoruqlar, yasaqlıqlar, Milli Parklar, “Qırmızı kitab
4.2.2. Bitki və heyvanlara qulluq qaydalarına əməl edir.	Mədəni bitkilərin və ev heyvanlarının yetişdiril-məsi, gübrələrdən isti-fadə, vegetativ çoxal-ma, bitkilərin calaq edilməsi, mədəni bitki və ev heyvanlarının bəslənməsi	Bostan, tərəvəz, meyvə bitkiləri, onlara qulluq qaydaları, qələm, yaxınlaşdırma və göz calağı. Ev heyvanları, ev quşları və onlara qulluq qaydaları
STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
VII sinif		
Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi		
1.1.1. Canlılar aləmindən bəhs edən elm sahələri barədə	Botanika və zoologiya-nın müasir həyat əhə-miyyəti , vəzifələri, məqsədi	Botane, zoon, heyvanların və bitkilərin əhəmiyyəti, sistematika, canlı orqanizmlər,

fikirlərini şərh edir.		orqanizm, hüceyrə qılaflı
1.1.2. Canlıların müxtəlifliyi haqqında mülahizələrini şərh edir.	Müxtəlif canlılar arasındakı ümumi və fərqli əlamətlər. Bitki və heyvanlar arasında fərqli xüsusiyyətlər	Prokariot, eukariot, təkhüceyrəli, çoxhüceyrəli, avtotrof, heterotrof, vegetativ və generativ orqanlar
1.1.3. Canlıların quruluşunun öyrənilməsində laboratoriya avadanlıqlarından istifadə qaydalarına əməl edir.	Böyüdücü cihazlarla işləmə qaydaları ilə tanışlıq. Müxtəlif ölç-mələrin aparılması. Pe-reparatların hazırlan-ması	Pinset, neştər, qayçı, şüşə çubuq, preparat iynəsi, spirt lampası, spirt, ştativ, qıf, termometr
1.1.4. Canlıların sistematik kateqoriyalarını fərqləndirir.	Sistematik kateqoriyaların fərqləndirilməsi, bitki və heyvan sistematikasındakı fərqlər	Növ, cins, fəsilə, dəstə, sinif, tip, sıra, şöbə. Sistematika elmi
Bioloji proseslər		
2.1.1. Müxtəlif canlılarda gedən həyatı prosesləri fərqləndirir.	Fotosintezdə kiçik molekullu maddələrdən iri molekullu maddələr sintez olunur.	Biosintez , parçalanma. Fotosintez, tənəffüs. Qidalanma, ifrazat
2.1.2. Maddələr mübadiləsinin pozulma səbəblərini sadalayır.	Maddələr mübadiləsin-də baş verən pozulma-lar və onların səbəbləri	Fotosintez, tənəffüs, qidalanma, ifrazat, işığın azlığı, suyun çatışmamazlığı
2.1.3. Bioloji proseslərdə baş verən dəyişikliklərə dair hesablamalar aparır və nəticələri ümumiləşdirir	Tənəffüs hərəkətləri-nin dəyişmələri. Qida-lanma və ifrazat proses-lərində baş verən dəyiş-ikliklərə dair hesabla-malar.	Karbon qazı, su, işığın, fotosintezin məhsuldarlığına təsirinə dair hesab-lamalar, qrafiklərin qurulması
İnsan və onun sağlamlığı		
3.1.1. İnsanı digər məməlilərlə müqayisə edir.	İnsanın digər məməli-lərlə oxşar və fərqli cəhətləri. Daxili orqan-lar sisteminin müqayisəsi. Morfoloji cəhətlə-rin müqayisəsi	Süd vəzləri, 7 boyun fəqərəsi, diafraqma, dişlərin diferensiasiyası, eşitmə sümükləri, S-vari ayrılık, kəllə qutusunun böyüklüyü, baş barmağın digər barmaqlarla qarşılışması, ayaq tağı
3.1.2. İnsanın ali sinir fəaliyyətini izah edir.	İnsanın sinir sistemini digər canlılardan fərqləndirən əsas əlamətlər. İnsanda beyin qabığının xüsusiyyətləri. Şərti və	Nitq, konkret və mücərrət təfəkkür, emosiya, psixika

	şərtsiz reflekslər	
3.2.1. Müxtəlif canlıların insan orqanizmində törətdiyi xəstəlikləri və onların əlamətlərini fərqləndirir.	Virus, bakteriya, göbələk və heyvanların in-san orqanizmində törət-diyi xəstəliklər. Xəstə-liklərin xüsusiyyətləri, onların fərqləndirməsi	Qrip, polimelit, keçəllik, vərəm, dizenteriya, difteriya, qızılca, angina, tetanus, ensefalit, səpgili yatalaq, göyöskürək, çiçək, quduzluq, QİÇS
3.2.2. Müalicəvi xassələrinə görə dərman bitkilərini qruplaşdırır.	Müxtəlif xəstəliklərin müalicəsində istifadə olunan bitkilərin top-lanma qaydalarının müəyyənəşdirilməsi	Bəlgəmgətiricilər, vitaminlər, enerjiyaradıcılar, qan-damar sistemini tənzimliyənlər, qurdqovucu, həzm sistemi xəstəlikləri
Canlılar və ətraf mühit		
4.1.1. Təbiətdə baş verən fiziki, kimyəvi dəyişikliklərin canlılara təsirini izah edir.	Canlıların günün uzun-luğuna qarşı uyğun-laşmaları. İqlim amil-lərinə digər uyğun-laşmalar	İşıq, temperatur, rütubət, günün uzunluğu. Işıqsevən, kölgəyədə-vamli, soyuğadavamlı, istisevən, quraqlığa davamlı, rütubətsevən
4.2.1. Yerli şəraitdə canlıların qorunmasına dair müşahidələr əsasında mülahizərini şərh edir.	Yerli şəraitdə canlıların qorunması. Canlılar aləminin davamlı inki-şaf naminə qorunması. Respublikamızda canlı-ların qorunması tədbir-ləri.	Qoruqlar, yasaqlıqlar, Milli Park-lar, Qırmızı kitab, təbiət abidələri
4.2.2. Respublikanın flora və faunasının qorunma yollarını fərqləndirir	Heyvanların və bitkilə-rin azalma səbəblərinin müəyyənəşdirilməsi. Onların azalma səbəb-lərinin müxtəlifliyi.	Ovçuluq, balıqçılıq, meşələrin qırılması, eroziyalar, suvarma, meliorasiya
STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
VIII sinif		
Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi		
1.1.1.1. İnsanı öyrənən elm sahələrini (anatomiya, fiziologiya, gigiyena, psixologiya) şərh edir və kiçik təqdimatlar hazırlayır.	İnsan orqanizminin öyrənilməsi üçün isti-fadə olunan metodlar Orqanizmi öyrənən elm sahələrinə aid təqdimat-ların hazırlanması	Anatomiya, fiziologiya, gigiyena, psixologiya, ekoloji fiziologiya

1.1.2. İnsan orqanizminin təşkil səviyyələrini təsvir edir.	Hüceyrə, onun qurulu-şu. Toxuma və orqan-lar. Toxumanın 4 əsas tipi. Daxili orqanlar. Orqanlar sistemi	Hüceyrə, toxuma, orqan, orqanlar sistemi, orqanizm, sitoplazma, nüvə, nüvəcik, hüceyrənin membranı, nüvə membranı, torlu şəbəkə, mitoxondrilər, ribosomlar, hüceyrə mərkəzi, epitel toxuması, birləşdirici toxuma, əzələ toxuması, sinir toxuması, traxeya, qan damarları, ürək, ağciyərlər, diafraqma, qaraciyər, mədə, mədəaltı vəzi, böyrəklər, sidik axarı, .
1.1.3. Canlıların quruluşunu öyrənmək üçün təcrübələr aparır və nəticələrini şərh edir.	Qan təzyiqinin ölçül-məsi. Ağciyərlərin həyat tutumunun müəy-yonlaşdırılması. Nəbz vuruqlarının sayılması. Həzmin mərhələlərinin qruplaşdırılması	Finondoskop, spirometr, saniyəölçən tanometr
1.1.4. Canlıların nəsil ağacını tərtib edir.	İnsan təkamülün ən son pilləsidir. Antropogenez Canlıların sadəcədən mü-rəkkəbə doğru inkişafı. Şəcərə ağacı	Xordahlılar tipi, məməlilər sinfi, primatlar dəstəsi, birhüceyrəlilər, qamçılılar, çoxhüceyrəlilər, onur-ğasızlar, şəcərə ağacı, morfoloji, embrioloji və paleontoloji məlu-matlar
Bioloji proseslər		
2.1.1. İnsan orqanizmin-də baş verən bioloji prosesləri izah edir.	Maddələr mübadiləsinin xüsusiyyətləri. Tənəffüs zamanı qazlarmübadiləsi. Həzmin getməsi. Sorul-ma mexanizmi. Böyümə. Çoxalma	biosintez-parçalanma , böyümə, çoxalma, qıcıqlanma, ifrazat, tənəffüs, həzm
2.1.2. Zərərli vərdişlərin insan orqanizminə mənfi təsirini izah edir.	Zərərli vərdişlər. Düzgün qidalanmamamanın orqaniz-mə təsiri	Düzgün qidalanmama, piylənmə, qida rejimi, nikotin, alkoqol, narkotiklər
2.1.3. İnsan orqanizmində baş verən	Tənəffüs, qida normaları, enerji mübadiləsi, üzvi	Qida normaları, tənəffüs, enerji mübadiləsi, ifrazata dair

bioloji proseslərə dair təcrübələr və riyazi hesablamalar aparır, nəticələrini ümumiləşdirir.	maddələrin mübadiləsi, ifrazata dair məsələ həlli	məsələ, çalışma, dioqram və qrafik
İnsan və onun sağlamlığı.		
İnsanın formalaşmasında əməyin rolunu izah edir.	Əmək sosial amildir. Əmək şəraitinin yaradılması. Zehni əmək.	Əmək, əmək qabiliyyəti, əmək şəraiti, fiziki hərəkətlərin orqani-zmə təsiri
3.1.2.İnstinkt, düşüncəli fəaliyyət və təfəkkürü fərqləndirir.	Ali sinir fəaliyyətinin xüsusiyyətləri	İnstinkt, düşüncəli fəaliyyət, təfəkkür, nitq, yuxu
3.2.1. Sağlamlığın qorunması qaydalarını izah edir.	Sağlamlığın qorunmasında qoruyucu amillərin və vasitələrin rolu. Orqanizmin müdafiə refleksləri.	Qoruyucu amillər, qan, limfa, hüceyrəarası maye, qoruyucu vasitələr, orqanizmin müdafiə refleksləri, gün rejimi
3.2.2. Xəstəliklər, zədələnmələr zamanı ilkin yardım göstərir	Tənəffüsün pozulması . Dəridə əmələ gələn zədələnmələr. Zəhərlənmələr zamanı ilk yardım. Qanaxmanın növləri.	Qrip, polimelit, vərəm, anemiya, talasemiya, hemofiliya, konyuk-tivit, qurd xəstəlikləri, günvurma, istivurma, donvurma, yanıqlar, süni tənəffüs, zəhərlənmələr, sümük sınıqları..
Canlılar və ətraf mühit		
4.1.1.Mühit amillərini və onun insan orqanizminə təsirini izah edir.	Abiotik, biotik, antro-pogen amillərin təsiri. Qeyri əlverişli mühit amillərinin orqanizmə təsiri.	İşıq, rütubət, külək, torpaq, bakteriya, virus, göbələk
4.2.1.Ətraf mühitin çirklənməsi və mühafizəsinə dair mülahizələrini şərh edir.	Ekoloji çirklənmə	Kimyəvi və fiziki çirklənmələr, təbii çirklənmələr
4.2.2. Ətraf aləm və onun mühafizəsinə dair təqdimat hazırlayır.	Məişət çirkliliyinin dağıdıcı təsiri.Tullantısız texnologiya	Yaşıllıqların artırılması, metal, yanacaq tullantıları

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
IX sinif		
Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi		
1.1.1. Canlıları öyrənən elm sahələri (sitologiya, histologiya, biokimya) barədə məlumat toplayır və təqdimatlar hazırlayır.	Genetika, sitologiya, histologiya, biokimya sahəsində öyrənilənlərin əhəmiyyəti. Təqdimatların hazırlanması qaydaları	Gen , xromosom, hüceyrə, toxuma, zülallar, amin turşuları, yağlar, karbohidratlar, lipidlər, vitaminlər
1.1.2. Canlıların kimyəvi tərkibini şərh edir.	Qeyri üzvi və üzvi maddələr. Onların hüceyrədə rolu	Su, mineral duzlar zülallar, yağlar, karbohidratlar, nuklein turşuları, vitaminlər.
1.1.3. Canlıların quruluşunun öyrənilməsinə dair laboratoriya işlərində müasir avadanlıqlardan istifadə qaydalarını izah edir.	Müasir mikroskoplar. Işıq və elektron mikroskopları ilə işləmə qaydaları, preparatların hazırlanma mexanizmi	Elektron lövhə
1.1.4. Mikrotəkamülü izah edir və ona dair təqdimatlar hazırlayır.	Mikrotəkamül. Növlərin əmələ gəlməsi. Coğrafi və ekoloji növəmələgəlmə.	Divergensiya (əlamətlərin ayrılması) , Coğrafi növəmələgəlmə. Ekoloji növəmələgəlmə Təcridlər
Bioloji proseslər		
2.1.1.1. Bioloji proseslərin mahiyyət və məzmunu ilə bağlı təqdimatlar hazırlayır.	Proseslərin mahiyyətinin fərqləndirilməsi. Assimilyasiya və dissimilyasiyanın fərqləndirilməsi	Assimilyasiya və dissimilyasiya, anabalizm, katobalizm, biosintez, parçalanma
2.1.2. Maddələr mübadiləsinin pozulma səbəblərini faktlarla izah edir və təqdimatlar hazırlayır.	Maddələr mübadiləsinin pozulma səbəbləri. Maddələrin hüceyrəyə və orqanizmə daxil olması	düzgün qidalanmama, spirtli içkilər, siqaret, narkotik vasitələr, vitaminlərin çatışmazlığı
2.1.3. Bioloji proseslərin mahiyyəti və məzmununu, baş verən dəyişiklikləri riyazi üsullarla əsaslandırır.	İnsan orqanizmində baş verən bioloji proseslərə dair hesablamalar.	Maddələr mübadiləsi, həzm, tənəffüs, qan, qan dövrəni, ifrazat, çoxalmaya dair məsələlər, dioqramlar, qrafiklər, təcrübələr

İnsan və onun sağlamlığı.		
3.1.1. İnsanın formalaşmasında sosial amillərin rolu və əhəmiyyətinə dair təqdimatlar hazırlayır.	Sosial amillərin mahiyyəti. İnsanın formalaşmasında əməyin rolu.	İctimai sosial amillər: ictimai həyat tərz, əmək, nitq, tərəkür, şüur
3.1.2. İnsanın ali sinir fəaliyyətinin mexanizmini şərh edir və təqdimatlar hazırlayır.	Baş beyin qabığı, qabığın müxtəlif payları və nəhiyələri. Duyğu və hərəkət nəhiyələri.	Emosiya, yaddaş, yuxu, temperament, xarakter, qabiliyyət, refleks
3.2.1. İrsi xəstəliklər, onların qarşısının alınması yollarını faktlarla izah edir.	İrsi xəstəliklərin yaranması səbəbləri. İrsi xəstəliklərə qarşı görülən tədbirlər.	Hemofiliya, talasemiya, daltonizm, şəkərli diabet, şizofreniya, Daun sindromu, anadangəlmə karlıq və korluq
3.2.2. Sağlam həyat tərz, və reproduktiv sağlamlığın əhəmiyyətini şərh edir, referatlar hazırlayır.	Reproduktiv sağlamlıq. Sağlam həyat tərzinin mahiyyəti	Düzgün qidalanma, yuxu, idman, əmək şəraiti, ailə və nighah
Canlılar və ətraf mühit		
4.1.1. Ekoloji amillərin canlıların həyatında rolunu şərh edir, təqdimatlar hazırlayır.	Abiotik, biotik və antropogen amillər. Onların canlıların həyatında rolu. İnsan canlılara təsir edən başlıca amildir. Təbiətdə mövsimlik, Bioloji ritmlər.	Produsent, konsument, redu-sent, optimal amil, məhdudlaşdırıcı amil, infraqırmızı şüalar, ultrabənövşəyi şüalar, rütubət, bioloji saat, sutkalıq ritmlər.
4.2.1. Regional ekoloji problemlərlə bağlı müşahidələrini ümumiləşdirib, təqdimatlar hazırlayır.	Müxtəlif ekoloji problemlər. Ekoloji norma. Ətraf mühitin çirklənmə səbəbləri	Su hövzələrinin, yaşıllıqların, heyvan və bitkilərin qorunması. Torpağın çirklənməsinə dair təqdimatlar
4.2.2. Azərbaycanda canlılar aləminin növ müxtəlifliyinin qorunması ilə bağlı faktları toplayıb təqdimatlar hazırlayır.	Azərbaycanda növ müxtəlifliyinin qorunması. Növlərə aid faktların toplanması. Milli parklar. Yasaqlıqlar. Qoruqlar. Bunların yerləşdiyi ərazilər, bu ərazilərdə qorunan növlər	Qırmızı kitab, təbiət abidələri. Hirkan Milli Parkı, Şirvan Milli Parkı, Göy-göl Milli Parkı, Ab-şeron Milli Parkı, Ağgöl Milli Parkı, Altıağac Milli Parkı, Şahdağ Milli Parkı, Qarayazı-Ağstafa, , Arpaçay, Zaqatala, Hirkan, İlus Dövlət

		Təbliğat Yasaqlığı, Dövlət Təbiət Qoruğu Qızılağac Bəsitçay, İlisu, Qaragöl, Qarayazı, Türyan-çay, Zaqatala Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan Dövlət Təbiət Qoruğu, Eldar Şamı Dövlət Təbiət Qoruğu, Palçıq vulkanları qrupu DTQ, Korçay Dövlət Təbiət Qoruğu
STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
X sinif		
Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi		
1.1.1. Canlıları öyrənən elm sahələrinin (embriologiya, paleontologiya, genetika) xüsusiyyətlərinə dair məlumatlar toplayır, təqdimatlar hazırlayır.	Rüşeymlərin öyrənilməsi Qazıntı halında çıxan qalıqların öyrənilməsi. Müasir orqanizmlərin quruluşlarının müqayisəsi.	Biogenetik qanun, homoloji, anoloji orqanlar, konvergensiya, mikrotəkamül, divergensiya, coğrafi növəmələgəlmə, ekoloji növəmələgəlmə
1.1.2. Canlıların kimyəvi tərkibində baş verən dəyişiklikləri izah edir, təqdimatlar hazırlayır.	Müxtəlif təsirlərdən canlılarda baş verən dəyişikliklərin səbəbləri. Mutasiyaların meydana çıxması	Xromosom, gen, mutasiyalar
1.1.3. Müasir avadanlıqlardan istifadə etməklə canlıların kimyəvi tərkibində baş verən dəyişiklikləri müşahidə edir, təqdimatlar hazırlayır.	İKT vasitələrindən istifadə etməklə canlıların kimyəvi tərkibindəki dəyişikliklərin müşahidəsi	Mikroskoplar, videomateriallar
1.1.4. Makrotəkamül haqqında məlumat toplayır və təqdimat hazırlayır.	Makrotəkamül. Makrotəkamülün sübutları və dəlilləri.	Müller və Hekkelin “Biogenetik qanun”u. Embrionların müqayisəsi. Müxtəlif orqanizmlərin quruluş planları. Divergensiya, homoloji orqanlar, paralellizm, anoloji orqanlar, paleontoloji dəlillər,

Bioloji proseslər		
2.1.1. Bioloji proseslərin mexanizmini şərh edir, məruzə və təqdimatlar hazırlayır.	Avtotrof və heterotrof orqanizmlərdə maddələr mübadiləsinin mexanizmləri. Maddələr mübadiləsinin mərhələlərinin müqayisəsi. Avtotrof və heterotrof qidalanma	Fotosintez, heterotrof, xəmosintez., zülal sintezi, DNT-nin ikiləşməsi, ATF-in sintezi, qazlar mübadiləsi, qlikoliz, oksigenli parçalanma. Fotosintezin işıq və qaranlıq mərhələləri
2.1.2. Maddələr mübadiləsində baş verən dəyişikliklərin mexanizmini şərh edir, təqdimatlar hazırlayır.	Maddələr mübadiləsində fermentlərin rolu Daxili sekresiya vəzilərinin hazırladığı hormonlar. Hormonların orqanizmdə rolu	Şəkərli diabet, bazedov, miksodema, nəhəngboyluluq, cırdan boyluluq, kretinizm, beri-beri
2.1.3. Bioloji proseslərdə baş verən dəyişikliklərin mexanizmini müxtəlif üsullarla əsaslandırır.	Ətraf mühitdə oksigenin azalması, Təbiətdə mövsimilik. Sutkalıq ritmlər. Bioloji saat	Ozon qatı, global istiləşmə, ultrabənövşəyi şüalar, genetik qida məhsulları
İnsan və onun sağlamlığı.		
3.1.1. İnsanın tarixi inkişaf mərhələlərini müqayisəli şərh edir, məruzə və referatlar hazırlayır.	İnsanabənzər meymunlar . İnsan təkamülünün istiqamətləri . Ən qədim, qədim və ilk müasir insanlar	hibbon, oranqutan, qorilla, şimpanze, deriopiteklər, pitekanthrop, neandertal, kromanyon, azıxantrop, avstrolopitek
3.1.2. İnsanda baş verən psixi dəyişiklikləri faktlarla izah edir, referatlar hazırlayır.	Sinir sistemi pozğunluqları, onların qarşısının alınması yolları	İrsi və sonradan yaranan psixi dəyişikliklər
3.2.1. Yoluxucu xəstəliklər, onlardan qorunma yolları haqqında referat, təqdimat hazırlayır.	Yoluxucu xəstəliklərdən qorunma yolları. Xəstəliklərin xüsusiyyətləri.	Qrip, polimelit, vərəm, qızılca, çiçək, tetanus, konyuktivit, quduzluq, vəba, taun, QİÇS və s.
3.2.2. Sağlam həyat tərzində gigiyena qaydalarının rolunu və əhəmiyyətini dəyərləndirir, məruzə və təqdimatlar	Gigiyena sağlam həyat tərzinin əsasıdır Dərinin gigiyenası. Həzm, ifrazat və cinsiyyət sistemlərinin qorunması.. Sinir sistemindəki	Günəş, hava və su vannaları

hazırlayır.	pozğunluqların qarşısının alınması. Gün rejiminin düzgünlüyü.	
Canlılar və ətraf mühit		
4.1.1. Ekoloji problemlərin aradan qaldırılmasının irsi xəstəliklərin azalmasına təsirini əsaslandırır.	Orqanizmdə baş verən mutasiyaların ekoloji proseslərlə əlaqəsi	Ozon qatının bərpası, hava, su, qidanın təmizliyi, somatik mutasiya, gen
4.2.1. Qlobal ekoloji problemlər və onların həlli yolları haqqında təqdimatlar edir.	Qlobal ekoloji problemlərin təsnifatı. Radioaktiv çirklənmənin, iqlim dəyişikliyi, əhali artımının yaratdığı problemlər. Qlobal ekoloji problemlərin aradan qaldırılmasının biomüxtəlifliyin qorunmasına təsiri	Orxus Konvensiyası, radiaktiv çirklənmə, ozon qatının bərpası, iqlim dəyişikliyi, əhali artımı
4.2.2. Təbii şəraitdə ekoloji tarazlığın qorunmasının əhəmiyyətini şərh edir, referatlar hazırlayır.	Ekoloji tarazlıq, onun pozulma səbəbləri. Maddələr dövrəsinə canlıların rolu, oksigen, azot və karbon dövrəsi	İstisna, tarazlığın qorunması, atomların biogen miqrasiyası, akkumulyasiya, mineralaşma, ekoloji maarifləndirmə, ekoloji mədəniyyət
STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
XI sinif		
Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi		
1.1.1. Canlıları öyrənən elm sahələrinin (seleksiya, biotexnologiya, mikrobiologiya, bionika) xüsusiyyətlərini şərh edir, təqdimatlar hazırlayır.	Mikrobiologiyanın nailiyyətləri. Müxtəlif bioloji maddələrdən istifadə. Gen mühəndisliyinin nailiyyətləri və əhəmiyyəti	hüceyrə mühəndisliyi, gen mühəndisliyi, hüceyrə kulturası. Ferminter. S.A.Fleminq, penisilin. F.Krik-DNT S.Harmey-gen mühəndisliyi Vilmur
1.1.2. Canlıların kimyəvi tərkibi və orada baş verən dəyişikliklərə dair müşahidələr aparır, nəticələri barədə təqdimatlar edir.	Fotosintezin gedisinə aid təcrübə qaydaları	Qeyri-üzvi maddələr, üzvi maddələr, işıq, su, karbon qazı, oksigen qazı
1.1.3. Müasir avadanlıqlardan istifadə et	Canlıları öyrənən elm sahələri - seleksiya, biotexno-	Seleksiya, biotexnologiya, bionika, mikrobiologiya

məklə canlıları öyrənən elm sahələrinin nailiyyətlərinə dair məruzə və təqdimatlar hazırlayır.	logiya, mikrobiologiya və bionikanın xüsusiyyətlərinə dair məruzə və təqdimatların həyata keçirilməsi	
1.1.4. Yer üzərində həyatın əmələ gəlməsi-nə dair fikirləri müqayisəli şəkildə şərh edir.	Yer üzərində həyatın əmələ gəlməsi haqqında müxtəlif fikirlər. Oparinin həyatın əmələ gəlməsində göstərdiyi pillələr.	Van Helmont. Paraselsin fikirləri. Homonkulus nəzəriyyəsi. Müller. Pavlovskaya. Pasinski. Foks. Doze və başqaları. Oparin nəzəriyyəsi
Bioloji proseslər		
2.1.1. Bioloji proseslərin mexanizminin müqayisəli şərhinə dair referat və təqdimatlar hazırlayır.	Bioloji proseslərin mexanizmləri. Avtotrof və heterotrof yolla qidalanmanın, tənəffüs və qıcırma	Avtotrof və heterotrof yolla qidalanmanın, tənəffüs və qıcırmanın müqayisəli haqqında çalışmaları. Bioloji proseslərə aid məsələlər
2.1.2. Maddələr mübadiləsində baş verən dəyişikliklərin fərqli mexanizmlərini müqayisəli şəkildə şərh edir, məruzə təqdimatlar hazırlayır.	Maddələr mübadiləsini pozan amillər, onların müqayisəli şərh	Zülallar, yağlar, karbohidratlar, fermentlər, vitaminlər, duzlar, su, oksigen, karbon qazı
2.1.3. Bioloji prosesdə baş verən patoloji dəyişikliklərin fərqli mexanizmlərinin xüsusiyyətlərini riyazi üsullarla əsaslandırır və təqdimatlar hazırlayır	Bioloji prosesdə baş verən patoloji dəyişikliklərin fərqli mexanizmlərinin xüsusiyyətlərinə aid çalışmaları	Canlı hüceyrələrdə fermentlər, nişasta, hidrogen peroksid, yağ, zülal
İnsan və onun sağlamlığı		
3.1.1. İnsanın fərdi və tarixi inkişafına dair müqayisələr aparır, təqdimatlar edir.	İnsanın fərdi və tarixi inkişafı. Embrionların oxşarlığı təkamülü əks etdirir. Fərdi inkişafın mərhələləri	Filogeneza, ontogeneza. Müxtəlif orqanizmlərlə onların müqayisəsi
3.1.2. Psixi proseslər və orada baş verən dəyi-	Psixi proseslərin mexanizmi. Onların sinir sistemi ilə	Yaddaş, yuxu, emosiyalar, şərtsiz və şərtli reflekslər,

şiklikləri müqayisəli şərh edir və referatlar hazırlayır.	əlaqəsi	davranış
3.2.1. İnsan orqanizmində baş verən xəstəliklərin hüceyrə səviyyəsində olduğunu əsaslandırır, məruzə və təqdimat hazırlayır.	hüceyrə səviyyəsində baş verən xəstəliklər. Onların xarakterik xüsusiyyətləri. Xəstəliklərin qarşısının alınması	Şəkərli diabet, xərçəng, interferon
3.2.2. Sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin rolunu dəyərləndirir, məruzə və təqdimatlar hazırlayır.	Sağlam həyat təzi sağlam ailənin təməli kimi.	Reproduksiya, gender, stres, düzgün qidalanma
Canlılar və ətraf mühit		
4.1.1. Təbii seçməni yaşamaq uğrunda mübarizənin nəticəsi kimi əsaslandırır, məruzə və referatlar hazırlayır.	Təbii seçmə təkamülün əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi. Təbii seçmənin istiqamətlənmiş xarakteri	Hərəkətverici, sabitləşdirici və dizruptiv seçmə
4.2.1. Ekoloji problemlərin global xarakterini dəyərləndirir, məruzə və təqdimatlar hazırlayır.	Global xarakterli ekoloji problemlər. Dünyada içməli su, təmiz hava, təmiz qida problemlərinin həlli yolları	Neosfer, eroziya, radiasiya, ekoloji mədəniyyət
4.2.2. Regional və global ekoloji problemləri əlaqələndirir, referat və təqdimatlar hazırlayır.	Regional ekoloji problemlər. Azərbaycanda baş verən ekoloji problemlərlə global problemlərin əlaqəsi. Azərbaycanda ekoloji problemlərin həlli yolları. Təbii yanacaqdan istifadə. Günəş enerjisindən istifadə. Yaşılqların artırılması. Meşələrin qırılmasının qarşısının alınması. Ozon təbəqəsini dağıdan vasitələr.	Xəzərin ekoloji problemləri, Modifikasiya, transformasiya

IV FƏSİL. FƏNNDAXİLİ VƏ FƏNNLƏRƏRASI İNTEQRASIYA.

Respublikamızda yeni hazırlanan kurikulumun başlıca məqsədlərindən biri də dünyanı və özünü dərk edə bilən aydın təfəkkürə, geniş dünyagörüşə malik şəxsiyyətin formalaşdırılmasıdır. Elə buna görə də şagirdlərə dünya haqqında doğru, dürüst məlumatlar verilməlidir. Məlumdur ki, dünya tam və bütövdür. Yəni burada maddi və mənəvi nə varsa bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Belə olduqda canlılar aləmindən bəhs edən biologiya fənni üzrə şagirdlərin əldə etdikləri bilik və bacarıqlar da digər elmlərlə məntiqi əlaqəyə əsaslanmalıdır. Bu baxımdan biologiya fənni kurikulumunun hazırlanması zamanı canlı orqanizmlərin quruluşu, bioloji proseslər, canlıların bir-birilə və ətraf aləmlə əlaqəsi haqqında bilik və bacarıqların, fizika, kimya, coğrafiya və s. elmlərlə əlaqəli şərhli diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Biologiya fənninin təlimində inteqrasiya iki istiqamətdə həyata keçirilir:

- Fəndaxili (üfqi, şaquli) inteqrasiya
- Fənlərərası inteqrasiya

4.1. Fəndaxili inteqrasiya

Fəndaxili inteqrasiya ənənəvi təhsil sistemindən fərqli olaraq biologiya fənni kurikulumunda canlılar aləmi barədə bilik və bacarıqlar biologiyanın sahələrinin (botanika, zoologiya, insanın anatomiya, fiziologiya və gigiyenası, ekologiya və s.) ayrı-ayrılıqda təqdim edilməsi ilə deyil, canlıların quruluşunun, onlarda baş verən fiziki, kimyəvi, bioloji proseslərin, canlıların bir-biri ilə, ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinin vəhdəti kimi təqdim edilmişdir. Bununla da canlılar aləminin və bütövlükdə dünyanın vahid bir sistem kimi qavranılmasına nail olmaq mümkün hesab edilmişdir. Bu bilik

və bacarıqlar hər bir təhsil səviyyəsində şagirdin yaşına və əvvəllər əldə etdiyi bilik və bacarıqlara uyğun olaraq təqdim edilir. Hər sinifdə əvvəlki mərhələdə verilən biliklərin genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsinin nəticəsi olaraq “spiralvari” prinsipə əməl edilir. Ümumi orta təhsil səviyyəsinin VI sinfində şagirdlər canlılara xas əlamətlər, canlıların quruluşu, orqanizmlərin təşkili səviyyələri, bioloji proseslərin xüsusiyyətləri, bitki və heyvanların insan sağlamlığında rolu, onlara qulluq barədə sadə bilik və bacarıqlara yiyələnirlər.

VII sinifdə artıq konkret olaraq canlıların müxtəlifliyi, təsnifatı, müxtəlif orqanizmlərdə gedən həyati proseslər, müxtəlif canlıların insan orqanizmində törətdiyi xəstəliklər, dərman bitkilərindən təyinatına görə istifadə, respublikanın flora və faunasının qorunma yolları ilə bağlı bilik və bacarıqların formalaşdırılması nəzərdə tutulur.

VIII sinifdə insan orqanizminin bir vahid kimi qavranılması məqsədi ilə insan orqanizminin hüceyrəvi quruluşunun, orqanizm üçün zərərli olan vərdişlərin, zədələnmələr və xəstəliklər zamanı ilkin yardım göstərilməsinin əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla, formalaşdırılacaq bacarıqlar insan orqanizmi barədə verilən digər məlumatlardan önə keçirilmişdir. Beləliklə, şagirdə ümumi orta təhsil səviyyəsində

VI - VIII siniflərdə biologiya fənni üzrə canlılar, onların quruluşu, həyatı xüsusiyyətləri, bir-biri ilə və ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi o cümlədən insanın biososial mahiyyəti haqqında zəruri bilik və bacarıqlar məntiqi ardıcılıqla və inkişaf etdirilməklə təqdim edilir.

IX sinfin sonunda ümumi orta təhsil səviyyəsi başa çatır. Bunu nəzərə alaraq IX sinifdə bioloji bilik və bacarıqlar fənnin əhatə etdiyi bioloji qanunauyğunluqların tədrisi ilə yekunlaşdırılır. Canlıları öyrənən digər elm sahələri- sitologiya, histologiya, biokimya elmləri, canlıların kimyəvi tərkibi, irsi

xəstəliklər, reproduktiv sağlamlıq, insanın ali sinir fəaliyyətinin mexanizmləri, regional ekoloji problemlər bu sinifdə bir qədər sadə, lakin əlaqələndirilmiş formada verilir. Nəticədə ümumi orta təhsil səviyyəsində (VI–IX siniflərdə) canlıların quruluşu, təsnifatı, həyati prosesləri, insan və onun sağlamlığı, biologiyanın ümumi qanunauyğunluqları əlaqələndirilərək bir sistem halında tədris edilir. Ümumi orta təhsil səviyyəsində canlılar barədə sistemli biliklər tam orta təhsil səviyyəsinin X–XI siniflərində genişləndirilir və dərinləşdirilir.

X sinifdə bakteriyalardan başlayaraq insana qədər canlıların bütün təsnifat səviyyələri əhatə olunmaqla daxili və xarici quruluşu, qidalanması, tənəffüsü, orqanizmlərdə suyun və digər maddələrin daşınma xüsusiyyətləri və s. proseslər müqayisəli təqdim edilir. Bununla da canlıların bir sistem təşkil etdiyi, sadəcə mürəkkəbə doğru inkişafı və dəyişiklikləri, orqanizmin quruluşu və həyati xüsusiyyətlərində mükəmməlləşmə haqqında şagirdlərdə tam təsəvvür yaranmış olur.

X sinifdə canlıların çoxalması və inkişafı, hüceyrənin elektron mikroskopu səviyyəsində quruluşu, onun kimyəvi tərkibi, canlıların təkamülü və təkamülün dəlilləri, qlobal ekoloji problemlər, ekoloji tarazlığın qorunması, yoluxucu xəstəliklər məlumat verilir.

XI sinifdə seleksiya onun qanunları, biotexnologiya, bionika, regional ekoloji problemlər, sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin rolu ilə bağlı bilik və bacarıqlar əhatə olunur, bioloji qanunauyğunluqlar daha elmi və məntiqi əsasda şagirdlərə çatdırılmaqla biologiya fənninin tədrisi yekunlaşdırılır. XI sinfin sonunda canlılar aləmi haqqında geniş məlumata malik olan şagird gələcəkdə biologiya elminin hər hansı sahəsi üzrə elmin dərinliklərinin öyrənilməsinə hazırlanır.

4.2. Fənnlərarası integrasiya

Fənnlərarası integrasiyanın nəzərə alınması biologiya fənninin digər fənlərlə əlaqə imkanlarını meydana çıxarır. Zəruri məzmunun mənimsənilməsində rolu və əhəmiyyəti olan coğrafiya, kimya, fizika, riyaziyyat, texnologiya və s. fənlər üzrə anlayışların müəyyənəlməsinə şərait yaradır. Canlılar aləmi maddi gerçəkliyin tərkib hissəsi olmaqla kimyəvi maddələrdən təşkil olunmuşdur. Orqanizmlərdə baş verən proseslər də məhz fizikanın və kimyanın qanunlarına əsaslanır. Canlılar coğrafi mühitdə mövcud olmaqla daim mühitin təsiri ilə qarşılıqlı əlaqədə olur. Bioloji hadisələrin aydınlaşdırılmasında riyazi hesablamaların, diaqramların qurulmasının, məlumatların toplanması və təqdim edilməsinin də əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Elə buna görə də biologiya fənni kurikulumunun məzmunu hazırlanarkən ayrı-ayrı fənlərin məzmununun nəzərə alınması zəruri hesab edilərək, diqqət mərkəzində saxlanmışdır. Bununla da vaxta qənaət etmək, şagirdləri düşünməyə, axtarış aparmağa və digər fənlərlə əlaqəli fəaliyyət göstərməyə istiqamətləndirir (cədvəl 4.2.1).

Fəndaxili və fənnlərarası integrasiya

cədvəl 4.2.1

VI sinif	VII sinif	VIII sinif	IX sinif	X sinif	XI sinif
1. Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi					
1.1. Canlıların quruluşu və müxtəlifliyi haqqında biliklərə malik olduğunu nümayiş etdirir.					
1.1.1. Canlılar aləmini öyrənən elm sahələrini fərqləndirir. C.- 2.1.7 İnf. 1.2.3.	1.1.1. Canlılar aləmindən bəhs edən elm sahələri barədə fikirlərini şərh edir. C.- 2.1.7 F-t.-1.1.1	1.1.1. İnsan öyrənən elm sahələrini (anatomiya, fiziologiya, gigiyena, psixologiya) şərh edir və kiçik təqdimatlar hazırlayır. F-t.-1.1.1	1.1.1. Canlıları öyrənən elm sahələri (sitologiya, histologiya, biokimya) barədə məlumat toplayır və təqdimatlar hazırlayır. K.-1.1.1	1.1.1. Canlıları öyrənən elm sahələrinin (embrinologiya, paleontologiya, genetica) xüsusiyyətlərinə dair məlumatlar toplayır, təqdimatlar hazırlayır. F-t.- 1.1.1	1.1.1. Canlıları öyrənən elm sahələrinin (seleksiya, biotexnologiya, mikrobiologiya, bionika) xüsusiyyətlərini şərh edir, təqdimatlar hazırlayır. F.-3.2.1 F-t.-1.1.1 K.- 1.1.1; 1.2.1 C.-1.3.1.

				K.-1.1.1	
1.1.2. Canlıların quruluşunu təsvir edir. İnf.1.2.3.	1.1.2. Canlıların müxtəlifliyi haqqında mülahizələrini şərh edir. C.-2.1.1 İnf.1.2.3.	1.1.2. İnsan orqanizminin təşkil səviyyələrini təsvir edir. F.-2.1.1	1.1.2. Canlıların kimyəvi tərkibini şərh edir. K.-1.1.1; 1.2.1 F.-1.1.3; 2.1.3	1.1.2. Canlıların kimyəvi tərkibində baş verən dəyişiklikləri izah edir, təqdimatlar hazırlayır. K.-1.2.1; 2.1.1; 2.2.1 F.- 1.1.1; 2.1.1; 2.1.3	1.1.2. Canlıların kimyəvi tərkibi və orada baş verən dəyişikliklərə dair müşahidələr aparır, nəticələri barədə təqdimatlar edir. K.- 1.1.1 F.- 1.1.1; 1.1.2
1.1.3. Canlıların quruluşunu öyrənmək üçün lazım olan əsas laboratoriya avadanlıqlarını fərqləndirir. F.-2.2.2.	1.1.3. Canlıların quruluşunun öyrənilməsində laboratoriya avadanlıqlarından istifadə qaydalarına əməl edir. K.- 3.1.1.	1.1.3. Canlıların quruluşunu öyrənmək üçün aparır və nəticələrini izah edir. K.1.1.1; 2.1.1; 3.1.1.	1.1.3. Canlıların quruluşunun öyrənilməsində dair laboratoriya işlərində müasir avadanlıqlard an istifadə qaydalarını izah edir. F.- 3.1.1; 3.2.1.	1.1.3. Müasir avadanlıqlardan istifadə etməklə canlıların kimyəvi tərkibində baş verən dəyişiklikləri müşahidə edir, təqdimatlar hazırlayır. K.-1.1.1; 1.2.1; 2.2.1.	1.1.3. Müasir avadanlıqlardan istifadə etməklə canlıları öyrənmək sahələrinin nailiyyətlərinə dair məruzə və təqdimatlar hazırlayır. F.- 3.2.1; 3.2.2. K.- 4.3.1.
1.1.4. Canlıların təsnifatının rol və əhəmiyyətini izah edir. C.2.1.7. İnf.1.2.2.; 1.2.3.	1.1.4. Canlıların sistematik kateqoriyalarını fərqləndirir. İnf.1.2.2.; 1.2.3.	1.1.4. Canlıların nəsil ağacını tərtib edir. İnf.2.1.2.	1.1.4. Mikrotəkamül ü izah edir və ona dair təqdimatlar hazırlayır. İnf. 2.1.3.;2.2.5.	1.1.4. Makrotəkamül haqqında məlumat toplayır və təqdimat hazırlayır. İnf.2.2.3; 2.2.4.	1.1.4. Yer üzərində həyatın əmələ gəlməsinə dair fikirləri müqayisəli şəkildə şərh edir. K.- 1.1.1; 2.2.1 C.-2.1.3.
2. Bioloji proseslər					
2.1. Bioloji proseslərin tənzimlənməsinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.					
2.1.1. Bioloji proseslərin xüsusiyyətlərini sadalayır. F.- 2.2.1.	2.1.1. Müxtəlif canlılarda gedən həyatı prosesləri fərqləndirir. F-t.-1.1.1;1.1.2. C.-2.1.5.	2.1.1. İnsan orqanizmində baş verən bioloji prosesləri izah edir.	2.1.1. Bioloji proseslərin mahiyyət və məzmunu ilə bağlı təqdimatlar	2.1.1. Bioloji proseslərin mexanizmini şərh edir, məruzə və təqdimatlar	2.1.1. Bioloji proseslərin mexanizminin müqayisəli şərhinə dair referat və təqdimatlar hazırlayır.

	K.- 4.2.1. F.-2.2.1	F-t.-1.1.1. K.-2.1.1.	hazırlayır. F-t.-1.1.2. K.-2.1.1.	hazırlayır. F.- 2.2.1. F-t.-2.1.1; 1.1.1. K.1.1.1.	C.- 2.1.7.
2.1.2. Maddələr mübadiləsinin pozulma hallarını izah edir. F.-2.1.1. F-t. 1.1.2.	2.1.2. Maddələr mübadiləsinin pozulma səbəblərini sadalayır.. C.-2.1.7.; F-t.-1.3.4. K.-2.1.1; 3.1.1	2.1.2. Zərərli vərdişlərin insan orqanizminə mənfi təsirini izah edir. F-t.-1.1.2; 1.1.1.	2.1.2. Maddələr mübadiləsinin pozulma səbəblərini faktlarla izah edir və təqdimatlar hazırlayır. F-2.2.1. K-2.1.1; 1.2.1	2.1.2. Maddələr mübadiləsində baş verən dəyişikliklərin mexanizmini şərh edir, təqdimatlar hazırlayır. K.-2.2.1;2.1.1; 1.1.1. F.-2.1.3. F-t. -1.2.1.	2.1.2. Maddələr mübadiləsində baş verən dəyişikliklərin fərqli mexanizmlərini müqayisəli şəkildə şərh edir,məruzə təqdimatlar hazırlayır. C.- 2.1.7. K.-1.2.1; 2.1.1. F.-2.1.1.
2.1.3. Bioloji proseslərə dair sadə təcrübələr və hesablamalar aparır. F.- 2.1.4. R. -1.2.1.	2.1.3. Bioloji proseslərdə baş verən hesablamalar aparır və nəticələri ümumiləşdirir. C.- 2.1.4. F-t.-2.3.4; 1.1.1. F.-2.2.1. R. -1.2.1. ; 5.1.1.; 5.1.2. İnf.-2.2.2.	2.1.3. İnsan orqanizmində baş verən bioloji proseslərə dair təcrübələr, riyazi hesablamalar aparır, nəticələrini ümumiləşdirir. F.- 1.1.3; 1.1.4. F-t.-2.1.3. K.-2.1.1. R. -5.1.1.;5.1.2.	2.1.3. Bioloji proseslərin mahiyyəti və məzmununu, baş verən dəyişiklikləri riyazi üsullarla əsaslandırır. K.-2.2.2.; 3.1.1. R. -5.1.1.; 2.3.1; 5.1.3.	2.1.3. Bioloji proseslərdə baş verən dəyişikliklərin mexanizmini müxtəlif üsullarla əsaslandırır. F-t.-2.1.2. K.-2.2.1.; 4.1.1. F.- 2.2.1.	2.1.3. Bioloji prosesdə baş verən patoloji dəyişikliklərin fərqli mexanizmlərinin xüsusiyyətlərini riyazi üsullarla əsaslandırır və təqdimatlar hazırlayır. F-t. -2.2.5. F.- 2.2.1.
3. İnsan və onun sağlamlığı					
3.1. İnsanın biososial təbiəti haqqında bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.					
3.1.1. Canlıların təsnifat sistemində insanın yerini müəyyənləşdirir. H-b.- 1.2.1. İnf.-1.2.3.	3.1.1. İnsanı digər məməlilərlə müqayisə edir. F-t.-2.1.1. İnf.-1.2.3.	3.1.1. İnsanın formalaşmasında əməyin rolunu izah edir. F-t.-1.3.4.	3.1.1. İnsanın formalaşmasında sosial amillərin rolu və əhəmiyyətində təqdimatlar hazırlayır. F-t.-1.2.4; 4.1.1. H-b.-3.2.1.	3.1.1. İnsanın tarixi inkişaf mərhələlərini müqayisəli şərh edir,məruzə və referatlar hazırlayır.	3.1.1. İnsanın fərdi və tarixi inkişafına dair müqayisələr aparır, təqdimatlar edir.

3.1.2. İnsan sosioloji varlıq kimi digər canlılardan fərqləndirir. H-b.-3.2.1.	3.1.2. İnsanın ali sinir fəaliyyətini izah edir. F-t.-1.2.4.	3.1.2. İnstinkt, düşüncəli fəaliyyət və təfəkkürü fərqləndirir. F-t.-2.3.5; 4.1.1.	3.1.2. İnsanın ali sinir fəaliyyətinin mexanizmini şərh edir və təqdimatlar hazırlayır. F-t.-4.1.2.	3.1.2. İnsanda baş verən psixi dəyişiklikləri faktlarla izah edir, referatlar hazırlayır. C.-3.1.1.	3.1.2. Psixi proseslər və orada baş verən dəyişiklikləri müqayisəli şərh edir və referatlar hazırlayır. F-t.-4.1.2; 4.1.1
3.2. Sağlamlığın qorunmasına dair bacarıqlar nümayiş etdirir.					
3.2.1. Bitki və heyvanların insan sağlamlığında rolunu izah edir. F-t.-2.3.4. H-b.-4.1.1.	3.2.1. Müxtəlif canlıların insan orqanizmində törətdiyi xəstəlikləri və onların əlamətlərini fərqləndirir. F-t.-2.1.2. H-b.-4.1.1.	3.2.1. Sağlamlığın qorunması qaydalarını izah edir. F-t.-2.1.1; 2.3.4. H-b.-4.1.1.	3.2.1. İrəsi xəstəliklər, onların qarşısının alınması yollarını faktlarla izah edir. F-t.-2.1.2. H-b.-4.1.1.	3.2.1. Yoluxucu xəstəliklər, onlardan qorunma yolları haqqında referat, təqdimat hazırlayır. İnf.-2.2.3; 2.2.4.	3.2.1. İnsan orqanizmində baş verən xəstəliklərin hüceyrə səviyyəsində olduğunu əsaslandırır, məruzə və təqdimatlar hazırlayır. F-t.-2.1.1.
3.2.2. Dərman bitkilərini fərqləndirir. F-t.-2.3.4; 2.1.2. C.-2.1.8.	3.2.2. Müalicəvi əhəmiyyətinə görə dərman bitkilərini qruplaşdırır. F-t.-1.1.2; 2.1.2. H-b.-4.1.1.	3.2.2. Xəstəliklər, zədələnmələr zamanı ilkin yardım göstərir. F-t.-1.3.5; 2.3.5.	3.2.2. Sağlam həyat tərzi və reproduktiv sağlamlığın əhəmiyyətini şərh edir, referatlar hazırlayır. F-t.-2.1.1; 1.2; 1.1.1. K.-4.2.1. F.-2.2.1. H-b.-4.1.1	3.2.2. Sağlam həyat tərziində gigiyena qaydalarının rolunu və əhəmiyyətini dəyərləndirir, məruzə və təqdimatlar hazırlayır. F-t.-1.2.3; 2.2.5. İnf. 2.2.3; 2.2.4.	3.2.2. Sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin rolunu dəyərləndirir, məruzə və təqdimatlar hazırlayır.
4. Canlılar və ətraf mühit					
4.2.1. Canlıların qorunması ilə bağlı topladığı məlumatları təqdim edir. C-2.2.2.; 3.2.5.	4.2.1. Yerli şəraitdə canlıların qorunmasına dair müşahidələr əsasında mülahizələrini şərh edir. C- 2.1.7. F-t.-1.3.5. H-b.-1.2.1.	4.2.1. Ətraf mühitin çirklənməsi və mühafizəsinə dair mülahizələrini şərh edir. C- 3.2.5.; 3.2.3; 3.2.4. K- 4.2.1. H-b.-1.2.1.	4.2.1. Regional ekoloji problemlərlə bağlı müşahidələrini ümumiləşdirir, b, təqdimatlar hazırlayır. C- 2.1.3; 3.2.5. K- 4.2.1.	4.2.1. Qlobal ekoloji problemlər və onların həlli yolları haqqında təqdimatlar edir. C- 3.2.5.; 2.1.1. K-4.2.1.	4.2.1. Ekoloji problemlərin global xarakterini dəyərləndirir, məruzə və təqdimatlar hazırlayır. C- 2.1.3; 2.1.7. K-4.2.1. F-3.1.1.

4.2.2. Bitki və heyvanlara qulluq qaydalarına əməl edir. Tex.-1.4.1.	4.2.2. Respublikanın flora və faunasının qorunma yollarını fərqləndirir. K-4.2.1. H-b.-1.2.1. Tex.-1.4.1. İnf.-3.2.3.	4.2.2. Ətraf aləm və onun mühafizəsinə dair təqdimat hazırlayır. K- 4.2.1. C-3.2.5. H-b.-1.2.1.	4.2.2. Azərbaycanlılarda canlılar aləminin növ müxtəlifliyini qorunması ilə bağlı faktları toplayıb təqdimatlar hazırlayır. C- 2.1.8.; 3.2.5.	4.2.2. Təbii şəraitdə ekoloji tarazlığın qorunmasının əhəmiyyətini şərh edir, referatlar hazırlayır. C- 3.1.1.	4.2.2. Regional və global ekoloji problemləri əlaqələndirir, referat və təqdimatlar hazırlayır C- 2.1.3.;2.1.7.; 3.2.5. K-4.2.1. F-3.1.1.; 3.2.1.
---	---	--	---	---	--

İxtisarlər:

R. – Riyaziyyat,

İnf.- İnformatika,

Tex. -Texnologiya,

F-t. – Fiziki tərbiyə,

C.-Coğrafiya,

Fiz.-Fizika,

H-b.-Həyat bilgisi,

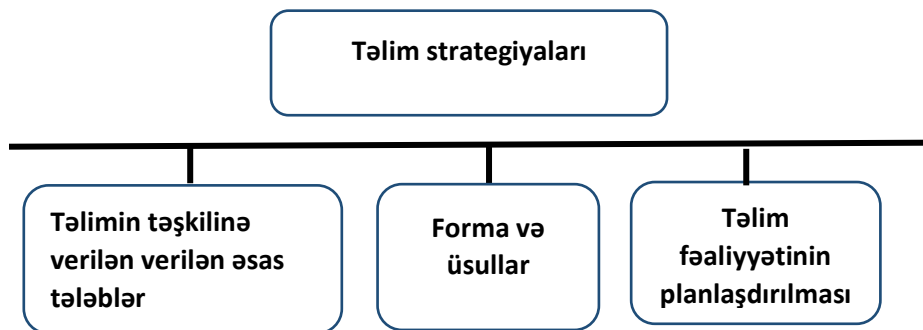
K.-Kimya

V FƏSİL. TƏLİM STRATEGİYALARI

Hazırda Respublikamız qloballaşan dünyaya inteqrasiya olunmaqdadır. Bu, sürətli dəyişən, inkişaf etməkdə olan dünya ilə vəhdətdə inkişaf etməyi, dəyişməyi tələb edir. Bu baxımdan Azərbaycan terminologiyasına müxtəlif terminlər daxil olur ki, bunlardan biri də “**təlim strategiyaları**”dır.

Təlim strategiyaları – tədris prosesində istifadə olunan forma , üsul, vasitə və yanaşmaların məcmusudur.

Təlim məqsədlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsinin şərtləri:

- Məzmun standartlarının qismən və ya bütövlükdə reallaşmasının müəyyən edilməsi

- Məzmun standartlarındakı ümumi məsələlərin mövzu baxımından xüsusiləşdirilməsi
- Məzmun standartında biliyin kateqoriyalarının müəyyən edilməsi (deklarativ, prosedural, kontekstual)
- Məzmun standartında bacarığın xüsusiyyətinin müəyyən edilməsi (idraki, emosional, psixomotor)
- Biliyin kateqoriyası və bacarığın xüsusiyyətlərinin təlim məqsədində əks etdirilməsi
- Şagird nailiyyətinin qiymətləndirilməsinin üsul və vasitələrinin seçilməsi

5.1. Biologiya təliminin təşkilinə verilən əsas tələblər

İnkişafın əsasında insan amilinin durduğunu nəzərə alaraq təlimin təşkilinə xüsusi əhəmiyyət verilir. Bu məqsədlə ənənəvi təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi və yeniləşdirilməsi istiqamətində layihələr həyata keçirilməkdədir. Bu baxımdan təhsilimiz elə qurulmalıdır ki, hər bir Azərbaycan vətəndaşı dəyişən dünyada öz bilik, bacarıq və qabiliyyətlərini tətbiq etməyə hazır olsun.

Biologiya fənni üzrə təhsil proqramında (kurikulumunda) təlim strategiyaları 4 məsələni özündə əhatə edir:

- biologiya təliminin təşkilinə verilən əsas tələblər;
- biologiya təliminin təşkilində istifadə olunan forma və üsullar barədə;
- müəllimin təlimin fəaliyyətinin planlaşdırılmasına dair nümunələr;
- biologiya fənninin məzmun standartlarının şərh.

Ümumtəhsil məktəblərində biologiyanın tədrisi prosesinin təşkili aşağıdakı prinsiplər əsasında həyata keçirilir.

1. Pedaqoji prosesin tamlığı. Bu prinsipə əsasən şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşması nəzərdə tutulur.

Təhsil öyrədici, inkişafetdirici və tərbiyəedici bir prosesdir.

Biologiya fənninin tədrisi prosesində şagird canlılar aləmində baş verən hadisə və prosesləri, canlıların ətraf mühitlə əlaqəsini, insanın özünəməxsus həyatı xüsusiyyətləri barədə bilik və bacarıqlara yiyələnir. Biologiya kurikulumunda canlılara xas quruluş formalarının, onların həyatı xüsusiyyətlərinin müqayisəli təqdim edilməsi müxtəlif aləmlərə aid canlı nümunələrin sadədən mürəkkəbə doğru müqayisəli təqdim edilməsi şagirdlərdə analitik düşüncə tərzinin formalaşması ilə yanaşı, canlılar barədə yığcam və lakonik məlumat almaq imkanı yaradır.

Biologiyanın tədrisi vasitəsilə şagirdlərdə estetik, ekoloji tərbiyə formalaşır. Şagird öz sağlamlığının, ətraf mühitin, vətəndaşı olduğu doğma yurdunun qorunması ruhunda tərbiyə alır, təhsil prosesində dünyanın bütöv bir vahid kimi qavranılmasına və dərk edilməsinə hazırlanır.

2. Təlimdə bərabər imkanların yaradılması. Bu prinsipə əsasən biologiya fənninin təlimi elə qurulur ki, şagirdin sosial vəziyyətindən, fərdi psixi xüsusiyyətlərindən əqli keyfiyyətlərindən asılı olmayaraq münasib təlim şəraiti yaradılsın. Bu zaman şagird-müəllim münasibətləri «subyekt-subyekt» formulu üzrə həyata keçirilir.

3. Şagirdyönümlülük. Şəxsiyyətin inkişafı təlim prosesinin əsasını təşkil edir. İnkişafetdirici təlim şəxsiyyətin formalaşdırılmasını nəzərdə tutmaqla onu təlimin başlıca problemi kimi mənalandırır. Biologiya dərslərində müəllimin şagirdlərlə ünsiyyəti bir-birilə əlaqədar olan və bir-birini şərtləndirən, müxtəlif şəraitlərdə yerinə yetirilən birgə

fəaliyyətlərdə meydana çıxır. Bundan əlavə, şagirdlərin hər biri cinsi, etnik, dini, irqi mənsubiyyəti, fərdi intellektual inkişafı, qavrayış, tədqiqatçılıq və s. qabiliyyəti olan bir şəxsiyyətdir.

4. İnkişafyönümlülük. Biologiyanın tədrisində şagirdə nəyi, nə üçün öyrəndiyi aydın olmalı, əldə etdiyi bilik və bacarıqların əhəmiyyətini dərk edəcək canlılar aləmində və öz orqanizmində baş verən proseslərə maraq yaradılmalıdır. Tədris prosesi elə qurulmalıdır ki, şagird əldə etdiyi bilik və bacarıqları genişləndirməyə hazırlansın, öz bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirməyə meyl etsin. Müəllim şagirdin nailiyyətlərini təhlil etməklə onların bilik, bacarıq və vərdişləri-nin inkişaf etdirilməsi üçün zəmin yaradır. Şagird əldə etdiyi bilik və bacarıqlarını təhlil etməklə özünə tənqidi yanaşır, öz imkanlarını düzgün qiymətləndirir, biolo-giyadan əldə etdiyi bilik və bacarıqlardan real həyatda istifadə etməyə hazırlanır.

5.Fəaliyyətin stimullaşdırılması. Şagirdin fərdi imkanları, təlimə marağı əldə etdiyi uğurlu nəticələrin dəyərləndirilməsi onun fəaliyyətini stimullaşdırır, o, əldə etdiyi bilik və bacarıqlardan sonrakı fəaliyyəti prosesində daha səmərəli istifadə etməklə uğurlara nail olur. Müəllim şagirdin təlim fəaliyyətini düzgün qiymətlən-dirdikdə şagird öz imkanlarını anlayır, qüvvətli və zəif tərəflərini müəyyənləşdirir. Şagirdin biologiyanın tədrisi prosesində praktik vərdişlərə yiyələnməsi, müşahidə və tədqiqatçılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi, ədəbiyyatlardan, digər bilik mənbələrindən bacarıqla istifadə etməsi onun müstəqil, davamlı fəaliyyətini stimullaşdırır.

6.Varislik. Bu prinsipə əsasən canlıların sadədən mürəkkəbə, ibtidaidən aliyə doğru inkişafı nəzərdə tutulur.

7.Yaşauyğunluq. Biologiya fənninin tədrisində nəzərdə tutulan tapşırıqlar şagirdlərin yaş səviyyəsi və maraqları nəzərə alınmaqla verilir. Belə ki, fənnin tədrisi zamanı materialın çətinlik dərəcəsi mütləq nəzərə alınmalıdır. Çətinlik uşaqların əqli fəaliyyətinin ən müxtəlif cəhətlərindən asılıdır.

8.Əyanilik. Biologiya dərslərində müxtəlif əyani vasitələrdən, təbii bitkilər və herbarilər, canlı guşədə olan heyvanlar, müxtəlif mulyajlar və tablolar, mikroskopdan istifadə etmək olar.Eyni zamanda biologiya dərslərində kompüterdən istifadə dərsi maraqlı və əyani edir, şagirdləri fəal idraki fəaliyyətə cəlb edir. Dərs prosesində İkt vasitələrindən istifadənin üstünlüyü ondadır ki, onların köməyi vasitəsilə təlim prosesində fərdi və differensial yanaşma ideyalarını reallaşdırmaq şagirdləri müasir şərait və müstəqil fəaliyyətə, onların fəallığının artmasına səbəb olur.

9.Tədqiqatyönümlülük. Biologiya fənninin tədrisi şagirdin tədqiqatçılıq bacarıqlarını inkişaf etdirir. Əldə etdiyi məlumatları ümumiləşdirmək, eksperimentlər aparmaq, təbii mühitdə canlılar aləmi üzərində müşahidə aparmaqla bitkilərin yetişdirilməsi, heyvanların bəslənməsi, insan sağlamlığının qorunması kimi bacarıqlar formalaşdırır.

10.Müşahidəyönümlülük. Müşahidə yolu ilə canlı təbiəti daha yaxşı öyrənmək mümkün olur. Belə ki, canlıları müşahidə etməklə şagirdlər onlarda gedən bioloji hadisə və prosesləri, onların xarici mühitlə qarşılıqlı əlaqəsini, bir sözlə, canlı təbiətin inkişaf qanunauyğunluqlarını daha yaxşı dərk edirlər.

11.Yaradıcı tətbiqetmə. Hazırda biologiyanın tədrisində şagirdlərin ekskursiyaya getmələrinin, laboratoriya işlərinin təşkilinə böyük ehtiyac vardır. Bu işlərin təşkilində şagirdlər biologiya, fizika, kimya, hətta riyaziyyat fənlərinin tədrisindən qazandıqları bilikləri təcrübədə tətbiq etməyi öyrənirlər.

12.Dəstəkləyici mühitin yaradılması. Tədris prosesində dəstəkləyici mühiti yaratmaq üçün kifayət qədər əyani və texniki vasitələr, tədris təcrübə sahəsi, müxtəlif ədəbiyyat, dərslik və dərs vəsaitləri olmalı, peşəkarlığı yüksəldən müəllim, kömək etməyə hazır olan yoldaşlar və valideynlər bu işə qoşulmalıdırlar.

Şagirdin tədqiqatçılığı, kəşfə istiqamətləndirilməsi şagirdin müstəqil fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün sağlam mənəvi psixoloji mühit yaradılması çox vacib şərtidir.

Müəllim öz fənnini lazımı səviyyədə bilməlidir. Proqram materialı ilə yanaşı, biologiya fənni üzrə yeniliklərlə maraqlanmalı, məktəbdə istifadə olunan əlavə ədəbiyyatlarla, dərsliklərlə tanış olmalıdır. Müəllimlər təlim prosesində şagirdlərin nəyi mənimsədiklərinə, necə düşündüklərinə, tədqiqat aparmalarına və ünsiyyətlərinə nəzarət edir. Şagirdlərə öz biliklərini və tapşırıqların icra səviyyəsini necə artırmağı öyrədirlər. Müəllimlər şagirdlərə istiqamət verməli, sinifdə şagirdlərin fəallığını təmin etməli, onları həvəsləndirməyi bacarmalıdır. Müəllim valideynlərlə sıx əlaqə saxlamalı, yeri gəldikcə valideynlərin də maarifləndirilməsi ilə məşğul olmalıdır.

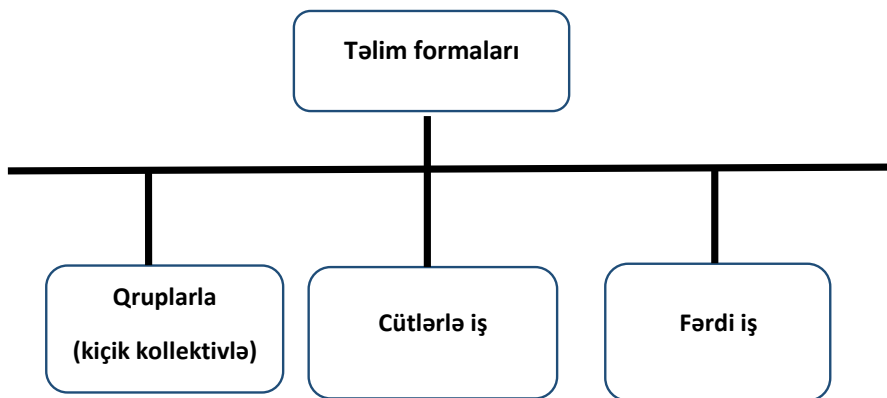
Valideynlər öz övladlarının dərslikləri, müasir dərsə verilən tələblərlə tanış olmalıdır. Yeri gəldikcə övladlarına yardım etməlidirlər. Övladlarının çətinliklərinin səbəbini aydınlaşdırmalı, müəllimlərlə daima əməkdaşlıq etməlidirlər.

Şagird təlim prosesinə məsuliyyətlə yanaşmalı, daima axtarışlara, tədqiqatçılığa meyl etməli, hazır biliklərlə kifayətlənməməlidir. Araşdırmalar aparmalı «*niyə?*», «*nə üçün?*» suallarına cavab tapmağa çalışmalıdır.

Şagird bilməlidir ki, o, biliklərə təklikdə deyil, müəllimləri, ən başlıcası isə yoldaşları ilə birlikdə əməkdaşlıq şəraitində daha asan nail ola bilər.

5.2. Biologiya təliminin təşkilində istifadə olunan forma və üsullar barədə

Biologiya fənninin təlimində dörd iş forması nəzərdə tutulmuşdur: Kollektivlə iş, qruplarla iş, cütlərlə iş və fərdi iş. Təlim formaları dərsin məqsədinə uyğun olaraq seçilir və şagirdlərin fəaliyyətləri bu forma üzərində qurulur.

Kollektivlə iş zamanı, kollektiv fəaliyyətə alışmaq bacarığının bünövrəsi qoyulur, şagirdlərdə ünsiyyətə yaratma, əməkdaşlıq bacarığının təşəkkülü və inkişafı təmin edilir.

Qruplarla iş zamanı şagirdlər müəyyən problemi həll etmək üçün qruplarda birləşirlər. Bu zaman onların müzakirə etmək, fikir mübadiləsi aparmaq, mühakimə yürütmək və əməkdaşlıq bacarıqları inkişaf edir.

Cütlərlə iş zamanı şagirdlər təlim tapşırıqlarını birgə yerinə yetirirlər. Bu dərs forması şagirdlərə daha yaxından əməkdaşlıq etməyə və ünsiyyət qurmağa, məsuliyyəti bölüşməyə optimal imkan yaradır. Lakin bu əməkdaşlığın əhatə dairəsi çox azdır.

Fərdi iş şagirdin fəaliyyətini izləmək, potensial imkanlarını müəyyənləşdir-mək və inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. Fərdi iş zamanı şagirdin sərbəst düşün-məsi üçün real imkanlar yaranır. Müəllim şagirdin fəaliyyətini tam obyektiv qiymət-ləndirə bilir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir təlim formasının üstün cəhətləri olduğu kimi əks tərəfləri də vardır. Elə buna

görə də müəllimlər təlim formalarından istifadə edərkən dərslərin məqsədlərini və sinfin səviyyəsini nəzərə almalıdırlar. Bu zaman düzgün seçilmiş forma və üsullar, tədris prosesinin düzgün istiqamətlənməsinə, şagird fəaliyyətinin artmasına onların müstəqil düşünərək, yaradıcı axtarıslara sövq olunmasına, aldığı nəticələrin sərbəst təhlil və müqayisəsini aparmağa yönləndirir.

Rus pedaqoqu Q.Balabaninin apardığı tədqiqatlara əsasən ənənəvi təlimdə istifadə olunan təlim üsulları şagirdlərin yalnız 10 faizi üçün münasibdir. Qalan 90 faiz şagird oxumağa qadirdir, lakin əldə kitabla yox, başqa formada, “öz hərəkətləri, real işləri, bütün duyğu üzvləri ilə”

Bu tədqiqatın nəticələrini nəzərə alaraq təlim başqa bir formada qurulmalıdır. Təlim üsulları demokratik və humanist prinsiplər əsasında keyfiyyətə dəyişdikdə, dərk etmə və biliklərin mənimsənilməsi prosesində düşünmə qabiliyyəti aktivləşdiyi halda təlim səmərəli ola bilər. Təlim prosesini aktiv şəkildə həyata keçirmək, şagirdlərin fəallığına nail olmaq, onların düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək, yaradıcılığa həvəsləndirmək vacibdir.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq fəal təlim üsullarının bu meyarlara daha çox uyğun gəldiyi fikrindəyik. Fəal təlim üsulları şagirdlərə, xüsusilə də yeniyetmələrə problemlərin həllinin müstəqil axtarışı və təlim prosesində tədqiqat fəaliyyətinin təşkili, yeni biliklərə yiyələnmək, yaradıcı düşünmə qabiliyyətlərinin inkişafı üçün ən münasib şərait yaradır.

Dünya təcrübəsində fəal təlim üsulları onlardır. Biologiyanın tədrisində əsasən **klaster, Beyin həmləsi, müzakirə, anlayışın çıxarılması, karusel, BİBÖ, auksion, Venn diaqramı, ziqzaq, assosiasiya kolu və s.** üsullardan geniş istifadə oluna bilər.

Beyin həmləsi

Bu üsul əqli hücum da adlandırılır. Şagirdlərdə yeni mövzuya maraq oyatmaq, habelə onların nəyi yaxşı (və ya pis) bildiklərini aydınlaşdırmaq məqsədilə bu üsuldən istifadə olunur. Hazırlanmış sual lövhədə yazılır, yaxud şifahi şəkildə şagirdlərin diqqətinə çatdırılır. Şagirdlər suallara əsasən fikirlərini bildirirlər. Bütün ideyalar şərhə və müzakirəyə yazıya alınır. Yalnız bundan sonra söylənilmiş ideyaların müzakirəsi, şərh və təsnifatı başlanır. Aparıcı ideyalar yekunlaşdırılır, şagirdlər söylənmiş fikirləri təhlil edir, qiymətləndirir.

BİBÖ – Bilirəm/İstəyirəm bilim/Öyrəndim

Bu zaman şagirdlərin əvvəlki bilik və təcrübələri ilə yeni bilikləri arasında əlaqə yaratmaqla şagirdlərin müstəqil düşünməsinə nail olmaq nəzərdə tutulur. BİBÖ aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:

1. Problem müəllim tərəfindən elan edilir.
2. Müəllim lövhədə 3 sütundan ibarət cədvəl qurur və aşağıdakı bölmələri qeyd edir:

– Bilirəm/İstəyirəm bilim/Öyrəndim

3. Şagirdlər problemlə bağlı bildiklərini söyləyir və cavablar birinci sütunda qeyd olunur.
4. Həmin məsələ ilə bağlı bilmək istədikləri isə ikinci sütuna yazılır.
5. Dərsin sonunda bir daha həmin cədvələ diqqət yetirilir və mövzu ilə bağlı öyrəndikləri üçüncü sütunda qeyd edilir. Sonda şagirdlər əvvəlki bilikləri ilə sonradan əldə etdikləri fikirləri müqayisə edir və ümumiləşdirir.

Auksion

Müəllim öyrənilən məsələni müəyyən edərək şagirdləri auksionun keçirilmə qaydaları haqqında təlimatlandırır. Öyrənilən əşya və ya hadisənin xüsusiyyətləri ardıcıl şəkildə adlan-

dırılır. Hamı növbə ilə əşya və ya hadisə haqqında fikir söyləyir: hər bir fikirdən sonra müəllim sayır. “Bir, iki”. Bu zaman başqa iştirakçı tez təklif verə bilər. Sonuncu təklif verən qalib sayılır. Fikirlər bir-birini təkrarlamamalıdır. Bunun üçün hamı bir-birini dinləyir. Məsələn: Biologiya dərində müəllim bu təlim üsulundan yastı qurdların xüsusiyyətlərini, həlqəvi qurdların xüsusiyyətlərini, abiotik amillər, hüceyrənin kimyəvi tərkibi, iqlim faktorlarının insan orqanizminə təsirini və s. sadalayarkən istifadə edə bilər.

Klaster (şaxələndirmə)

Müəllim tərəfindən lövhədə və ya iş vərəqlərində dairə çəkilir və onun mərkəzində yazılmış anlayış ilə bağlı söz və ya ifadələr söyləmək şagirdlərə tapşırılır. Mərkəzdə yazılmış anlayışdan başlayaraq hər növbəti söz onunla əlaqəli sözlərlə, xətlərlə birləşdirilir. Vaxt bitənə qədər imkan daxilində çox fikir yazmaq və onları əlaqələndirmək tövsiyə olunur. Vaxt bitəndən sonra alınan klaster müzakirə edilir və ümumiləşdirmə aparılır. Məsələn: insanın təsnifatda yeri, həzm və tənəffüs orqanlarının gigiyenası, viruslar, bakteriyalar haqqında mövzuların tədrisi zamanı klasterdən istifadə məqsədəuyğun .

Anlayışın çıxarılması

Bu üsul oyun-tapmaca formasında keçirilir və şagirdlərdə yüksək fəallıq yaradır. Müəllim lövhədə dairəvi kart asır, onun arxasında şagirdlərdən tələb olunan anlayışı yazır. Kartın yazı olmayan tərəfini şagirdlərə göstərir və gizlədilmiş anlayışların xüsusiyyətlərinə aid 2 və ya 3 yönəldici söz sadalayır və ya yazır. Şagirdlər həmin xüsusiyyətlərə uyğun olaraq gizlədilmiş anlayışı tapırlar.

Əgər şagirdlər anlayışı tapmaqda çətinlik çəksələr, müəllim əlavə olaraq yeni xüsusiyyətlər sadalayır. Şagirdlər öz

fərziyyələrini dedikdən sonra müəllim bu tapmacananın tapilib-tapılmamsını hamıya çatdırır və kartoçkalarda yazılan sözləri açıqlayır. Məsələn: Şibyələr, göbələklər, ümumiyyətlə heyvanlar aləmi haqqında mövzuların tədrisi zamanı bu üsuldən istifadə etmək olar.

Müzakirə

Müzakirə mövzu ətrafında ideya, məlumat, təəssürat, təhlil və təkliflərin qarşılıqlı mübadiləsidir. Onun əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır. Müzakirə dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir. Müzakirə apararkən əvvəlcədən şagirdlərə müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müzakirə prosesini inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə müəllim müzakirəni tənzimləyir. Bu zaman cavabı “Bəli” və ya “xeyr” olan qapalı suallar vermək məqsəda uyğun hesab edilmir. Müzakirədə mövzuya aid “Nə baş verdi? Nə üçün baş verdi? Bu başqa cür ola bilərdimi və necə? Siz bu vəziyyətdə nə edərdiniz? Sizin fikrinizcə, həmin obraz nə hiss etdi? Siz bu şəraitdə nə hiss edərdiniz? Bu, düz idimi? Nə üçün?” kimi suallardan istifadə olunur. Məsələn: Infeksiya xəstəlikləri və onlara qarşı mübarizə, insanın təsnifatda yeri, biosfer ekologiyaya dair mövzuların tədrisi zamanı diskussiyadan istifadə etmək olar.

Akvarium

Bu üsulun məqsədi diskussiya vərdişlərini inkişaf etdirməkdir. Akvarium bir neçə variantda keçirilə bilər.

“Akvarium”un keçirilməsinin 1-ci variantı:

Şagirdlərin köməyi ilə diskussiya aparmaq qaydaları (məsələn, reqlamentə əməl etmək, bir-birinin sözünü kəsməmək və s.) müəyyən edilir. Şagirdlər 2 qrupa bölünür. Bir qrup dairənin daxilindəki stullarda əyləşərək müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edir. Dairədən kənardakı stullarda əyləşmiş digər qrup isə diskussiyanın müəyyən edilmiş qaydalara uyğun aparıldığını müşahidə edir. Müəyyən olunmuş mövzu üzrə birinci qrup diskussiya aparır. 15-20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, “xarici dairənin” iştirakçıları diskussiyanın gedişini qiymətləndirir və qruplar yerini dəyişərək bu və ya digər problemin müzakirəsini davam etdirirlər.

“Akvarium” un keçirilməsinin 2-ci variantı:

“Daxili dairənin” iştirakçıları müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edir və birinci variant-dan fərqli olaraq iştirakçılar bu zaman yalnız problemin “leyhinə” olan dəlilləri söyləyirlər. Digər qrupun üzvləri xarici dairədə stullarda əyləşirlər, dəlilləri dinləyir, yazıya alır, təhlil edir, öz əks dəlillərini hazırlayırlar. 15-20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, xarici və daxili dairədən olan şagirdlər öz yerlərini dəyişirlər. Onlar əvvəlki iştirakçıların dəlillərini təkzib etmək üçün diskussiya aparırlar. Burada qrupların vahid fikrə gəlməsi önəmli deyil. Biologiyada bir sıra problemlər müzakirə oluna bilər. Məsələn: İrsi xəstəliklərin, ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınması yolları.

Venn diaqramı (ingilis məntiqçisi Con Venn- in adı ilə bağlıdır).

Əşya və ya hadisələri müqayisə etmək, onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək üçün bu üsuldən istifadə olunur. Venn diaqramından istifadə prosesi aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır.

1. Müqayisə olunacaq əşya və hadisələr müəyyənləşdirilir.
2. Kəsişən dairələr çəkilir (ortada yazmaq üçün yer saxlanır).

3. I və III dairədə müqayisə olunacaq obyektlər qeyd olunur.
 4. Şagirdlər təlimatlandırılır (təlimatda nəyin müqayisə olunacağı və dairələrdə oxşar və fərqli cəhətlərin necə qeyd olunacağı barədə danışılır).
 5. Müqayisə olunan obyektlər təsvir edilir (fərqli cəhətlər sağ və sol tərəfdə, oxşar cəhətlər kəsişmə dairəsində qeyd olunur).
 6. Müqayisə nəticəsində fikirlər ümumiləşdirilir.
- Məsələn: vərəm və qripə aid oxşar və fərqli cəhətləri müqayisə etmək üçün Venn diaqramından istifadə oluna bilər. Eyni zamanda eyni tipə aid heyvanların müxtəlif siniflərinin müqayisəsi, müxtəlif bitki şöbələrinin, siniflərinin və fəsilələrinin müqayisəsi aparıla bilər.

Ziqzaq

Bu üsul mətnin məzmununun qısa müddət ərzində şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsinə imkan yaradır. Şagirdlər dörd nəfərlik qruplara bölünür (əsas qrup). Qruplardakı şagirdlər yenidən nömrələnir. Hər qrupdakı eyni rəqəmli şagirdlərdən yeni qrup (ekspert qrupu) yaradılır. Öyrəniləcək mətn qrupların sayı qədər hissələrə bölünür və ekspert qruplarına verilir. Ekspert qrupları onlara verilən hissəni oxumalı və məzmununu qavramalı və öz əvvəlki qrupuna qayıdaraq öyrəndiyi hissəni onlara danışmalıdır. Müəllim informasiyanın dəqiq verildiyinə əmin olmaq üçün suallar verə bilər. Məsələn: Biologiya dərslərində bu üsuldən geniş istifadə oluna bilər. Hər hansı canlının quruluşunu, irsi xəstəliklər və onların qarşısının alınması yollarını, global ekoloji problemləri, dərman bitkilərini, yoluxucu xəstəlikləri və s. bu üsuldən istifadə etməklə tədris etmək daha səmərəli ola bilər.

Karusel

Dərstdən əvvəl iri ağ kağızlarda (vatman) mövzuya aid suallar yazılır. Müəllim qruplara müxtəlif sual yazılmış bir

kağız verir. Qrup üzvləri sualı oxuyur və bir cavab yazır. Kağızlar saat əqrəbi istiqamətində müəllimin köməkliyi ilə qruplara ötürülür. “Karusel” kimi kağızlar bütün digər qruplardan keçərək axırda öz qrupuna qayıdır. Müəllim bu kağızları yazı lövhəsinə yapışdırır və bütün sinif cavabları müzakirə edir. Məsələn: Dərman bitkiləri, zərərli vərdişlər, bioloji proseslərin pozulma səbəbləri, bitki və heyvanların insan sağlamlığında rolu, yoluxucu xəstəliklər, müxtəlif bitki qruplarının tədrisinə dair mövzularda bu üsuldən istifadə edilə bilər.

Rollu oyunlar.

Rollu oyunlar hər hansı bir problemə müxtəlif nöqteyi-nəzərdən yanaşmağı tələb edir. Bu üsul şagirdlərə hadisələrin iştirakçısı olmaq və mövcud vəziyyətə başqalarının gözü ilə baxmaq imkanı verir.

Söz assosiasiyaları.

Bu üsuldən istifadə edilərkən öyrəniləcək mövzuya aid əsas söz (və ya söz birləşməsi) lövhəyə yazılır. Şagirdlər həmin söz ilə bağlı ilk xatırladıqları fikirləri söyləyir və həmin fikirlər müəllim tərəfindən lövhəyə yazılır. Mövzu ilə bağlı olan sözlər deyilən fikirlərin arasından seçilir və əlaqələndirilir, onlardan anlayış və yaxud ideya çıxarılır. Bu anlayış əsasında yeni materialın öyrənilməsinə başlanılır. Bu üsul həm də şifahi formada tətbiq edilə bilər.

Problemli vəziyyət. Bu üsul tənqidi təfəkkürü, təhlil etmə və ümumiləşdirmə vərdişlərini inkişaf etdirir. Müəllim əvvəlcədən problemi və müzakirə üçün sualları hazırlayır. Şagirdlər 4-5 nəfərlik qruplara bölünür. Problemli vəziyyət əks olunmuş iş vərəqləri uşaqlara paylanır. Hər qrup təklif edilən vəziyyətlərdən birini müzakirə edir və həlli yolunu göstərir. Qruplar öz işlərini bitirdikdən sonra sinifdə ümumi müzakirə aparılır.

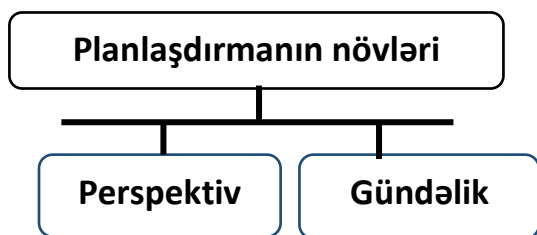
Layihələrin hazırlanması

- Layihələrin hazırlanması müxtəlif mövzuların müstəqil şəkildə tədqiq edilməsidir. Şagirdlər öz layihələrini təqdim etməzdən əvvəl uzun müddət onun üzərində işləyirlər. Layihələr şagirdlərin tədqiqat vərdislərinin, biliklərə müstəqil yiyələnmə bacarıqlarının formalaşmasında mühüm rol oynayır, onlara müstəqil şəkildə öz fəaliyyət proqramlarını qurmağa, habelə öz vaxtını və işini qrafik üzrə planlaşdırmağa kömək edir. Bu üsul həmçinin şagirdlərin bir-biri ilə, eləcə də məktəbdən kənarda müxtəlif adamlarla qarşılıqlı əlaqəsi üçün şərait yaradır, hadisələrin hər hansı bir aspektini daha dərinlən anlamağa imkan verir, əlavə ədəbiyyatdan istifadə etməyə istiqamətləndirir. Layihələr hazırlayarkən müəllim mövzu və ya problemi müəyyən edir və sinfə bunlardan birini seçmək imkanı verir. Problem həmçinin sinif tərəfindən “əqli hücum” üsulu ilə seçilə bilər.
- Problem konkret olmalıdır. Müəllim və şagirdlər birlikdə layihə üzərində işin başlama və başa çatma müddətini, istifadə olunacaq əyani vasitələri (ədəbiyyatlar, mənbələr, təsviri vasitələr və s.) bunları əldə etmək yollarını, iş formalarını (fərdi yoxsa, qrup şəklində) müəyyən edirlər.
- İş prosesində müəllim suallara cavab verə və ya yol göstərə bilər. İşin icrasına isə şagirdlər özü cavabdehdir.
- Tədqiqatın nəticəsi hesabat, xəritə, illüstrasiya, fotosəkillər cədvəllər, qrafiklər, formasında ifadə oluna bilər.

Sorğu vərəqləri və müsahibə. Bu üsullar araşdırılan məsələ ilə bağlı fakt və hadisələr haqqında müəyyən qrupların ictimai rəyini öyrənmək məqsədilə aparılır. Sorğu vərəqi araşdırılan məsələ ilə bağlı tərtib edilir və burada suallar qoyulur. Sorğuda iştirak edənlər bu vərəqi müstəqil doldurur. Müsahibə isə araşdırılan məsələ ilə bağlı məlumat almaq üçün aparılır. Bu üsullardan istifadə edərkən aşağıdakı mərhələlərin gözlənilməsi məqsədmüvafiq hesab edilir:

- Problemi müəyyən etmək
- İş təşkil etmək (Sorgu və ya müsahibə keçirmək üçün suallar hazırlamaq)
- Məlumatları toplamaq (Sualların cavablarını toplamaq).
- Əldə edilmiş məlumatları təhlil etmək və ümumiləşdirmək.

5.3.Təlim fəaliyyətinin planlaşdırılması

5.3.1. Perspektiv planlaşdırma aparmaq məqsədilə müəllim üçün zəruri hesab edilən bacarıqlar

1. Məzmun standartlarına əsasən dərslikdəki (dərslik olmayan fənlər üzrə müəllim vəsaitindəki) tədris vahidi və mövzular üzrə dəqiqləşmələr aparmaq.
2. Tədris vahidlərinin və mövzuların ardıcılığını müəyyənləşdirmək.
3. İntegrasiya imkanlarını müəyyən etmək.
4. Əlavə resurslar seçmək.
5. Mövzulara görə məqsədyönlü vaxt bölgüsü aparmaq.

Perspektiv planlaşdırma aparmaq məqsədilə müəllim üçün zəruri hesab edilən bacarıqlar

1. Məzmun standartlarına əsasən dərslikdəki tədris vahidi və mövzular üzrə dəqiqləşmələr aparmaq.
2. Tədris vahidlərinin və mövzuların ardıcılığını müəyyənləşdirmək.
3. İnteqrasiya imkanlarını müəyyən etmək.
4. Əlavə resurslar seçmək.
5. Mövzulara görə məqsədyönlü vaxt bölgüsü aparmaq.
6. Mövzuya görə nailiyyətlərin qiymətləndirilməsinin növlərini müəyyənləşdirmək.

Planlaşdırma ilə əlaqədar tövsiyələr

1. Standartlar qrupuna əlavə standartlar daxil edə bilər.
 2. Mövzuları dəyişə və ya artırma bilər.
 3. İnteqrasiya üçün əlavə imkanlar müəyyən edə bilər.
 5. Əlavə resurslar seçə bilər.
 6. Mövzular üzrə vaxt bölgüsündə dəyişikliklər edə bilər.
- Biologiya fənninin perspektiv planlaşdırması cədvəl 5.3.1.1- də verildiyi məsələlər nəzərə alınmaqla aparılmalıdır:

Perspektiv planlaşdırma

cədvəl 5.3.1.1

	Standart	Tədris vahidi	Mövzü	İnteqrasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat
1	1.1.1	Ətrafımızdakı canlılar	Canlılar müxtəlifdir.	İnf. 1.2.3.	Dərslik, iş vərəqləri, tablo, CD	Diaqnostik Formativ	1
2	1.1.1.		Canlıları öyrənən elmlər	nf.-1.2.3.	Dərslik, iş vərəqləri, Ayna ensiklopediya sı, tablo, CD	Formativ	1
3	1.1.2. 1.1.3.		Hüceyrədən orqanizmə	İnf. 1.2.3.	Dərslik, iş vərəqləri, tablo, CD	Formativ	1

4	1.1.2		Hüceyrələri fərqləndirək	F.2.2.2.	Dərslik, iş vərəqləri, tablo, maket.CD	Formativ	1
5	1.1.2.		Bitki orqanizmlərinin quruluşu	Tex.	Dərslik, iş vərəqləri, bitki nümunələri, herbarilər, tabl o, CD	Formativ	1
6	1.1.2.		Həyvan orqanizmlərin in quruluşu	İnf. 1.2.3.	Dərslik, iş vərəqləri, heyvan nümunələri, tablo, CD	Formativ	1
7	1.1.2.		Göbək	İnf. 1.2.3.	Dərslik, iş vərəqləri, tablo, CD	Formativ	1
8	1.1.2.		Hüceyrəsiz varlıqlar	İnf. 1.2.3.	Dərslik, iş vərəqləri, fotoşəkillər, paylama materialları, tablo, CD	Formativ	1
9	KSQ	-	-	-	-	-	1

5.3.2. Gündəlik planlaşma

Kurikulumun əsasını fəal (interaktiv) təlim təşkil edir. Tədris prosesində interaktiv təlim üsullarından düzgün istifadə şagirdlərin təhsilə, elmə marağını artırmaqla yanaşı, onlarda əməkdaşlıq, yaradıcılıq, tədqiqatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşmasına imkan yaradır. Bu, bir qarşılıqlı təlimdir ki, burada kollektiv, qrup və əməkdaşlıq şagird və müəllim tədris prosesinin bərabərhüquqlu, eyni əhəmiyyətli subyektləridir. Ən əsası isə bu prosesin düzgün istiqamətdə aparılması gələcəyimiz olan uşaqlarımızın sağlamlığının qorunması üçün əsas şərtlərdən biridir.

Bəs interaktiv təlimi həyata keçirmək üçün müəllimə lazım olan bacarıqlar hansılardır?

Gündəlik dərs planını hazırlayarkən müəllim ilk olaraq öz işini mövzunun, standartın, məqsədin, iş forması və iş üsulunun, integrasiya imkanlarının, resursların müəyyənləşdirilməsi ilə başlamalıdır. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, alt standartlar təlim məqsədlərinin düzgün müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. Belə ki, standart seçilir, ona uyğun mövzu müəyyənləşdirilir. Sonda isə həm mövzuya, həm də standartla uyğun təlim məqsədi seçilir.

Təlim məqsədlərini həyata keçirmək üçünsə müəllim mütləq mövzuya, standartla və məqsədlərə müvafiq təlim forması və təlim üsulu müəyyənləşdir-məlidir. Təlim üsulunu dərstdə şagirdlərin əyləndirilməsi vasitəsinə çevirmək olmaz. Yalnız mövzunu dərindən bilməklə bərabər, təlim üsulunun düşünülmüş tətbiqi təhsil situasiyasının planlı inkişafını təmin edir. Düzgün istifadə olunmuş təlim üsulu vasitəsilə, şagirdlərdə zehni yorğunluq hallarını aradan qaldırmaq, onların düşünmə və tədqiqatçılıq qabiliyyətini inkişaf etdirmək, təhsilə marağı artırmaq mümkündür. Təhsilə belə yanaşma şagirdlərin düşünmə qabiliyyətlərini və müstəqil olaraq bilik əldə etmək bacarığını inkişaf etdirir. İnteraktiv təlim üsullarının tətbiqi dərslərin strukturu qarşısında müəyyən tələblər qoyur.

Bir qayda olaraq, interaktiv dərslərin quruluşu üç əsas hissədən ibarətdir: **Giriş hissə, əsas hissə və yekun hissə**. Giriş hissəyə motivasiya, tədqiqat sualı; əsas hissəyə informasiyanın mübadiləsi, informasiyanın müzakirəsi; yekun hissəyə nəticə və ümumiləşdirmə, yaradıcı tətbiqetmə və qiymətləndirmə daxildir.

VI FƏSİL. FƏAL DƏRSİN QURULUŞU

6.1. Fəal dərsin quruluşunun səciyyəvi cəhətlərinin müqayisəli təsviri.

Fəal (interaktiv) və ənənəvi təlimin arasında həm oxşar, həm də fərqli cəhətlər vardır. Eyni zamanda, elə xüsusiyyətlər vardır ki, onlar yalnız fəal (interaktiv) təlimə məxsusdur. Onlar aşağıdakılardır:

- Təlimin subyekt - subyekt xarakter daşması;
- İştirakçıların bütün dərs zamanı fəallığı;
- Dərsin əvvəlində problem situasiyanın yaradılması və onun gedişinin problemin həllinə yönəldilməsi;
- Dərsin tədqiqat şəklində keçirilməsi, təlimin tədqiqat üsulu vasitəsi ilə keçirilməsi;
- Şagirdlərin düşündürücü və istiqamətləndirici suallar vasitəsi ilə yeni biliklərin müstəqil kəşf edilməsinə yönəldilməsi;
- Dərsin dialoq şəklində aparılması;
- Müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı əməkdaşlığın, əks əlaqənin yaradılması;
- Qrup işindən geniş istifadə olunması, şagirdlərin birgə fəaliyyəti;
- Təlim vasitələrinin və tapşırıqların müxtəlifliyi və yeniliyi;
- İş vərəqlərinin istifadəsi

FƏAL DƏRSİN QURULUŞU	ƏNƏNƏVİ DƏRSİN QURULUŞU
1. Motivasiya (problemin qoyulması, fərziyyələrin irəli sürülməsi)	1. Ev tapşırığının yoxlanılması
2. Tədqiqatın aparılması (fərziyyələri yoxlamaq üçün tapşırıqları həll etmə prosesində məlumatların, faktların axtarılması)	2. Öyrənilən mövzuların sorğusu (frontal və fərdi sorğu)

və toplanılması)	
3. Məlumat mübadiləsi (əldə edilmiş məlumatların təqdim olunması)	3. Yeni mövzuya dair mühazirə (yeni mövzunun izahı)
4. Məlumatın müzakirəsi və təşkili (məlumatın müzakirəsi, təsnifi, əlaqələndirilməsi)	4. Aydın olmayan məsələlərin açıqlanması və dəqiqləşdirilməsi
5. Nəticələrin çıxarılması (nəticələrin fərziyyələrlə müqayisəsi və onların təsdiq olunub-olunmaması haqqında nəticənin çıxarılması)	5. Yeni dərsin möhkəmləndirilməsi üçün sual və tapşırıqlar
6. Yaradıcı tətbiqetmə	6. Reproduktiv (təkraredici) tətbiq etmə
7. Qiymətləndirmə və Refleksiya (hər mərhələdə aparıla bilər)	7. Qiymətləndirmə

6.2. Ənənəvi təlimin imkanları.

Ənənəvi pedaqoji prosesi təsvir edəndə biz ilk növbədə lövğənin qarşısında duran müəllimi və onun sakit dinləyiciləri olan şagirdləri görürük. Bu zaman müəllim çalışır bilikləri çatdırsın, şərh etsin və misallar gətirsin, şagirdlər isə bu məlumatları passiv şəkildə mənimsəyirlər. Sonra bilikləri yaddaşda möhkəmləndirmək üçün şagirdlər bunları təkrarlama və ya məsələlərin həlli prosesində tətbiq edirlər. Yəni, ənənəvi dərstdə şagirdlər məlumatları yalnız yadda saxlayır və nəticələri özü çıxarmır, necə deyirlər, biliyi hazır şəkildə alır. Öyrədici fəaliyyət ilk növbədə müəllimin fəallığı əsasında həyata keçirilir. Ənənəvi təlimin bu xüsusiyyətinə görə onu izahedici-illüstrativ təlim kimi adlandırırlar. Bunu aşağıdakı sxem əsasında təsvir etmək olar.

Hamıya məlum olduğu kimi məlumatlar o zaman bilik kimi çıxış edir ki, onlar real həyatda tətbiq edilməsi üçün dərk olunub. Şagirdin cavabına qoyulan tələblərin əsasını əslində biliklərin mənimsənilməsinin yoxlanılması yox, verilən məlumatların yadda saxlanılması təşkil edir. Eyni zamanda ənənəvi təlim prosesində biliklərin praktiki tətbiqini təsəvvür etmək üçün şagirdə müvafiq imkanlar yaradılmaz. Dərsin məzmunu adətən çox nəzəri öyrənilir və həyatın tələbatlarına uyğunlaşdırılmaz. Şagirdin şəxsi təcrübəsi, onun tələbatları, maraqları, qabiliyyətləri və fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmır. Bu cür prosesin nəticəsində heç kim əmin ola bilməz ki, bütün şagirdlər bu bilikləri lazımi səviyyədə dərk edəcək. Şagirdin hazır biliklərin mənimsənilməsi nəyin ki, təfəkkürün inkişafı üçün stimül yaratmır, eyni zamanda idrak prosesini kütləşdirir, yaradıcılıqdan, sərbəstlik, müstəqillik, təşəbbüskarlıq kimi keyfiyyətlərdən məhrum edir. Bunun nəticəsi olaraq təlimin səmərəliliyi azalır, çünki onun keyfiyyəti şagirdin əqli qabiliyyətlərin və hafizənin inkişaf səviyyəsi, idrak motivasiyasının olub/olmaması kimi psixoloji amillərdən birbaşa asılı olur. Deməli, ənənəvi təlim üsulunun tətbiqi zamanı şagirdlərin dərk etmə fəallığı passiv, reproduktiv (təkraredici) xarakter daşıyır. Yəgin siz də razılaşarsız ki, yalnız informasiyaların toplanmasına və yaddaşın məşq etdirilməsinə yönəlmiş, həyatın real tələbatlarından kənar olan təhsil şəraitində yuxarıda göstərdiyimiz müasir dövrün şəxsiyyətin formalaşdırılması qeyri mümkündür. Ənənəvi təlim sisteminin ən mürəkkəb problemlərindən biri istifadə olunan pedaqoji texnologiyaların konservatizmi, qeyri-çevik olmasıdır. Müasir informasiya – kommunikasiya dövründə təhsilin əsas problemi belə bir faktla şərtlənir ki, elmin müxtəlif sahələrində toplanmış bilik kütləsi elə sürətlə artır ki, təlimin ənənəvi sxem və prinsipləri əsasında bunları həm çatdırmaq, həm də

mənimsəmək əslində qeyri-mümkün işə çevrilir. Əgər qabaq bilikləri əldə etmək üçün şagirdi iki əsas bilik mənbəyi (müəllim və dərslik) qane edirdisə bu gün onlar çoxsaylı məlumat mənbələri ilə müqayisədə ududur. Bu səbəbdən müasir təlimin başlıca vəzifələrdən biri öyrənməyi oyratmaqdır, yəni şagirdləri biliklərin müstəqil əldə edilməsinə yiyələndirməkdir. Yalnız təlim metodlarının keyfiyyətcə dəyişdirilməsi, onların şəxsiyyətə, onun tələbatlarına yönəldilməsi, bilikləri mənimsəmə zamanı yaradıcı təfəkkürdən fəal istifadə edilməsi şəraitində təlim böyük səmərə verə bilər. Eyni zamanda şəxsiyyətyönümlü tədris prosesi həmçinin tərbiyəvi proseslərin keyfiyyətinə də təsir edəcək: idrakı və sosial fəallığı, şəxsiyyətin dəyərləri və vərdisləri formalaşdıracaq. Bu tələbləri nəzərə almaqla məhz məhsuldar, yaradıcı təfəkkürü və yeni biliklərə müstəqil yiyələnmə üsullarını özündə birləşdirən fəal/interaktiv təlim texnologiyalarına üstünlük verilməsi tamamilə təbiiidir.

6.3. Müasir təlimin prinsipləri

1. Şəxsiyyətə yönəlmiş təlim prinsipi. Nə üçün uşaqlar erkən yaş dövründə daha fəal olurlar? Bir qədər inandırıcı olmasa da elmi araşdırmalar göstərir ki, insan bütün ömrü boyu qazandığı məlumatın təxminən 70% -ni 6 yaşa qədər əldə edir. Paradoks ondan ibarətdir ki, məktəbə daxil olduqdan sonra uşağın idrak fəallığı müəyyən dərəcədə ləngiməyə başlayır. Bu nəyə görə baş verir? İş ondadır ki, məktəbəqədər dövrdə uşaq dünyanı bir tədqiqatçı kimi dərk edir: o, suallar verir, bu suallara cavab tapmaq üçün öz imkanları dairəsində müxtəlif məlumat mənbələrindən istifadə edir və ilk növbədə öz təcrübəsinə əsaslanır. Onu əhatə edən dünyanı müstəqil dərk edərək uşaq öz maraqlarına görə fəaliyyət göstərir.

Birinci sinfə qəbul olarkən uşaq elə bir təlim mühitinə düşür ki, burada ondan adət etdiyi, təbii olan öyrənmə metodundan əl çəkmək tələb olunur. Müəllim tələb edir ki, uşaq ona diqqətlə qulaq asıb dediklərini yadda saxlasın, təlimatlarını dəqiq yerinə yetirsin və bu təlimata aid olmayan sualları az versin. Bununla şagirdə, demək olar ki, passiv mövqe tutmaq, tətqiqatçı rolundan imtina etmək və müəllim tərəfindən verilən məlumatla kifayətlənmək təklif olunur. Bu cür təlim prosesinin mərkəzində şagird yox, müəllim dayanır. Məhz müəllim təlim prosesinin fəal iştirakçısı olur və şagirdə nəyi və necə dərk edilməsini diktə edir. Bunun nəticəsində şagirdin dərkətmə imkanları məhdudlaşır, onun ehtiyacları, maraq və qabiliyyətləri nəzərə alınmır. Deməli, şagirdin fəallaşması üçün ilk növbədə, onun, bir şəxsiyyət kimi təlim prosesinin mərkəzi obyektini kimi çıxış etməsi vacibdir. Təlim uşağın maraq və tələbatlarına, onun bilik səviyyəsinə, imkan və qabiliyyətlərinə yönəlməlidir. Müəllim tərəfindən şagirdə şəxsiyyət kimi yanaşılmalı, onun fərdi cəhətləri nəzərə alınmalı və ona hörmət əsasında münasibət göstərilməlidir.

2. Fəal idrak prinsipi

Tədris prosesi elə təşkil olunmalıdır ki, o, idrak fəallığı, təbii öyrənmə fəaliyyəti doğursun, şagirdə «ilk kəşf» sevinci keçirməyə imkan versin, onda yeni biliklərə yiyələnmək həvəsi yaratsın. İdrak fəallığı ilk növbədə təfəkkürün fəallaşdırılması əsasında yaranır. Buna nail olmaq üçün birinci növbədə təlim prosesində idrak fəallığını stimullaşdıran problemli situasiyalar yaradılmalıdır. Uşaqda bu problemin həlli tələbatının yaranması nəticəsində bütün idrak prosesləri də fəallaşır, o, yeni bilikləri kəşf etməyə yönəlir.

3. İnkişafedici təlim prinsipi. Görkəmli rus psixoloqu, müasir pedaqoji psixologiyanın banilərindən biri olan L.S.Vıqotskinin nəzəriyyəsinə görə təlim inkişafı qabaqlamalı, uşağın «qarşıdakı (yaxın) inkişaf zonasına» yönəlməlidir. Bu inkişaf zonasında uşağın potensial imkanları mərkəzləşib, onları aktualaşdırmaq üçün xüsusi təlim şəraiti yaradılmalıdır. Buna nail olmaq üçün şagirdlərə imkanlarına uyğun, lakin bir qədər mürəkkəb tapşırıqları müstəqil həll etmək təklif edilməlidir. Eyni zamanda, müəllim və digər böyüklər suallar verməklə onları problemin həllinə istiqamətləndirməlidirlər. Yəni təlim uşağın özünün müstəqil fəaliyyəti və ya böyüklərin köməyi sayəsində bilik və bacarıqları əldə etmək üzrə aşkarlanan potensial imkanlarının gerçəkləşdirilməsinə yönəlməlidir. İnkişafedici təlim ilk növbədə təfəkkürü və yaradıcılığı formalaşdırmalıdır.

4. «Qabaqlayıcı təlim» prinsipi Müasir dövrdə baş verən sürətli dəyişikliklər təlimin qarşısında şagirdlərin həyata hazırlanması məsələsini daha kəskin qoyur. Bunun üçün ilk növbədə təlim cəmiyyətin inkişaf meyillərini əks etdirməli və yeni nəsli yaxın gələcəkdə həyat şəraitinə hazırlamalıdır. Məktəb şagirdə baza bilik, bacarıq və vərdisləri verməklə kifayətlənməməlidir. O, eyni zamanda onda idraki fəallığı, hər şeyi öyrənmək həvəsi və digər zəruri keyfiyyətləri formalaşdırmalıdır. Təlim şagirdə zəruri olan informasiyanı müstəqil əldə etməyi, onu yenidən işləməyi, düzgün istifadə və tətbiq etməyi öyrətməlidir.

5. Təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi prinsipi. Təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi ilk növbədə onun real şəraitə uyğunlaşmaq qabiliyyətidir. İctimai mühitin və şagirdlərin dəyişən tələbləri nəzərə alınmaqla, tədris planları və proqramlarının məzmunu, təlim-tərbiyə prosesinin təşkili, pedaqoji texnologiyaların seçilməsi sistematik olaraq təzələnməlidir. Çevik təlim-tərbiyə sistemində, daha çox təlimin diferensiaslaşmasına, şagirdlər tərəfindən müxtəlif məlumatların işlənməsi və mənimsənilməsinə üstünlük verilir. Buna nail olmaq üçün müəllim hər bir şagirdə fərdi yanaşmağa, təlimdə müxtəlif bilik mənbələrindən və məlumatı təqdim etmə formalarından (görmə, eşitmə, hiss etmə və s. duyğulara əsaslanan) istifadə etməyə çalışmalıdır. Təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi bir nəticə olaraq biliklərin daha çox yaradıcı və tətbiqi olmasında öz əksini tapır, şagirdlər təlim məqsədlərini qoymağa özləri cəhd edirlər.

6. Əməkdaşlıq prinsipi «Müəllim-şagird» qarşılıqlı münasibətləri sistemində bu subyektlərin hər biri təlim prosesində tərəf müqabili kimi iştirak etməlidirlər. Əməkdaşlıq ilk növbədə təlim prosesinin kollegial və dinamik keçməsində öz əksini tapır. Əgər şagird təlim prosesində müəllimlə bərabərhüquqlu şəxs kimi çıxış edərsə, bu onun fəaliyyətində yeni bir keyfiyyət yaradır: şagirdin özünə inamı artır, o öz fikrini çatdırmağa qorxmur, öz potensial imkanlarını gerçəkləşdirir. Əməkdaşlıq prinsipi müəllimdən tələb edir ki, o, şagirdin qiymətləndirilməsində daha çox dəstəkləyici qiymətlərdən istifadə etsin. Əməkdaşlıq təlim mühitini şagird üçün daha əlverişli, fəallaşdırıcı və ruhlandırıcı edir.

7. Dialoji təlim prinsipi Məsələlərin birgə həlli gedində özünün və qrup üzvlərinin fikirlərini, imkanlarını və təcrübələrini bölüşə bilmək və bundan qarşılıqlı faydalanmaq məqsədi ilə hər bir şagirdin müzakirələrdə və qrupun işində iştirakı təmin edilməlidir. Təlim prosesində bütün şagirdlərin müxtəlif nöqteyi-nəzərlərini və fikirlərini nəzərə almaqla, dialoji təlim fikir müxtəlifliyinə, tədrisin məzmununu daha da zənginləşdirməyə imkan yaradır, nəticəçıxarma prosesinə müsbət təsir edir. Bu prinsiplərin həyata keçirilməsi şagirdə səmərəli həyat fəaliyyətinin formalaşması və onun aramsız dəyişən şəraitə uyğunlaşması üçün təsiredici zəruri bacarıqların əldə olunmasına şərait yaradır. Bütün bu prinsiplərin təlim prosesində ən dolğun şəkildə tətbiqi fəal(interaktiv) təlim metodları vasitəsilə mümkündür.

6.4. Fəal (interaktiv) təlimin mexanizmləri.

Mexanizm №1. Problemlı şəraitin yaradılması.

Şagirdin qarşısına problem qoyulur (problemlı şəraiti yaratmaq) və onun problemi həll etməyə yönəldilməsi nəticəsində idrak fəallığı yaranır.

Problem şərait: Problem şəraitin əsas xüsusiyyətləri – ziddiyyətin yaranması, müxtəlif fikirlərin və problemi həll etmə variantlarının olmasıdır.

Mexanizm №2. Şagird – tədqiqatçı, müəllim – fasilitator.

İdrak fəaliyyətinin fəallaşdırılmasının ən başlıca mexanizmlərindən biri – ənənəvi təlim sxeminin dəyişdirilməsidir, yəni: ona tədqiqat xarakteri verilməsi; şagirdin biliklərin mənimsənilməsi prosesinin başlıca simasına, bərabər hüquqlu subyektinə çevrilməsidir.

Bu da təlim prosesində şagirdlərin və müəllimin mövqelərinin və onların funksiyalarının dəyişdirilməsi hesabına əldə oluna bilər.

Şagirdin mövqeyi – "kəşf edən", "tədqiqatçı" mövqeyidir; o, gücü çatdığı məsələlər və problemlərlə üzləşərkən, bunları müstəqil tədqiqat prosesində həll edir. Bu zaman təlimin mühüm şərti qismində uşağın təlimin məqsədlərini şüurlu surətdə tərkib hissələrinə bölə bilməsi zərurəti çıxış edir: nəyi dərk etməli, nə üçün dərk etməli, nəyi öyrənməli, nə üçün öyrənməli, necə öyrənməli və bu hansı nəticələrə gətirib çıxara bilər (təlimin bəhrəsi necə olmalıdır).

Müəllimin mövqeyi – "bələdçi" (fasilitator) , "aparıcı" (istiqamət verən) mövqeyidir. Fəal təlim prosesində müəllimin biliklərə aparan yolda bir bələdçi kimi əsas funksiyası, təyinedici rolu fasilitasiya (ingilis dilində facilitation –əlvərişli şərait yaratma) adlanır. Bu müəllim liderliyinin yeni tipidir və o, müəllimlə şagirdin təhsil məqsədinə nail olmağa yönəldilmiş birgə fəaliyyətinə əsaslanır. Bu zaman müəllim şəxsiz nüfuz sahibi kimi sinif üzərində "ağalığ" etmir və özünü ondan yüksəkdə tutmur. Əksinə o, sistemli, ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə şagirdlərlə əməkdaşlıq edir: problem-vəziyyəti təşkil edir, tədqiqat məqsədlərinin qoyuluşunda şagirdlərə istiqamət verir, bunların həllində metodik köməklik göstərir, biliklərin əldə edilməsi və mənimsənilməsi yollarını öyrədir. Müəllimin vəzifəsi – öyrənməyi öyrətməkdir, yəni: təlim fəaliyyətinin əsas tərkib hissələrini mənimsəməkdə uşağa kömək edir, eyni zamanda özü biliklərin əldə edilməsinə və tətbiqinə dair zəruri aqli üsul və vasitələrə praktik cəhətdən yiyələnir.

Təlim prosesinin mövcud sxemi fəallıq keyfiyyətinə malikdir və hər bir şagirdin ona lazım olan bilikləri müstəqil əldə etməsinə və bütün həyatı boyu öyrənməyə qadir olan bacarıqlı, müstəqil tədqiqatçı kimi yetişməsinə kömək etmək üçün nəzərdə tutulub.

Lakin bu cür təlim sxemini həyata keçirmək üçün müəllim biliklərin qazanılması yolunda öz bələdçi roluna yiyələnməklə kifayətlənməməli, həm də öz konkret funksiyalarını bilməli və bunları həyata keçirməyi bacarmalıdır. Bunun üçün o, ilk növbədə fasilitasiya prosesinin mahiyyətini aydın başa düşüb dərk etməlidir.

Fasilitasiya bir proses kimi yönəldici, köməkçi sualların effektiv tətbiqinin köməyi ilə diskussiyaların təşkili və şagirdlərin fəallaşdırılması prosesindən ibarətdir. Fasilitasiyanın əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, yeni bilgi müəllim tərəfindən deyil, şagirdlər tərəfindən aşkara çıxarılır. Fasilitatorun mövqeyi, onun əsas funksiyası düşüncəni inkişaf etdirmək və onu lazımı məcraya yönəltməkdən ibarətdir. Fasilitasiya yanaşmasının əsas məqsədi şagirdlərin öyrənmək və yaratmaq tələbatlarını tam ödəmək, onların öz potensialını həyata keçirə bilməsi üçün şərait yaratmaqdır.

Fəal (interaktiv) təlim zamanı şagird subyekt mövqeyini tutmalı, bu prosesin bərabər iştirakçısı olmalıdır. Şagird tədqiqatçı, müəllim isə - bələdçi rolunu həyata keçirməlidir. Şagirdlər bilikləri müstəqil şəkildə tədqiqat zamanı əldə etməlidirlər.

Mexanizm №3. Dialogun və əməkdaşlığın zəruriliyi.

Fəal (interaktiv) təlim dialoji şəkildə əməkdaşlıq şəraitində keçirilir.

Mexanizm № 4. Psixoloji dəstək: hörmət və etibar.

Şagirdlərin idrak fəallıqlarını saxlamaq vasitəsi- onların psixoloji dəstəklənməsidir: müəllimin xeyirxah münasibəti, şagirdlərə hörmət və etibar, onların bacarığına inamı.

Fəal (interaktiv) təlimin mexanizmləri standartların həyata keçirilməsini təmin edir

6.5. Fasilitasiya qaydaları

Fəal(interaktiv) dərsin aparılması üçün ən mühüm amillərdən biri müəllimin bələdçi rolunu həyata keçirməsi bacarığıdır. Fasilitasiya fəal(interaktiv) təlim prosesində müəllimin mövqeyini əks etdirir. Fasilitasiya özü çoxşaxəli bir fəaliyyətdir və özündə bir sıra bilik, bacarıq,vərdiş və şəxsi keyfiyyətləri birləşdirir. Bu prosesdə müəllim şagirdlərin fikrini təhrik etməli, onlara psixoloji, informasiya və təşkilati dəstək verməlidir.

Fikrin təhrik edilməsi qaydaları:

Motivasiya mərhələsində şagirdləri dərsin mövzusunun müəyyənləşdirilməsinə cəlb edin. Dərsə şagirdlərin məntiqi, tənqidi, yaradıcı təfəkkürü və elmi-tədqiqat vərdişlərini inkişaf etdirən tapşırıqları daxil edin. Qapalı suallardansa, açıq suallardan daha çox istifadə edin. Qapalı suallar – «Siz bunu bilirsinizmi?» «Nə?», «Harada?», «Nə vaxt?». Bu cür suallara yalnız bir konkret cavab almaq olar: «Hə» və ya «Yox». Açıq suallar bir yox, bir neçə mümkün cavabı nəzərdə tutur. Çalışın sualları «Nə üçün?», «Nəyə görə?», «Hansı yolla?», «Necə?» və s. sözlərlə başlayın. Açıq sualların nümunəsi: «...haqqında nə bilirsiniz?», «Nə üçün bu haqda daha çox bilmək istərdiniz?», «Bu necə baş verir?» İştirakçılar tərəfindən ifadə olunan fikirləri anlamağa çalışın və öyrəndiyiniz, oxuduğunuz, yaratdığınız fikirləri zorla qəbul etdirməyin. Fasilitasiya zamanı konkret misallardan, müqayisə və tutuşdurma üsulundan, analogiyalardan istifadə edin, konkret yönü və məqsədi olmayan sualları az verin. Mənaca yaxın olan yönəldici suallardan istifadə edin, lakin bilavasitə yönəldici suallardan istifadə etməyin. Həmçinin, əvvəlcədən şübhəli fikirdən ibarət olan çəşdirici suallardan istifadə edə bilərsiniz. Bu suallar şagirdləri sizin fikirlərinizi təkzib etməyə təhrik edəcək və onu lazım olan istiqamətə yönəldəcək. İştirakçının deyə biləcəyi sözü və ya fikri onun əvəzinə ifadə etməyin.

Mətnə əsas fikri müəyyən etmək və onu öz sözləri ilə ifadə, ümumiləşdirmə, öz fikrini ifadə və yenidən ifadə etmə bacarığı üzərində işləyin. Şagirdləri öz fikirlərini daha dəqiq ifadə etməyə təhrik edin və onlara köməklik göstərin. Bunun üçün sərf etdiyiniz vaxta təəssüflənməyin! Bu prosesi nümayiş etdirin və şagirdlərin diqqətini buna cəlb edin! Şagirdlərin əvəzinə onların məhsulunu izah etməyin, hər bir iştirakçıya digər şagirdlərin işinə öz fikir və münasibətlərini ifadə etməyə imkan yaradın. Uşaqların cavablarını formal ("quş qoymaq" üçün) dinləməkdən çəkinin. Onların başlıca fikirləri xülasə edilməli və bütün uşaqların nəzərinə çatdırılmalıdır. Fasilitasiya prosesində uşaqların cavablarını dəqiqləşdirin və şərh edin (qiymətləndirmədən, məzmunə əsasən), problemli situasiyalarda uşaqları bu sualların həlli işinə cəlb edin.

Psixoloji dəstəkləmənin qaydaları:

Müsbət dil ifadələrindən istifadə edin, müzakirədə və qrup işində iştirak etmələrinə görə şagirdlərə öz minnətdarlığınızı bildirin (pozitiv münasibət və hörmət). Danışanlara diqqətlə qulaq asın. Hər bir iştirakçıya öz fikrini söyləməyə imkan yaradın. Qrupun yalnız yüksəkdən danışan şagirdlərini dinləməyinizi yox, bütün qrupun şagirdlərini diqqətlə dinləməyə hazır olduğunuzu nümayiş etdirin («fəal dinləmə» vardışı). İştirakçılarla birlikdə işləyib hazırladığınız qaydalara riayət edin. Unutmayın ki, dərs zamanı Siz davranış nümunəsi kimi çıxış edirsiniz (müəllim davranış modeli kimi). Şagirdlərə adları ilə müraciət edin və onların gözlərinə baxın (fərdi yönəlmə). Konstruktivliyi dəstəkləyin, qarşıdurma şərait yaratmayın. Şagirdlərin fikirləri ilə səmimi maraqlanın. Yalnız liderlərin və ən fəalları deyil, bütün şagirdlərin nöqtəyi-nəzərinə eyni dərəcədə diqqətlə yanaşın. Hər hansı bir fikrin qiymətləndirilməsinə, məzəmmət və lovğalığa imkan verməyin. Lazımsız olaraq qrupun işini qiymətləndirməyin. Müəllimin qiyməti onun şəxsi fikrini əks etdirməməlidir və qiymətləndirmə üçün yox, fasilitasiya üçün bir vasitə olmalıdır!

O, şagirdlərin fikirləri ilə razı olmadıqda, bunu onlarla müzakirə etməyi təklif etməlidir. Lakin müəllim işi mütləq qiymətləndirməli olduqda, o, bunu meyarlar əsasında həyata keçirməlidir.

Məlumatla təmin etmə qaydaları:

Fasilitasiyaya başlamazdan öncə özünüzdə zəruri informasiya mənbələrinin və şagirdlərdə lazımi biliklərin olub-olmadığını yoxlayın. Şagirdlərin şüurunda dərsin dəqiq «şəklini» formalaşdırın. Dərsdə təkcə dərslikdə olan materialdan yox, həm də müxtəlif sənədlər, məlumat ədəbiyyatı, şagirdlərin öz təcrübə və müşahidələrindən istifadə edin. Materialın qavranılmasının müxtəlif üsullarını (görmə, eşitmə, toxunma, duyma və s) tətbiq edin. Sual və cavabları mümkün qədər qısa, lakonik və şagirdlərin səviyyəsinə uyğun söyləyin. Başqa şagirdlərin söylədikləri yeni anlayışları, habelə sualın və ya mülahizənin yanlış anlamını vaxtında izah və təhlil etməyə çalışın. Şagirdlərə bütün dərs ərzində problemin həlli yolunda əldə etdikləri nailiyyətləri haqqında məlumatı və əks əlaqəni verməyi unutmayın.

Təşkilatı dəstək qaydaları

Diskussiyanın təşkili üçün hər bir şagirdə hiss etdirin ki, onun fikir və rəyi yeni biliyin, həqiqətin aşkara çıxarılması üçün vacibdir. Bunun üçün iştirakçıları bu cür suallarla işə qoşun: "Bu ideya haqqında nə düşünürsünüz?", "Bu fikirlə kim razıdır, kim yox?", "Bunu başqa şəkildə necə söyləmək olar?" və s. Şagirdlərdə öz fəaliyyətlərini planlaşdırmaq və təşkil etmək bacarığını formalaşdırın. Lövhədə və ya kağız üzərində qrup işi zamanı müəyyən edilən əsas halları qeyd etmək məqsədə uyğundur. Unutmayın ki, qrup işinin nəticələri sonrakı mərhələdə məlumatın müzakirəsi və təşkili üçün lazımdır («körpülərin» quraşdırılması). Öz razılığını və ya narazılığını ifadə etmək üçün şagirdlərə xüsusi işarələr təklif edin (məsələn, baş barmağın yuxarı və ya aşağı vəziyyəti) və onlarla müzakirə zamanı əks əlaqəni verməyə təhrik edin. Destruksiya

cəhdlərinin, artıq danışmağın, qeyri-adekvat və ya məqsədə-uyğun olmayan söhbətlərin qarşısını alın. Bunun üçün iştirakçını mədəni surətdə dayandıraraq, ona öz fikirlərini qısa və məzmunu uyğun çatdırmaq qaydasını xatırladın. Diskussiyanın lideri olun!

Motivasiya zamanı buraxılan səhvlər.

Səhv №1. Müəllim motivasiya qismində real problem əvəzinə bir həll variantı olan çalışmadan istifadə edir. Yadda saxlamaq vacibdir ki, idrak motivasiyasını doğuran mexanizm - problemidir. Heç bir vəchlə adi çalışmanın (bir həll variantı olan) problemlə yəni, müxtəlif fərziyyələri və həll variantlarını doğuran ziddiyyətlə) qarışiq salmaq olmaz. Məhz çalışma və problem arasında bu böyük fərqi görə bilməmək son nəticədə motivasiyanın yaranmasına gətirib çıxarır.

Səhv №2. Müəllim motivasiya qismində real problem əvəzinə həvəsləndirici informasiyadan (maraqlı, cəlbedici) və ya onun təqdimatı üsullarından (oyun, rəngbərəng şəkil istifadə edir.

Həvəsləndirici material şagirdlərdə nə qədər maraq oyatsa da, o yalnız şagirdlərin qeyri-iradi diqqətini cəlb etməyə xidmət edir, lakin təfəkkürü oyada və fəallaşdırma bilmir. Hətta çox da cəzbedici olmayan, lakin problem xarakteri daşıyan material cəlbedici görünən, lakin yalnız qeyri-iradi diqqəti şövqləndirən cəlbedici material ilə müqayisədə idrak motivasiyasını daha çox fəallaşdırmağa və bütün dərs ərzində lazımi səviyyədə saxlamağa qabildir.

Tədqiqat işi zamanı buraxılan səhvlər

Səhv1. Müəllim hələ də belə bir köhnə mif üzrə hərəkət edir ki, fəal təlim və qrup işi eyni şeydir. Bunun da nəticəsində bütün məşğələlər qrup işi formasında keçilir. Əslində isə qrup işi yalnız dərsin keçilməsi formalarından biridir (doğrudur, əsas formasıdır). Dərsin məqsəd və vəzifələrindən, materialın və digər faktorların əhəmiyyət dərəcəsindən asılı olaraq müəllim

bütün siniflə birgə, cütlük şəklində, habelə fərdi iş üçün təlim forması seçə bilər. Yadda saxlamaq lazımdır ki, fəal təlim metodunun başlıca mexanizmləri saxlanıldıqda, fəal dərslə xas olan interaktiv xarakter təlimin bütün formalarında təzahür edir.

Səhv 2. Müəllim problem qoymadan dərhal qrup işini təşkil edir.

Qrup işi qarşısında tədqiqat sualının qoyulmaması şagirdləri tamdəyərli və müstəqil tədqiqat işinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan oriyentirdən məhrum edir. Onlar yalnız müəllimin təklif etdiyi çalışmanı yerinə yetirirlər və aydın dərk edə bilmirlər ki, qrup müzakirəsində hansı yeni biliyi hasilə gətirməlidirlər. Bu səhv həmçinin sonrakı qrup müzakirələrinə də öz neqativ təsirini göstərir.

Səhv 3. Müəllim uşaqları qrup şəklində birləşdirir, lakin onun verdiyi çalışma müxtəlif nöqtəyi-nəzərlərin yaranmasını nəzərdə tutmur və ya həvəsləndirmir, deməli, onları kollektiv müzakirəyə sövq etmir. Nəticədə uşaq çalışmanı müstəqil həll edir.

Qrup işinin məqsədyönlü xarakter daşması şagirdlərin işini pozur, belə ki, müzakirə üçün sualdan məhrum olduqlarına görə bir-birləri üçün yalnız əngələ çevirirlər.

Səhv 4. Müəllim tədqiqat və problemin həlli üçün zəruri şəraiti yarada bilmir, yəni: yönəldici suallardan istifadə etmir; zəruri informasiya mənbələrini təqdim etmir; tədqiqat işini düzgün qurmur; idrak fəaliyyətini, yaradıcı təxəyyülü şövqləndirmir; şagirdləri psixoloji cəhətdən dəstəkləmir.

Fəal dərslər qarşılıqlı əlaqədə olan faktorlar sistemindən ibarətdir. Fəal dərslərin alınması üçün onun bütün mühüm mexanizm və aspektlərindən istifadə edilməlidir.

Təqdimatın keçirilməsi zamanı səhvlər

Səhv 1. Təqdimat zamanı müəllim diqqəti yalnız çıxış edənlərə yönəltmiş olur.

Müəllim, bütün sinfi diqqət dairəsində saxlamalı, çıxış edənlərin fikirlərini, eləcə də digər şagirdlərin dinləmə prosesini izləməyə çalışmalıdır. Bu, müəllimə sinifdə nizam-intizamı qorumağa kömək edər.

Səhv 2. Müəllim vaxta qənaət etmək məqsədilə bütün təqdimatlara dalbadal qulaq asır, fikir mübadiləsi üçün vaxt və imkan vermir.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, hər bir təqdimat şagirdlərin şüurunda iz buraxmalı və bununla da sonrakı təhlil üçün material olmalıdır. Bütün şagirdləri fəal dinləməyə sövq etmək üçün onlara öz fikirlərini sözlə deyil, jestlərin köməyi ilə ifadə etməyi təklif etmək, bir-iki nəfərə isə təqdim edilmiş informasiyaya əlavələr və düzəlişlər etmək imkanı vermək olar.

Səhv 3. Təqdimat zamanı qrupun üzvləri iş vərəqlərini lövhədən asır və lövhənin önündə toplaşaraq arxaları sinfə tərəf öz qeydlərini ucadan oxuyurlar. Bu halda müəllim də arxasını sinfə çevirməyə məcburdur ki, iş vərəqi ilə tanış olsun. Bunun nəticəsində qalan şagirdlərin diqqəti və informasiyanı qavraması pozulur.

Təqdimat zamanı iş vərəqlərini iştirakçı və müəllim, eləcə də bütün sinif aydın görə bilməlidir. Buna görə vərəqləri əldə tutmaq (iri plakat vərəqləri istisna edilməklə) və təqdimat başa çatdıqdan sonra lövhədən asmaq lazımdır.

Səhv 4. Müəllim təqdimata bir növ rəsmiyyət xatirinə qulaq asır, ifadələrin yığcamlığı və aydınlığı üçün düzəlişlər etməyə çalışmır, yəni təqdimat mədəniyyətini formalaşdırmağa səy göstərmir.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, həm şagirdin təfəkkür və nitqinin fərdi inkişafı, həm də informasiyanın daha yaxşı qavranılması, mənimsənilməsi və tərtibi üçün təqdimat mədəniyyəti ən vacib şərtlərdən biridir.

Səhv 5. Hər bir təqdimatdan sonra müəllimin özü onu şərh edir, qiymətləndirir və ya tapılmış faktlara öz münasibətini bildirir.

Şagirdlərə digər iştirakçıların işləri barədə öz fikir və münasibətlərini bildirmək imkanı verilməlidir. Fikir mübadiləsi prosesində müəllimin rolu aparılmış tədqiqat haqqında öz fikrini söyləmək deyil, informasiyanın şagirdlər tərəfindən daha yaxşı qavranılması və başa düşülməsi üçün optimal şəraiti təmin etməkdən ibarətdir. Bu zaman müəllim keçirilən təqdimatın keyfiyyəti barədə öz qiymətverici rəyini söyləyə bilər (əks-əlaqə yaradır).

İnformasiyanın müzakirəsi və təşkili mərhələsində səhvlər

Səhv 1. Müəllim informasiyanın təşkili üçün öz şəxsi mülahizəsini zorla qəbul etdirir, şagirdlərin təklif və ideyalarını isə diqqətdən kənarda qoyur. Halbuki, bəzən şagirdin nəzərə alınmayan ideyası müəllimin öz ideyasından daha səmərəli və maraqlı olur.

Mütləq anlamaq lazımdır ki, şagirdlər hansı ideyanı işləyib hazırlayıblar. Əgər, müəllimin fikrincə, bu ideya az səmərəlidirsə, onda yönəldici sualların köməyiylə başqa mülahizə yolunu təklif etmək olar. Yox, əgər əksinədirsə, yəni bu ideyada diqqəti cəlb edən hər bir ideyası qeyd edilməli, mövcud və ya gələcək dərslə müzakirəyə qoyulmalıdır.

Səhv 2. Müəllim yönəldici suallardan istifadə edir və bununla da şagirdlərin özlərinin həll yolunu tapmasına imkan vermir.

Mövcud mərhələnin uğuru bilavasitə müəllimin düzgün fasilitasiyasından və xüsusilə onun təfəkkürü şövqləndirmə qaydalarına riayət etməsindən asılıdır (bax: fasilitasiya qaydaları).

Səhv 3. Müəllim diskussiyanın axarını başlı-başına buraxır, onu lazımi məcraya yönəltməyə çalışmır. Nəticədə vaxt itkisinə yol verilir, müzakirə öz başlıca məqsədindən yayınır və, necə deyərlər, kələfin ucu itirilir.

Fasilitasiyanın mənası yalnız təfəkkürü şövqləndirmək deyil, həm də onu ümumiləşdirməyə yönəltməkdir. Buna görə müəllim müzakirənin gedişini daim nəzarətdə saxlamalı və çalışmalıdır ki, diskussiya verilmiş sual məcrasında aparılsın.

Səhv 4. Uşaqların irəli sürdüləri ideyalar müzakirə zamanı müəllim tərəfindən fərqləndirilmir və heç bir şəkildə qeyd edilmir.

Şagirdlərin əsas fikirlərini xülasə etmək yolu ilə sonrakı ümumiləşdirmə üçün vacib olan əsas ideyaların tam mənzərəsini yaratmaq mümkündür.

Ümumiləşdirmə mərhələsində səhvlər

Səhv 1. Müəllim problem qoyur və özü də onu həll edir və ya şagirdlərin əvəzinə özü nəticə çıxarır.

Mövcud halda fəal təlimin başlıca mexanizmlərindən biri pozulur: müəllim şagirdi müstəqil şəkildə həqiqəti kəşf etmək və tədqiqatçı olmaq imkanı və sevincindən məhrum edir.

Səhv 2. Müəllim şagirdlərin dərsin axırında çıxardıqları nəticələri və etdikləri ümumiləşdirmələrlə ilkin fərziyyələr və tədqiqat sualı arasında əlaqə yaratmağa çalışır.

Dərsin məntiqi strukturunu qoruyub saxlamaq, şagirdlərə kəşf sevincini duymağa imkan vermək, habelə axıra qədər tədqiq edilməmiş və ya bundan sonra baxılmağa ehtiyacı olan məsələləri aşkara çıxarmaq üçün son dərəcə zəruridir.

6.6. Fəal dərsin quruluşu.

Fəal dərs əsasən 7 mərhələdən ibarətdir. Bu mərhələlərə aşağıdakılar daxildir:

1. Motivasiya

Motivasiya – hər hansı bir fəaliyyətə təhrik edən vasitədir. Fəal dərsdə motivasiya dərsin vacib komponentidir -təfəkkür prosesini hərəkətə gətirən və şagirdlərin idrak fəallığına təkan verən prosesdir. Motivasiya - Psixoloji amil kimi hər hansı

fəaliyyətin mexanizmini işə salan qüvvədir. Motivasiya qismində ortaya gətirilmiş problem və onun həlli tələbatı fəal dərstdə təfəkkür prosesini işləməyə sövq edən və şagirdlərin idrak fəallığını artıran amil kimi çıxış edir.

Motivasiyanın yaradılmasına təsir edən amillər:

- Motivasiya qismində istifadə olunan materialın xüsusiyyətləri cəlbedicidir, qeyri-adidir, müəmmalıdır, gözlənilməzdir, marağı və müstəqil təfəkkürü şövqləndirməyə qadirdir;
- Materialın təqdim olunma üsulları və formaları;
- Fərziyyələri yoxlama və təqdimat aparma imkanının mövcudluğu;
- Yaradıcılıq imkanı;
- Müəllim tərəfindən bələdçilik (yönəldici suallar, fərziyyələrin irəli sürülməsi zamanı həvəsləndirmə və dəstəklənmə);
- Əvvəlki məsələlərdə fərziyyələrin irəli sürülməsi ilə bağlı müsbət emosiyalar təcrübəsi.

Motivasiyanı müxtəlif yollarla həyata keçirmək olar:

- ***Rəmzi (simvolik) materialın şəhri***
- ***Problemin müxtəlif yollarla həll edilməsi***
- ***Sual verməyə həvəsləndirmə***

2. Tədqiqatın aparılması. Problemin həlli üzrə irəli sürülən fərziyyələri təsdiq və ya təkzib edən, habelə qoyulan tədqiqat sualına cavab verməyə kömək edə biləcək faktları tapmağa imkan yaradır. Bu zaman yeni faktların öyrənilməsi və bu suallara cavabların tapılması gedişində düşünmək və yeni bilgiləri kəşf etmək üçün münasib şərait yaranır.

Tədqiqatın aparılması zamanı müəllim aşağıdakı bilik, bacarıq və vərdislərə malik olmalıdır:

- Tədqiqatın aparılması üzrə metodların seçiminə,
- İşin qrup şəklində və digər formada təşkili və aparılmasına,
- Tədqiqatın aparılması qçün tapşırıqların və bilik mənbələrinin seçilməsinə,
- İş vərdəqlərinin hazırlanmasına.

3. Məlumat (İnformasiya) mübadiləsi

- Bu mərhələdə iştirakçılar tədqiqatın gedişində əldə etdikləri tapıntıların, yeni informasiyanın mübadiləsini aparırlar.
- Qoyulmuş suala cavab tapmaq zərurəti tədqiqatın bütün iştirakçılarını bir-birinin təqdimatını fəal dinləməyə sövq edir.
- Təqdimat bir növ yeni biliklərin dairəsini cızır və hələlik bu biliklər natamam və xaotik xarakter daşıyır.
- Yeni bir tələbat-həmin bilikləri qaydaya salmaq, sistemləşdirmək, müəyyən bir nəticəyə gəlmək üçün tədqiqat sualına cavab tapmaq zərurəti yaranır.

4. Məlumatın müzakirəsi və təşkili

- Bütün bilik, bacarıq və vərdislərin, təfəkkürün müxtəlif növlərinin (məntiqi, tənqidi, yaradıcı) səfərbərliyini tələb edir.
- Müəllim fasilitasiya əsasında (yönəldici, köməkçi suallardan istifadə etməklə) əldə edilmiş faktların məqsədyönlü müzakirəsinə və onların təşkilinə kömək edir. İnformasiyanın təşkili bütün faktlar arasında əlaqələrin

aşkara çıxarılmasına və onların sistemləşdirilməsinə yönəldilir.

- Nəticədə mövcud tədqiqat sualına cavabın cizgiləri aydın seçilməyə başlayır. Məlumat sxem, qrafik, cədvəl, təsnifat formasında təşkil oluna bilər.

5. Nəticələrin çıxarılması

- Şagirdlərə yeni bilginin kəşfi yolunda son addımı atmaq: konkret nəticəyə gəlmək və ümumiləşdirməni aparır
- Şagird nəinki əldə olunan bilgiləri ümumiləşdirməli, həm də gəldiyi nəticəni tədqiqat sualı ilə və irəli sürülmüş fərziyyələrlə müstəqil olaraq tutuşdurmalıdır.
- Dərsin kulminasiyasını isə bilgiləri məhz özləri kəşf etdikləri üçün şagirdlərin duyduqları bənzərsiz sevinc və məmnuniyyət hissi təşkil edir

6. Yaradıcı tətbiqetmə

- Biliklərin mənimsənilməsinin başlıca meyarı onun yaradıcı surətdə tətbiqidir.
- Yaradıcı tətbiqetmə biliyi möhkəmləndirir, onun praktiki əhəmiyyətini uşağa açıb göstərir.
- Bu mərhələ vaxt etibarilə yalnız bir akademik dərsə məhdudlaşmaya da bilər, yəni onun həyata keçirilməsi sonrakı dərslərdə də mümkündür.

Ev tapşırıqları:

- **ev tapşırıqları** -dərsdə alınmış bilik, bacarıq və vərdişlərin möhkəmləndirilməsi məqsədini güdən sərbəst iş formasıdır;

- ev tapşırıqlarının xarakteri tədqiqat və yaradıcılıq elementləri (müxtəlif yaradıcı işlər, referatlar, layihələr, tədqiqatlar, modelləşdirmə və s.) ilə zənginləşdirilməlidir;
- lazım olan hallarda müstəqil mənimsənilmək üçün fərdi maraqları və tələbləri nəzərə alan fərdi proqramların tərtib edilməsini və tətbiqini daha geniş istifadə etmək lazımdır;
- şagirdlər yuxarı siniflərə keçdikcə müstəqil iş üçün ayrılan dərs vaxtının faizi artırılmalıdır.

7. Qiymətləndirmə -refleksiya

Qiymətləndirmə- istənilən prosesin təkmilləşdirilməsini təmin edən bir mexanizmdir.

Refleksiya – artıq başa çatmış prosesin şüurda inikasıdır. Təlim prosesinin refleksiyası biliklərin mənimsənilməsinin bütün mərhələlərini təhlil etməyə və dərinlən başa düşməyə imkan verən başlıca mexanizmlərdən biridir.

Fəal təlimin aşağıdakı xüsusiyyətləri var:

- iştirakçıların bütün dərs zamanı fəallığı,
- dərsin əvvəlində problemin qoyulması və dərsin gedişinin problemin həllinə yönəldilməsi,
- yeni biliklərin müstəqil kəşf edilməsi,
- təlimin tədqiqat şəklində keçirilməsi,
- təlimin interaktiv şəklində keçirilməsi: şagirdlərin birgə fəaliyyəti, müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı əməkdaşlığı,
- qrup işindən geniş istifadə olunması,
- biliklərin yaradıcı tətbiqi.

6.7. Fəal dərs nümunəsi:

VII sinif

Mövzu: Suda-quruda yaşayanların çoxalması və inkişafı.

Standart:

2.1.1. Müxtəlif canlılarda gedən çoxalma proseslərini fərqləndirir.

2.1.3. Bioloji proseslərdə baş verən dəyişikliklərə dair hesablamalar aparır və nəticələri ümumiləşdirir.

Məqsəd:

Qurbağanın çoxalma prosesini şərh edir.

Balıqlarla suda-quruda yaşayanların çoxalmasını fərqləndirir.

Bioloji proseslərə dair hesablama aparır .

İş forması: kollektivlə və qruplarla iş.

İş üsulları: Venn diaqramı, beyin həmləsi

Resurslar: Dərslik, iş vərəqləri, şəkillər və tablolar, İKT materialları və vasitələri.

İntegrasiya: İnf. 2.2.2

Dərsin gedişi:

Motivasiya: Lövhədə 4 dənə şəkil asılır. Bu şəkillərdən biri çoxalmanı əks etdirmir. Müəllim şagirdlərdən bunlardan hansının artıq olduğunu soruşur.

Kəpənək (çoxalma)	Evqlena (çoxalma)
Milçək (çoxalma)	Qurbağa (daxili orqanları)

Yönəldici sualların köməyiylə tədqiqat sualı formalaşdırılır.

Tədqiqat sualı:Suda-quruda yaşayanlar necə çoxalır və inkişaf edir?

Tədqiqatın aparılması: Şagirdlər qruplara bölünür və onlara iş vərəqləri verilir.

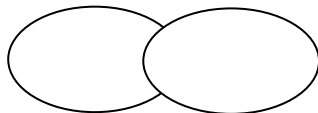
İş vərəqi 1.

Verilmiş şəkilləri kəsib çömçəquyruğun keçdiyi inkişaf mərhələlərini ardıcılıqla yapışdırın

İş vərəqi 2.

Qurbağanın çoxalma orqanları hansılardır? Balıqlarla qurbağaların çoxalma orqanlarını müqayisə edin.

balıqlar

qurbağalar

İş vərəqi 3.

Mövzunu araşdırmaqla verilmiş məsələni həll edin.

Bir dişi qurbağanın tökdüyü kürünün 70 faizi məhv olmuşsa, qalan kürüdən maksimum nə qədər çömçəquyruq çıxar?

İş vərəqi 4.

Verilmiş suallara əsasən krassvord tərtib edin.

1. Ayrıcinsli heyvandır
2. Gurultu səsinə gücləndirən qovuquqlar.
3. Qurbağaların kürü tökdüyü yer.
4. Qurbağanın sürfəsi.
5. Qurbağa sürfələrində əlamətləri olan heyvan.
6. Çömçəquyruğun qurbağaya çevrilməsi yolu.

İnforasiya mübadiləsi. Hər qrupdan bir nəfər nümayəndə qrupun işini təqdim edir. Qruplar bir-birinin işləri ilə tanış olurlar. Təqdim olunan işlər lövhədən asılır.

İnformasiyanın müzakirəsi. Müəllim təqdimatdan alınan cavablara əsasən şagirdlərə suallarla müraciət edərək, onları öz mülahizələrini əsaslandırmağa sövq edə bilər.

-Qurbağaların çoxalma orqanları hansılardır?

-Çömçəquyruğun balıqlarla hansı oxşar cəhətləri var?

-Qurbağanın inkişafı hansı ardıcılıqla gedir?

Nəticə və ümumiləşdirmə.

Müəllim diqqəti tədqiqat sualına yönəldərək şagirdlərin cavablarını ümumiləşdirir.

Ev tapşırığı. Suda-quruda yaşayanların əhəmiyyətinə dair məlumat toplayın.

Qiymətləndirmə: Müəllim cavablara görə qrupları qiymətləndirir.

Qruplar	I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup
Meyarlar				
Çoxalma prosesini şərh etmə				
Əməkdaşlıq				
Təqdimat				
Tərtibat				

VII FƏSİL. ÜMUMİ TƏHSİL SİSTEMİNDƏ YENİ QIYMƏTLƏNDİRMƏ MEXANİZMLƏRİNİN TƏTBİQİ.

Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində yeni qiymətləndirmə sisteminin hazırlanması Təhsil Sektorunun İnkişafı layihəsində prioritet istiqamətlərdən biri kimi müəyyən olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası (13 yanvar, 2009-cu il) ölkədə yaxın illər ərzində təhsildə qiymətləndirmə məsələləri ilə bağlı tədbirləri idarə etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Sənədin əsas məzmunu qiymətləndirmə fəaliyyətinin qanuniliyini təmin edən prinsiplərin müəyyənləşdirilməsinə, bu fəaliyyətin aparıcı istiqamətlərinin təyin edilməsinə, qiymətləndirmə tədbirlərini həyata keçirən qurumların sosial statusunun gücləndirilməsinə, qiymətləndirmədən təlim və tədrisin ehtiyaclarını ödəmək üçün istifadə edilməsinə yönəldilmişdir.

Qiymətləndirmə standartları təhsilin müəyyən mərhələsində şagirdlərin nailiyyət səviyyəsinə qoyulan dövlət tələbidir. Təhsilin hər hansı bir mərhələsində müəyyən olunmuş səviyələr üzrə şagirdin yiyələnmalı olduğu bilik və bacarıqların kəmiyyət və keyfiyyət göstəricisidir. Məzmun standartlarının reallaşma səviyyəsini, şagirdlərin inkişafındakı dəyişiklikləri müəyyən edir.

7.1. Müasir dövrdə qiymətləndirmə fəaliyyətinə qoyulan tələblər

Yeni qiymətləndirmə sistemi aşağıdakıları təmin edir:

- təhsildə müsbət dəyişikliklərin aparılması üçün mühüm vasitə rolunun yerinə yetirilməsini;

- təhsilin keyfiyyəti üçün əsas göstərici olan "şagirdin təlim nəticələri" haqqında etibarlı məlumat verilməsini;
- qiymətləndirmə vasitəsilə şagirdin bilik və bacarıqları haqqında kifayət qədər məlumat əldə edildikdən sonra fənn kurikulumlarında və dərsliklərdə müvafiq dəyişikliklərin aparılmasını;
- təhsildə olan bəzi neqativ hallara qarşı mübarizə vasitəsi funksiyasını;
- qiymətləndirmədə yeni yanaşmaların yaddaşa əsaslanan qiymətləndirmənin əksinə olaraq, məntiqi təfəkkür vərdişlərinin inkişafına xidmət etməsini.

7.2. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi sahəsində mövcud olan problemlər

Hazırkı qiymətləndirmə sisteminin təhlili zamanı aşkara çıxarılan problem və nöqsanları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- dəqiq müəyyənləşdirilmiş qiymətləndirmə standartlarının olmaması səbəbindən qiymətləndirmə prinsiplərinin pozulması;
- qiymətləndirmə üsul və vasitələrinin keyfiyyətlərinin təsvir olunmaması, onların əsas xüsusiyyətlərinin və meyarlarının dəqiqləşdirilməməsi;
- qiymətləndirmə vasitələrinin texniki keyfiyyətlərinə diqqət yetirilməməsi və qeyri-standart vasitələrdən istifadə olunması;
- qiymətləndirməyə və onun üsullarına müxtəlif yanaşmaların mövcudluğu şəraitində dəqiqləşdirmələrin vaxtaşırı aparılmaması;

- nailiyyətlərin qiymətləndirilməsi prosesində şagird fəaliyyətinin nəticələrinin obyektiv əsaslandırılması;
- müasir qiymətləndirmə metodlarından istifadə təc-rübəsinin məhdudluğu, mütəxəssislərin bu sahədə hazırlıq səviyyəsinin aşağı olması;
- tədris proqramlarını hazırlayan və qiymətləndirmə fəaliyyəti ilə məşğul olan mütəxəssislər arasında qarşılıqlı əlaqənin yaradılmaması;
- inzibati prosedurların qeyri-şəffaflığı, qiymətlən-dirmə fəaliyyətinin qanuniliyinə zəmanətin verilmə-məsi;
- qiymətləndirmə nəticələrinin təhlilinin aparılmama-sı və müvafiq hesabatların hazırlanmaması.

Bu problemlərin uzun müddət həll edilməməsi Azərbaycanın təhsil sistemindəki qiymətləndirmə mexani-zmində aşağıdakı xarakterik çatışmazlıqların yaranması ilə nəticələnmişdir:

- mövcud qiymətləndirmə mexanizmi təlim prosesi-nin ehtiyaclarına kifayətedici səviyyədə yönəlmir, onun tərkib hissəsinə çevrilmir və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət etmir;
- bu mexanizm subyektiv xarakter daşıyır, şagirdi, bir qayda olaraq, əzbərləməyə və əksər şagirdləri qiy-mət almaq xatirinə oxumağa təhrik edir;
- təlim prosesində yalnız formal biliklər qiymətlən-dirilir, çox hallarda məqsəd qiymət yazmaqla məhdudlaşır, şagirdlərə özünüqiymətləndirmə imka-nı verilmir;
- tədris zamanı müəllim qiymətləndirmə vasitəsilə şagirdlərlə səmərəli əks-əlaqə yarada bilmir;

- mövcud qiymətləndirmə üsullarının məhdudluğu yeni təlim texnologiyalarının səmərəli tətbiqinə imkan vermir.

7.3. Konsepsiyanın yaradılması üçün zəruri səbəblər

- idarəetmənin daha demokratik üsullarına keçilməsi;
- ölkədə açıq vətəndaş cəmiyyətinin qurulması;
- inkişaf etmiş ölkələrlə səmərəli əməkdaşlığın təmin edilməsi;
- beynəlxalq bazar münasibətlərinin və iqtisadi rəqabət şəraitinin yaradılması;
- milli özünəqayıdış hisslərinin aşılınması.

7.4. Əsas qiymətləndirmə növləri

Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi şagirdin biliklərə yiyələnmək, onlardan istifadə etmək, nəticə çıxarmaq bacarıqları haqqında məlumatların toplanması prosesi kimi qəbul edilir və aşağıdakı məqsədlərə xidmət edir:

- şagirdin nailiyyətinin (və ya geriləmələrinin) izlənilməsi (monitorinqi);
- təlim prosesində qərarların qəbulu;
- şagirdin təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi;
- kurikulumun qiymətləndirilməsi.

Müasir qiymətləndirmənin ənənəvi qiymətləndirmə ilə müqayisəsi

Ənənəvi qiymətləndirmə	Müasir qiymətləndirmə
Qiymətləndirmə şagirdə qiymət yazmaq kimi qəbul olunurdu, şagird yalnız qiymət almaq xatirinə oxuyurdu.	Qiymətləndirmə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilir və onu idarə edən vacib amil kimi meydana çıxır.
Cari qiymətləndirmə formalizmə gətirib çıxarırdı. Müəllimin subyektiv rəyinə əsaslanırdı.	Cari qiymətləndirilmənin aradan qaldırılması məzmun standartlarının bütövlükdə mənimsənilməsini və qiymətləndirmənin obyektivliyini təmin edir.
Tədris prosesinin yalnız müəyyən bir hissəsində tətbiq edilirdi.	Tədris prosesinin bütün mərhələlərində tətbiq edilir.
Əsasən bilik səviyyəsi qiymətləndirilirdi.	Şagirdin nailiyyəti (qazanılan dəyərər) qiymətləndirilir, inkişafı sistemli şəkildə izlənilir.
Qiymətləndirmə standartları mövcud deyildi.	Məzmun standartlarının mənimsənilməsi səviyyəsini ölçmək üçün qiymətləndirmə standartları müəyyənləşdirilmişdir.

Qiymətləndirmə üç səviyyədə aparılır:

- Beynəlxalq səviyyədə
- Milli səviyyədə
- Məktəb səviyyəsində

7.4.1. Beynəlxalq qiymətləndirmə

Beynəlxalq qiymətləndirmə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və qiymətləndirilməsi funksiyalarını yerinə yetirir. Burada müqayisəetmə tədqiqatları, monitorinqlər vasitəsilə aparılır, ölkədə təhsilin vəziyyəti haqqında məlumat əldə etmək, həlli tələb olunan daha əhəmiyyətli problemləri üzə çıxarmaq, onları araşdırmaq, nəticələri xarici ölkələrlə müqayisə etmək imkanı yaradılır. Bu qiymətləndirmə şagirdlərin qazanılmış bacarıqlardan istifadəetmə imkanlarının qiymətləndirilməsinə yönəldilmiş, üç ildən bir həyata keçirilməklə, iştirakçı ölkələrin şagirdlərinin nəticələri arasındakı fərqləri izah edən amilləri (şagirdlərin və onların ailələrinin, təhsil müəssisələri və tədris prosesinin xüsusiyyətlərini) öyrənməyə, riyazi savadlılıq, oxu savadı, təbiət elmləri savadlılığı və əlavə olaraq müxtəlif tipli problemləri həlletmə bacarıqlarını qiymətləndirməyə xidmət edir.

7.4.2. Milli qiymətləndirmə

Milli qiymətləndirmə təhsilin keyfiyyətinə nəzarət etmək üçün müəyyən tədris dövrünün sonunda mütəmadi olaraq həyata keçirilən və şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsini təmin edən sistemdir. Xüsusi təmsiledici seçim etməklə, 4-cü və 9-cu sinif şagirdləri arasında obyektiv testlər, sorğu vərəqələri və müvafiq təlimatlar vasitəsilə bir qayda olaraq, 4-5 ildən bir aparılır və əldə olunan nəticələr kurikulumun, təlim-tədris prosesinin keyfiyyətinin, təhsildə aparılan digər dəyişikliklərin dəyərləndirilməsinə, təhsilin keyfiyyətinə nəzarətin daha səmərəli həyata keçirilməsinə xidmət edir. Təlimin aparıldığı şərait tədris praktikası və təhsil

prosesində iştirak edən tərəflərin münasibətində baş verən dəyişikliklər, həmçinin şagird nailiyyətlərinə təsir edən digər amillər barədə əlavə məlumatların əldə edilməsinə imkan verir.

Milli və beynəlxalq qiymətləndirmə təhsildə perspektivləri müəyyənləşdirmək üçün aparılan qiymətləndirmə tədqiqatlarıdır və xüsusi qurumlar tərəfindən həyata keçirilir. Məktəbdaxili qiymətləndirmə rəsmi qiymətləndirmədir və şagirdlərin sinifdən-sinfə, bir təhsil səviyyəsindən digər təhsil səviyyəsinə keçirilməsinə xidmət edir.

7.5. Məktəbdaxili qiymətləndirmə növləri

Yuxarıda göstərilən qiymətləndirmə növlərinə və qiymətləndirmə vasitələrinə əsaslanan məktəbdaxili qiymətləndirmə aşağıdakı əsas komponentləri əhatə edir:

- şagird nailiyyətlərinin və irəliləyişlərinin monitorinqi;
- şagird fəaliyyətinin təlim standartlarına uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi (kurikulum üzrə qiymətləndirmə);
- diaqnostik (ilkin səviyyənin qiymətləndirilməsi),
- formativ (irəliləmə və geriləmələrin monitorinqi),
- summativ (kiçik, böyük və yekun)

7.5.1. Diaqnostik qiymətləndirmə

Diaqnostik qiymətləndirmə təlimin hər hansı bir mərhələsində şagirdin bilik və bacarıqlarının ilkin səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsinə və bunun əsasında hər bir şagirdin potensial imkanlarını nəzərə alan təlim strategiyalarının

seçilməsinə xidmət edir. Diaqnostik qiymətləndirmə əsasən dərs ilinin, bəhs və ya bölmələrin əvvəlində, şagird başqa ümumi təhsil müəssisəsindən gəldikdə, sinfi dəyişdikdə və digər zəruri hallarda onun bilik və bacarıqları haqqında məlumat toplamaq, fərdi yanaşmanı təmin etmək və təlim strategiyasını müəyyənləşdirmək məqsədilə müəllim tərəfindən aparılır. Şəraitə görə təlim məqsədləri və strategiyalarında çevik dəyişikliklər aparılmasına imkan yaradır. Şagirdlərin maraq dairəsi, dünyagörüşü, yaşadığı mühit haqqında məlumat almağa imkan verir.

Bu qiymətləndirmənin nəticələri rəsmi sənədlərdə (sinif və formativ qiymətləndirmə jurnallarında) qeyd olunmur, müəllimin şəxsi qeyd dəftərində öz əksini tapır, nəticələr barədə valideynlər, sinif rəhbəri və digər fənn müəllimləri məlumatlandırılır.

İlkin səviyyənin qiymətləndirilməsi (diaqnostik qiymətləndirmə) şagirdin biliyini müəyyən edir və təlimin düzgün qurulmasında müəllimə köməklik göstərir. Təlim prosesində düzgün istiqamətləndirilmiş şagird öyrənilmiş materialın təkrarına vaxt itirmir, həmçinin onun üçün başa düşülməyən və ya tanış olmayan material qalmır. İlkin səviyyə qiymətləndirməsinin sualları bir-biri ilə əlaqələndirilib tənzimlənməlidir ki, onların bəziləri şagirdin hansı biliklərə malik olduğunu, digərləri isə yeni materialı mənimsəmiş şagirdləri müəyyən etsin. Əgər ilkin səviyyə qiymətləndirilməsi şagirdlərin sinifdəki fəaliyyətini müqayisə etmək və ya sonrakı inkişafını qiymətləndirmək üçün ilkin məlumat bazasını yaratmaq məqsədi ilə istifadə olunursa, onda bu suallar əsas psixometrik tələblərə cavab verməlidir.

7.5.2. Formativ qiymətləndirmə

Yeni məktəbdaxili qiymətləndirmənin əsas mahiyyətini formativ qiymətləndirmə təşkil edir. Yeni və ənənəvi qiymətləndirmə arasında əsas fərq gündəlik rəqəmli qiymətlərin yazılmaması və şagirdin təlim fəaliyyətinin daim izlənməsidir. Bu izləmələr şagirdin təlim nəticələrinə nail olması və nəticədə summativ qiymətləndirmədə nailiyyət qazanmasına kömək məqsədilə aparılır. Formativ qiymətləndirmə sayəsində şagird gündəlik təlim fəaliyyəti ərzində rəqəmli qiymət almaq üçün deyil, yaxşı nəticə göstərmək üçün çalışır. Formativ qiymətləndirmə şagirdin qəbul edilmiş standartların reallaşmasına yönəlmiş irəliləmələrini və geriləmələrini izləmək, bu zaman qarşıya çıxan problemləri aradan qaldırmaq və təhsiləlanı istiqamətləndirmək məqsədilə aparılır. Formativ qiymətləndirmənin nəticələri formativ qiymətləndirmə jurnalında və şagirdin məktəbli kitabçasında sözlə qeyd olunur. Formativ qiymətləndirmə jurnalı sinif və fənn müəllimləri tərəfindən şagirdlərin gündəlik fəaliyyətini meyarlar üzrə izləyərək qeydiyyatını aparmaq üçün nəzərdə tutulur.

Formativ qiymətləndirmə tədris prosesinin düzgün istiqamətləndirilməsini və səmərəliliyini təmin edir, bir sözlə, müəllim tədris prosesini tənzimləyir, bütün şagirdlərin irəliləyişlərini təmin edir, eyni zamanda uğur qazana bilməyən şagirdlərin ehtiyaclarını öyrənərək, onlara əlavə köməklik göstərir. Bu mənada şagirdlərin faktiki fəaliyyətinin nəticələri müəllim üçün real indikatorlara çevrilir.

- şagirdlərin təlim ehtiyaclarının öyrənilməsinə imkan yaradır, onlara lazımı kömək göstərir.
- şagirdlərin təlim sahəsində irəliləyişlərinin izlənilməsini təmin edir.

7.5.3. Summativ qiymətləndirmə

Summativ qiymətləndirmə kiçik və böyük summativ qiymətləndirmədən ibarətdir. Kiçik və böyük summativ qiymətləndirmə təlim prosesində müəyyən mərhələlərə (bəhs və ya bölmənin, yarımilin sonunda) yekun vurmaqla, müvafiq məzmun standartlarına uyğun qiymətləndirmə standartları əsasında hazırlanmış vasitələrlə şagirdin nailiyyət səviyyəsini ölçmək məqsədilə aparılır. Summativ qiymətləndirmə məzmun standartlarının mənimsəmə səviyyəsinin etibarlı göstəricisidir. Summativ qiymətləndirmənin nəticələri keçirildiyi tarixdə sinif jurnalında qeyd olunur.

Kiçik summativ qiymətləndirmə. Kiçik summativ qiymətləndirmə fənn kurikulumları tətbiq olunan siniflərdə bəhs və ya bölmələrin sonunda altı həftədən gec olmayaraq müəllim tərəfindən keçirilir. Onun nəticələri yarımillik qiymətlərin hesablanmasında nəzərə alınır. Kiçik summativ qiymətləndirmə vasitələri (tapşırıqlar, yazı işləri və s.) fənni tədris edən müəllim tərəfindən hazırlanır. Summativ qiymətləndirmənin nəticələri rəsmidir və keçirildiyi tarixdə sinif jurnalında qeyd olunur. Kiçik summativ qiymətləndirmənin keçirildiyi gün dərsdə iştirak etməyən şagirdin sinif jurnalında adının qarşısındakı xana diaqonalla 2 yerə ayrılır və onun surətində “q”(qəib) yazılır, məxrəci isə boş saxlanılır. Müəllim həmin şagirdlə növbəti 2 həftə ərzində summativ qiymətləndirmə aparır və onun nəticəsini məxrəcdə qeyd edir. Kiçik summativ qiymətləndirmə kiçik “s” hərfi ilə işarə edilir və aşağı indeksdə sıra nömrəsi yazılır. Məsələn: s₁, s₂. və s.

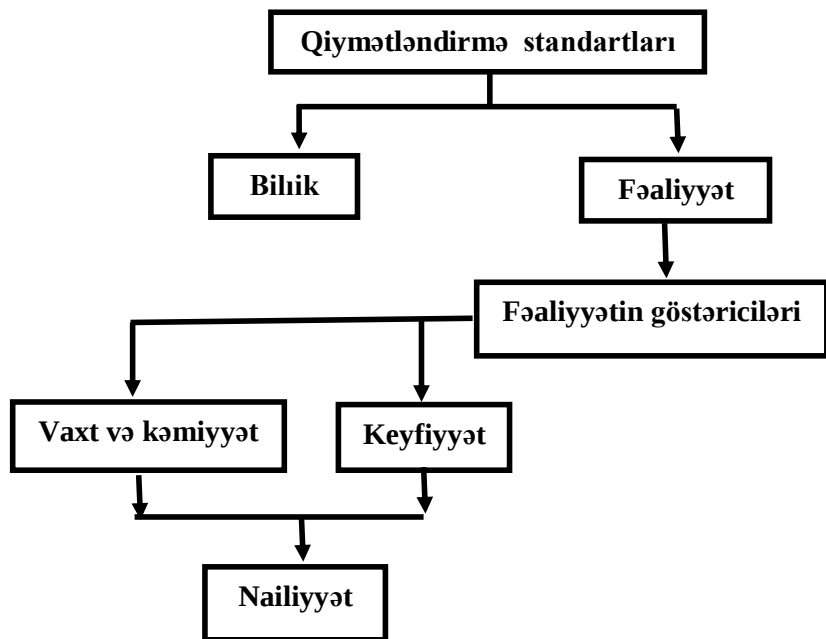
Böyük summativ qiymətləndirmə. Böyük summativ qiymətləndirmə vasitələri (test və tapşırıqlar) ümumi təhsil müəssisəsi rəhbərliyinin təşkil etdiyi xüsusi komissiya tərəfindən hazırlanır. Şagird I yarımda böyük summativ qiymətləndirmədə iştirak etmədikdə, bir ay müddətində onun

böyük summativ qiymətləndirmədə iştirakı təmin edilir. Şagird II yarımildə üzrlü səbəbdən böyük summativ qiymətləndirmədə iştirak etmədikdə, II yarımillik qiyməti çıxarılarkən I böyük summativ qiymətləndirmədə aldığı qiymət həm də II böyük summativ qiymət hesab olunur. Şagirdin üzrsüz səbəbdən iştirak etmədiyi II yarımildəki böyük summativ qiymətləndirmənin nəticəsi yarımillik qiyməti çıxarılarkən "0" qəbul edilir. Əgər şagird I yarımildə böyük summativ qiymətləndirmədə üzrlü səbəbdən iştirak etməmiş və bir ay müddətində onun böyük summativ qiymətləndirmədə iştirakını təmin etmək mümkün olmamışdırsa, həmin şagirdin II yarımildə böyük summativ qiymətləndirmədə aldığı qiymət həm də I yarımilin qiyməti olaraq hesablanır. Hər iki böyük summativ qiymətləndirmədə üzrlü və ya üzrsüz səbəbdən iştirak etməyən şagirdin məsələsi pedaqoji şurada müzakirə olunaraq müvafiq qərar çıxarılır. Böyük summativ qiymətləndirmə böyük "S" hərfi ilə işarə edilir və aşağı indeksdə yarımilin nömrəsi yazılır. Məsələn: S_1 və S_2 .

7.6. Qiymətləndirmə standartlarının və qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması

Hər bir fənn kurikulumunda məzmun standartları və onların mənimsənilməsi üçün istifadə edilən strategiyalarla yanaşı, nail olunmuş təlim nəticələrinin, əldə edilmiş bilik və bacarıqların qiymətləndirilməsi məqsədi ilə müvafiq qiymətləndirmə standartlarının nümunələrindən də istifadə olunur. Məzmun standartları integrativ təlim nəticələri olub, şagirdin müvafiq bilik, bacarıq və dəyərlərə nail olmaqla səviyyəcə dəyişməsinə təmin edir.

Məzmun standartlarının reallaşma səviyyəsini, şagirdlərin inkişafındakı dəyişiklikləri müəyyən edir (sxem 7.6.1).

Sxem 7.6.1.

Qiymətləndirmə standartları məzmun standartlarının hansı səviyyədə reallaşdığını yoxlamaqla, baş vermiş dəyişikliklərin dərəcəsini müəyyən edir. Qiymətləndirmə standartlarının təyin edilməsində imtahana əsaslanan metod vasitəsilə bütün maraqlı tərəflərin razılığı əsasında müvafiq siniflər üzrə milli səviyyədə yekun qiymətləndirmə (imtahan) keçirilir, nəticələr təhlil olunmaqla, standartlar təyin edilir. Məsələn: minimum - şagirdlərin 90-100 faizi tərəfindən nail olunan standartlar; yüksək - şagirdlərin ən yaxşı halda 30 faizi tərəfindən nail olunan standartlar.

Qiymətləndirmə standartlarının təyin edilməsində kurikulumyönlü metoda daha çox üstünlük verilir. Bu metoda görə: qiymətləndirmə standartları milli kurikulumda əks olunmuş nailiyyətlərə (nəticələrə) uyğun hazırlanır və faktiki olaraq şagirdlərin nəyi bacardığına dair ölçmələrə deyil, mütəxəssis mühakimələrinə əsaslanır. bütün məktəblərin, müəllimlərin təmsil olunduğu təşkilatların və digər maraqlı tərəflərin müzakirələri əsasında standartlara düzəlişlər edilir və arzuolunan nailiyyət səviyyələrinə dair ortaq fikir yaranır. Qiymətləndirmə standartları 4 səviyyə üzrə qiymətləndirmə sxemləri şəklində hazırlanır:

- Birinci səviyyə - aşağı
- İkinci səviyyə - orta
- Üçüncü səviyyə - yüksək
- Dördüncü səviyyə - ən yüksək

Qiymətləndirmə sxemləri xüsusi növ qiymətləndirmə şkalasıdır və iki əsas sualı əhatə edir:

- Mən nəyi qiymətləndirməliyəm (obyekt, məzmun, aspektlər, tərəflər, xüsusiyyətlər)?
- Aşağı, orta və yuxarı nailiyyət səviyyələrinin xüsusiyyətlərini necə müəyyənləşdirmək olar?

1-ci səviyyə ən aşağı, 4-cü səviyyə isə ən yüksək səviyyəni əks etdirir. 1-ci səviyyə və 2-ci səviyyə əksər şagirdlər, 3-cü səviyyə və xüsusilə 4-cü səviyyə isə daha istedadlı şagirdlər üçün nəzərdə tutulur. Şagirdlərin məzmun standartlarına nə dərəcədə nail olduqlarını ölçmək və qazanılmış bacarıqlar üzrə yekun (summativ) qiymətləndirmələr aparmaq üçün qiymətləndirmə vasitələrinin (testlərin) hazırlanması aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

- qiymətləndirmə vasitələrinin (testlərin) hazırlanması prosesində testlərin məqsəduyğunluğu (məhz "nəzərdə

tutulanı" qiymətləndirməsi) və etibarlılığı (real məlumatlara əsaslanması);

- səmərəlilik üçün hər sinif üzrə nisbətən az (<10) və nisbətən çox (>10) məzmun standartına malik olan iki fənn qrupunun müəyyənləşdirilməsi;
- yekun (summativ) testlərdə bütün standartların **representativ (təmsiledici)** seçiminin təmin edilməsi:
- 1-ci səviyyə üzrə suallar - 20%
- 2-ci səviyyə üzrə suallar - 30%
- 3-cü səviyyə üzrə suallar - 30%
- 4-cü səviyyə üzrə suallar - 20%

Qiymətləndirmə vasitələrində standart və səviyələrin təmsil olunması 1 standart - 10 sual

10 sual	4-cü səviyyə	2 sual
	3-cü səviyyə	3 sual
	2-ci səviyyə	3 sual
	1-ci səviyyə	2 sual

Summativ qiymətləndirmə tapşırıqları asan, orta və çətin səviyyəli olmaqla hazırlanır və qiymətlər düzgün cavabların sayına uyğun müəyyənləşdirilir. Summativ qiymətləndirmənin nəticələri 5 ballıq qiymət şkalası üzrə (1,2,3,4,5) rəqəmlə ifadə olunur və qiymətlər jurnalə yazılır. Summativ qiymətləndirmə tapşırıqları müxtəlif çətinlik dərəcəli suallardan ibarət olur və qiymətlər düzgün cavabların əsasında müəyyənləşdirilir. Burada asan səviyyəli suallar 20%, orta səviyyəli suallar 30%, yüksək

səviyyəli suallar 30%, ən yüksək (çətin) səviyyəli suallar 20% təşkil edir.

Summativ qiymətləndirmədə şkalası

Qiymət	5	4 nailiyyət səviyyəsi	80%	<=	Düzgün cavab	<=	100%
	4	3 nailiyyət səviyyəsi	50%	<=	Düzgün cavab	<	80%
	3	2-ci nailiyyət səviyyəsi	20%	<=	Düzgün cavab	<	50%
	2	1-ci nailiyyət səviyyəsi	10%	<=	Düzgün cavab	<	20%
	1	1-ci nailiyyət səviyyəsində ən aşağı	0%	<=	Düzgün cavab	<	10%

Yarımillik qiymətlər. Fənn üzrə yarımillik qiymət kiçik summativ (yarımil ərzində keçirilən) qiymətləndirmə nəticələrinin ədədi ortasının 40%-i ilə böyük summativ (yarımilin sonunda keçirilən) qiymətləndirmənin nəticəsinin 60%-nin cəminin yuvarlaq qiymətinə bərabər götürülməklə çıxarılır. Fənn üzrə illik qiymətlər yarımillik qiymətlərin ədədi ortasına bərabər tutulur və yuvarlaq qiymət çıxarılır.

$$Y_1 = S_1 + S_2 + \dots + S_n / n * 40 / 100 + S_1 * 60 / 100$$

Burada $S_1, S_2, \dots, S_n$ - kiçik summativlər, n - yarımildə keçirilən kiçik summativlərin sayı, S_1 - birinci yarımildəki böyük summativ, Y_1 - birinci yarımillik qiymətdir. Kiçik summativlərdən orta qiymət çıxarılarkən yuvarlaqlaşdırma qaydası tətbiq olunur.

İllik qiymət illik qiymət isə aşağıdakı düsturla müəyyən edilməlidir:

$$I = (Y_1 + Y_2) / 2$$

Burada Y_1 - illik qiymət, və Y_2 - yarımillik qiymətlərdir. Məsələn, şagird birinci yarımildə 3, ikincidə isə 4 qiymət alıbsa,

$$I = (3 + 4) / 2 = 3,5 \sim 4 \text{ olur.}$$

Valideynlərə kiçik və böyük summativ qiymətləndirmənin nəticələri haqqında məlumatlar məktəbli kitabçası vasitəsilə çatdırılır. İllik və yekun qiymətlər, şagird haqqında məktəb psixoloqunun qeydləri şagirdin şəxsi işində öz əksini tapır. İllik qiyməti bir, iki və üç fəndən qeyri-kafi olan II-VIII və X sinif şagirdləri yay tədris tapşırıqları alırlar. Yay tədris tapşırıqlarını yerinə yetirməyən şagirdlər təkrar sinifdə saxlanılırlar. Dörd və daha çox fəndən illik "qeyri-kafi" qiyməti olan, həmçinin yay tədris tapşırığını yerinə yetirməyən II-VIII və X sinif şagirdləri təkrar sinifdə saxlanılırlar.

Holistik qiymətləndirmə

“Holistik” sözü latın mənşəlidir və lüğəvi mənası “ümumi”, “bütöv”, “tam” deməkdir. Holistik qiymətləndirmə təlim prosesində məqsədlərə görə müəyyən olunmuş bacarıqların ayrı-ayrılıqda qiymətləndirilməsi yolu ilə şagirdin inkişaf

səviyyəsinin qısa müddətdə ümumi şəkildə dəyərləndirilməsidir. Qısa müddət ərzində həyata keçirildiyi üçün bu qiymətləndirmə “sürətli qiymətləndirmə” də adlanır. Qiymətləndirmə sxemləri fəaliyyətin qiymətləndirilməsi zamanı istifadə edilən meyarlarla bağlı şagirdlərin məlumatlandırılmasını, onların işinin necə qiymətləndiriləcəyini və onlardan nələrin tələb olunduğunu aydın şəkildə göstərməklə, konkret məqsəd və tələbləri (meyarları) müəyyən edir. Bu sxemlər şagird işlərinin keyfiyyətini daha yaxşı qiymətləndirməklə, təlim prosesində irəliləyişlərin qiymətləndirilməsi üçün çərçivə təyin edir, işlərin keyfiyyəti ilə bağlı əks tərəfə məlumat verilməsini təmin edir. Qiymətləndirmə sxemləri mahiyyət etibarilə iki növə ayrılır. Holistik qiymətləndirmə sxemləri şagirdin işi ilə bağlı ümumi təəssürat yaradır və əksər hallarda fəaliyyət səviyyələrini əks etdirən 4-5 ballıq şkalaya əsaslanır. Bu növ sxemlər sürətli qiymətləndirmə aparmaqla, şagird nailiyyətləri üzrə ümumi mənzərəni təsvir edir.

Holistik qiymətləndirmə sxeminə nümunə

Qiymətlər Bilik və bacarıqlar (meyarlar)	1	2	3	4	5
Müşahidətmə					
Fikrini dəqiq ifadətmə					
Mətnqurma					
Öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadətmə					
Əməkdaşlıq					

Analitik qiymətləndirmə

Analitik qiymətləndirmə şagirdlər üçün nəzərdə tutulan konkret bacarıqların müəyyən olunmuş uzun müddət ərzində ardıcıl izlənməsi və qiymətləndirilməsidir. Analitik qiymətləndirmə əsasən sorğular və testlər əsasında aparılır. Şagirdin ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üzrə qiymətlərini müəyyənləşdirir. Qiymətləndirmədə, əsasən, 4-5 ballıq şkaladan istifadə edilir. Bu zaman şagirdlərin fəaliyyəti ardıcıl qiymətləndirilməklə, onların nailiyyətləri haqqında daha ətraflı informasiya verilir. Bu qiymətləndirmədə çox vaxt tələb edilir.

Analitik qiymətləndirmə nümunəsi

Fənn Aylar	Həyat bilgisi		
	Oktyabr	Noyabr	Dekabr
Göstəricilər	Şagirdlərin sayı		
Əla	5	6	8
Yaxşı	7	8	8
Orta	8	4	5
Zəif	4	6	3

Analitik qiymətləndirmə sxemləri şagirdin ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üzrə qiymətlərini təyin edir. Qiymətləndirmədə, əsasən, 4-5 ballıq şkaladan istifadə edilir. Bu zaman şagirdlərin fəaliyyəti ardıcıl qiymətləndirilməklə, onların nailiyyətləri haqqında daha ətraflı informasiya verilir, lakin qiymətləndirmə üçün daha çox vaxt tələb olunur. Qiymətləndirmə sxemlərinin elementlərinə qiymətləndiriləcək əsas sahələr, nailiyyətin müxtəlif səviyyələrini dəyərləndirmək üçün qiymətləndirmə şkalası, nailiyyət səviyyəsini təsvir edən söz və ya rəqəm (səviyyə üzrə etiket), nailiyyət səviyyəsini daha müfəssəl təsvir edən söz və ya ifadə (səviyyə

deskriptoru), hər bir nailiyyət səviyyəsi üzrə diqqət yetirilən məsələlərə aid konkret nümunələr (səviyyə indikatorları), nail olunması nəzərdə tutulan nəticə (standart) daxildir.

7.7. Yeni dərslik komplektlərin əsas tərkib hissələri

Mükəmməl hazırlanmış dərslik həm müəllimlərə, həm də şagirdlərə böyük faydalı olması ilə bərabər tədris-təlim prosesinə bələdçilik edir. Dərslik hər vaxt əhəmiyyətli bir təhsil vasitəsi olmaqla yüksək qiymətləndirilmişdir. Sivilizasiyalı bir cəmiyyətin meydana gəlməsində, müasir, azad və tənqidi düşünmə gücünə, geniş bir dünyagörüşünə sahib, cəmiyyətə qarşı məsuliyyət duyan, insan hüquqlarına hörmət edən, şüurlu, yaradıcı nəsillərin yetişməsində dərsliklərin rolu böyükdür. Çünki dərsliklər təhsilin məqsədlərini reallaşdırmaq üçün şagirdin öyrənmə fəaliyyətinə istiqamət verən, geniş şəkildə istifadə edilən, hətta bəzi hallarda tək tədris vasitəsidir.

DƏRSLİK - Məzmun standartlarının reallaşdırılması üçün mühüm vasitə olub müəllim-şagird (tədris-təlim) fəaliyyətinin tənzimlənməsinə xidmət edir.

MÜƏLLİM ÜÇÜN VƏSAİT - Təlimin səmərəli təşkilində müəllim üçün istiqamətverici rol oynayır.

İŞ DƏFTƏRİ- şagirdlərin təlim prosesində əldə etdikləri biliklərin müstəqil şəkildə tətbiqinə imkan yaradan vasitədir.

7.7.1. Dərslik komplektinin əhəmiyyəti

- Təhsil prosesində müəllim-şagird fəaliyyətinin tam təsəvvür olunmasını və üzvi şəkildə əlaqələndirilməsini təmin edir.

- Müəllimin planlaşdırmadan qiymətləndirməyə qədər bütün fəaliyyətini istiqamətləndirir.
- Təlim prosesində şagirdlərin müstəqilliyinin və tətbiq bacarıqlarının genişlənməsinə imkan yaradır.
-

7.7.2. Yeni dərslərləri səciyyələndirən əsas cəhətlər

- Təlim marağını gücləndirir, şagirdləri axtarışlara, yeni məlumatlar əldə etməyə sövq edir.
- Məntiqi və yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirir.
- Tətbiqi xarakter daşımaqla zəruri həyati bacarıqların formalaşmasına zəmin yaradır.
- Fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya imkanlarını genişləndirir.
- Fəal təlim şəraitinin yaradılmasını tələb edir.
- Şagirdlərin fərqli idraki imkanlarının nəzərə alınmasına şərait yaradır.

TEZAURUS

Təlimin məzmunu- şəxsiyyətin formalaşmasına yönəlmiş bacarıqlar şəklində ifadə edilən təlim nəticələrinin (təlim standartlarının) məcmusudur.

Təlim nəticəsi- müəyyən bir mərhələdə mənimsənilməsi nəzərdə tutulan və əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş təlim nailiyyətlərinin konkret bir səviyyəsidir.

Məzmun xətti- fənn üzrə ümumi təlim nəticələrinin reallaşmasını təmin etmək üçün müəyyən olunan məzmununun zəruri hissəsidir.

Məzmun standartı- dövlətin təhsil alanların bilik və bacarıq səviyyəsinə qoyulmuş dövlət tələbidir.

Qiymətləndirmə standartı-təhsil alanların nailiyyət səviyyəsinə qoyulan dövlət tələbidir.

Təlim strategiyası- təhsil prosesində istifadə olunan forma, metod, üsul və vasitələrin məcmusudur.

Kurikulum- təhsilin məzmunu, təşkili və qiymətləndirilməsi ilə bağlı bütün məsələləri özündə əks etdirən konseptual sənəddir.

Dərslik-dövlət təhsil standartları əsasında hazırlanmış kurikulumlara uyğun olan, şagirdlərdə müstəqil tədqiqatçılıq və yaradıcılıq vərdislərinin aşılmasına, demokratik dünyagörüşünün formalaşmasına imkan yaradan, onları düşünməyə sövq edən, məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirən, tətbiqi xarakter daşıyan, integrativ xüsusiyyətə malik əsas dərs vəsaitidir.

İnteqrasiya-müəyyən təhsil sistemi çərçivəsində şagirdlərin təfəkküründə dünyanın bütöv və bölünməz obrazını formalaşdırmaq, onları inkişaf və özünüinkişafa istiqamətləndirmək məqsədilə təlimin bütün məzmun komponentləri arasında struktur əlaqələri qurmağı və onları sistemləşdirməyi tələb edən didaktik prinsipdir. Dünyanın təhsil təcrübəsində şaquli və üfüqi olmaqla onun iki növündən istifadə edilir.

Milli kurikulum- ölkə miqyasında təhsilin hər bir pilləsindəki fəaliyyətlərin həyata keçirilməsinə imkan yaradan və onları istiqamətləndirən konseptual sənəddir.

Fənn kurikulumu- fənn üzrə fəaliyyətləri istiqamətləndirən konseptual sənəddir.

Pedaqoji innovasiya- təhsil müəssisələrində, pedaqoji nəzəriyyələrdə, müəllim və şagirdlərin fəaliyyətlərində, təlim-təربiyənin məzmununda, forma, üsul və vasitələrində, idarəetmədə, məqsəd və nəticələrdə, ümumən, pedaqoji sistemdə baş verən yeniliklərdir. Onlar müəyyən dövr ərzində sabit qalaraq ənənəvi qaydada davam etdirilir, həmin dövrün səciyyəvi pedaqoji hadisəsinə çevrilir.

Nəticəyönümlülük- yeni kurikulumların hazırlanmasında nəzərə alınmış əsas prinsiplərdən biridir. Bu prinsipi tələbinə görə müəyyən olunmuş bacarıqlardan ibarət zəruri məzmun nəticələr formasında verilir.

Taksonomiya-yanan sözdür (taxus-qayda ilə yerləşmə+qanun deməkdir), təlim məqsədlərinin şəbəkəli və ya sistemli təsnifatıdır. Elmi termin kimi ilk dəfə botanika və zoologiyada əmələ gəlmiş, heyvanların və bitgi orqanizmlərinin qruplara görə bölgüsü anlamında işlənmişdir. 30-cu illərdə psixologiyada istifadə olunmağa başlanmışdır.

Şəxsiyyətyönümlülük – Milli Kurikulumun hazırlanması zamanı nəzərə alınmış didaktik prinsiplərdən biridir. Onun tələbinə görə, kurikulumların tərkibində olan təlim standartları, strategiyaları və qiymətləndirmə mexanizmləri şagird şəxsiyyətində idraki, hissi və psixomotor bacarıqlar əsasında yaranan keyfiyyətlərin formalaşmasına yönəlir. Çox vaxt bu keyfiyyətlər kompetensiyalar (səriştələr, qabiliyyətlər), dəyərlər və ya mədəniyyətlər terminləri ilə ifadə edilir. Şəxsiyyətyönümlü təhsilin keyfiyyət göstəricisi sadəcə bilik və ya bacarıqlar deyil, milli səviyyədə müəyyən olunmuş ümumi nəticələrə uyğun səviyyənin (kompetensiya, keyfiyyət və ya mədəniyyət göstəricilərinə uyğun səviyyənin) əldə edilməsidir.

Təhsildə qiymətləndirmə sistemi- beynəlxalq milli və məktəb səviyyələrində aparılan qiymətləndirməni əhatə edir. Orada zəruri məzmunun (qiymətləndirmə standartlarının), vasitələrin (test, sual və s.), formaların, üsulların müəyyənləşdirilməsini və onların reallaşdırılmasına aid prosedurları özündə birləşdirir.

Fəal (interaktiv) təlim- şagirdlərin idrak fəallığına əsaslanır, təhsil prosesinin digər iştirakçıları ilə əməkdaşlıq şəraitinin yaradılmasını tələb edir.

İdrak fəaliyyəti- idrak prosesində həyata keçirilən fəaliyyətdir. Psixoloqların fikrincə, idrak fəaliyyətində bilmək, anlamaq, təbiiq etmək, sintez etmək və dəyərləndirmək əsas mərhələlər hesab olunur. Müasir təhsil konsepsiyasına görə, şagirdin təlim fəaliyyətinin psixopedaqoji əsasını məhz həmin parametrlər təşkil edir. Ona görə də “hafizə məktəbi”ndən fərqli olaraq “təfəkkür məktəbi”ndə təlim standartları hazırlanarkən onlar əsas götürülür.

Reproduktiv sağlamlıq - fiziki, mənəvi və sosial rifah vəziyyətidir. Bu təkcə reproduktiv sistemlə onun funksiyası və problemləri ilə bağlı xəstəliklərin olmaması demək deyildir. Reprodukativ sağlamlıq nəsil artımı qabiliyyətinin olması və azad seçim deməkdir. Bu sağlamlığın təməli yeniyetmə dövründə yaranır və bütün həyat boyu qorunub-saxlanılır.

Regional ekoloji problemlər –Hər bir region üçün xarakterik olan ekoloji problemlər.

Orxus Konvensiyası- Ətraf mühit məsələlərinə dair informasiyanın əldə edilməsi, qərarların qəbul edilməsi prosesində ictimaiyyətin iştirakı və ədalət mühakiməsinə müraciət ilə bağlı BMT Avropa iqtisadi Komissiyasının Konvensiyası “Orxus Konvensiyası” kimi tanınır. Orxus Konvensiyası gələcək nəsillər üçün ətraf mühitin mühafizəsi və onun vəziyyətinin yaxşılaşdırılması prosesində ictimaiyyətin və aidiyyəti təşkilatların nümayəndələrinin iştirakını gücləndirmək məqsədilə yaradılmış yeni tip Konvensiyadır. Orada insanların ətraf mühitə dair informasiya əldə etmə, proseslərdə iştirak və

ədalət mühakiməsinə müraciət hüquqları göstərilir ki, bu da ətraf mühitə dair məsələlərdə dövlət orqanlarının hesabat verməsi və idarəetmənin şəffaflıq səviyyəsinin yüksəldilməsinə şərait yaradır.

Ozon dəliyi- Atmosferdə 20-25 km. yüksəklikdə yerləşən Ozon qatında yaranır.

Talassemiya- Genetik qan azlığı xəstəliyi.

Təkamül- Canlı təbiətin tarixi inkişafını əks etdirən proses.

Qida zənciri- Ekosistemdə orqanizmlər arasında yaranan qida əlaqələri

Mikrotəkamül- Növ daxilində baş verən və yeni növün əmələ gəlməsi ilə başa çatan təkamül prosesi

Makrotəkamül- Növədən yuxarı səviyyədə baş verən təkamül prosesi

Divergensiya- Təkamül prosesində qohum orqanizmlərdə yeni sistemə kateqoriyaların yaranmasına səbəb olan əlamətlərin ayrılması

RESURSLAR

Biologiya fənni üzrə məzmun standartlarının reallaşdırılması üçün vacib olan resurslar aşağıdakılar hesab olunur:

İKT vasitələri, mikroskop, tablolar, mulyajlar, hava balonu, dekalsinasiya olunmuş və yandırılmış sümük, boyanmış mikroperaparatlar, saniyəölçən, baş beynin modelləri, yod məhlulu, Petri kasası, termometr, təbii mədə şirəsi, su hamamı, toyuq yumurtası, finandaskop, spirometr, tənzif, pinset, lanset, lupa, tor, tənzif, şitillər, dibçəklər, toxumlar, süzgəc kağızı, preparat şüşəsi, örtücü şüşə, şüşə çubuq, iynə, ülgüc, müxtəlif bitki və heyvan nümunələri, rəngləyici maddə, skelet və müxtəlif sümük dəstləri, herbarilər, modellər, kataloqlar, atlaslar və s.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2003.
2. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu) “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 2010, № 2.
3. Mərdanov M., Şahbazlı F. Azərbaycan təhsil siyasəti (1998-2004). I kitab, Bakı, “Çaşıoğlu”, 2005.
4. Mərdanov M., Şahbazlı F. Azərbaycan təhsil siyasəti (1998-2005). II kitab, Bakı, “Təhsil”, 2005.
5. Veyisova Z. Fəal/interaktiv təlim: Müəllimlər üçün vəsait. 2007.
6. Qədimova X. İnteraktiv təlim metodları. Bakı 2005.
7. Babayeva Z.Y. Biologiyanın tədrisində şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkili yolları: Ped. elm. nam.... dis., Naxçıvan, 2007, 155 s.
8. Babayev M.Ş., Hüseynov Ə., Məcidov M. Biologiyanın tədrisi metodikasından mühazirələr. Bakı: ADPU, 1998, 139 s.
9. Ümumi təhsil pilləsi üzrə Dövlət Standartları və proqramları (kurikulumları)
10. Əhmədov B.A., Rzayev A.Q. Pedaqogikadan mühazirə konspektləri. Bakı: Maarif, 1983
11. Əliyev F.C., Əliyev T.Ə. Botanika tədrisi metodikası. Bakı: API, 1987, 80 s.
12. Oruc İbadlı, Aliyə Zərgərli, «Bitki adları haqqında nə bilirsiniz?», Bakı, «Elm», 2009.

13. Nəcəfov C.Ə. “Orta məktəblərdə ümumi biolgiyanın tədrisi metodikası” Müəllim” nəşriyyatı. Bakı, 2004.
14. Hacıyev F. Yaş fiziologiyası və məktəb gigiyenası. Bakı: Maarif, 1992, 345 s.
15. Həşimov Ə.Ş., Sadıqov F.B. Pedagogika: Tərbiyə nəzəriyyəsinə dair mühazirələr. Bakı: Təbib, 1995, 248 s.
16. Hüseynov Ə. Orta məktəbdə biologiya tədrisinin təkmilləşdirilməsinin başlıca istiqamətləri və optimal təşkili yolları. Bakı: ADPU, 1997, 150 s.
17. Hüseynov Ə.M., Məhərrəmov Ə.M. Biologiyanın tədrisi metodikası. Bakı: ADPU, 2003, 138 s.
18. İsmixanov M.A. Pedagogikanın əsasları. Bakı: Nafta-Press, 2002
19. Kazımov N.M. Məktəb pedagogikası. Bakı: Çarşıoğlu, 2002, 444 s.
20. Qasımova L.N., Mahmudova R.M. Pedagogika: Mühazirə kursu. Bakı: BDU, 2003, 536 s.
21. Mahmudova K.F. R.L.Sultanov. Ali təhsil müəssisələrində pedaqoji prosesin demokratikləşdirilməsi və humanistləşdirilməsi: Dərs vəsaiti, Bakı: Təhsil, 2008, 112 s.
22. Mərdanov M.S., Ağamalıyev R.A., Mehrabov A.O., Qardaşov T.B. Təhsil sistemində monitoring və qiymətləndirmə. Bakı: Çarşıoğlu, 2003, 416 s.
23. Mustafayeva R.Ş., Mustafayeva S.Ə. Pedagogika: ümumi pedaqogika üzrə mühazirə xülasələri. Bakı: 2002, 143 s.

24. Paşayev Ə.X., Rüstəmov F.A. Pedaqogika: yeni kurs: Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı: Çarşıoğlu, 2002; 512 s.
25. Пыметун Е. Інтерактив təlim ensiklopediyası. Bakı-2010
26. Mahmudova K.F. Müasir təlim metodlarının tətbiqi. Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri №1 Bakı-2009.
27. Mahmudova K.F. Biologiya fənn kurikulumu layihəsinin mahiyyəti və məzmunu. Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri №3-4. Bakı-2009.
28. Mahmudova K.F. Müasir təlim metodlarının tətbiqi. Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri №1, Bakı-2009.
29. Mahmudova K.F. Biologiya fənn kurikulumunun layihəsinin təkmilləşdirilməsi məsələləri. Təhsilin müasir problemləri. Bakı: Mütərcim, 2010.
30. Mahmudova K.F. Yeniyetmələrin təlim tərbiyə prosesinin təşkili. “Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində” mövzusunda respublika elmi-praktik konfransın materialları.- Bakı: Mütərcim, 2010.
31. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı, “Təhsil”, 2008, 480 səh.
32. Kurikulum islahatı: tədqiqatlar, nəticələr. Bakı, “Mütərcim”, 2011, 344 səh.
33. Ümumi təhsilin fənn standartları (I-XI siniflər). Bakı, “Mütərcim”, 2012, 402 səh.
34. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində qiymətləndirmə Konsepsiyası. Bakı, “Kurikulum” jurnalı, 2009, №2, səh. 138-150.
35. A. Qəhrəmanov “Ümumi orta təhsil səviyyəsinin yeni fənn

kurikulumlarının tətbiqi üzrə” təlim kursunun iştirakçiləri üçün
təlim materialı

36. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
Bakı, 2009.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL KURİKULUM TARİXİ HAQQINDA MƏLUMAT.....	6
1.1. Azərbaycan Respublikasında kurikulumun inkişafı.....	6
1.2. Təhsilə dair fəlsəfi baxışlar.....	11
II FƏSİL FƏNN KURİKULUMLARININ STRUKTURU VƏ MƏZMUNU.....	21
2.1. Kurikulum islahatını zəruri edən səbəblər.....	22
2.2. “Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və təhsil proqramları (kurikulumları)” sənədinin əsas xüsusiyyətləri.....	23
2.2.1. Ümumi təhsilin məzmunu	23
2.2.2. Ümumi təhsilin idarə olunması.....	24
2.2.3. Ümumi təhsilin infrastrukturunu	25
2.2.4. Ümumi təhsilin maddi-texniki və tədris bazası.....	25
2.2.5. Ümumi təhsil pilləsində təhsilverənlərin keyfiyyət göstəriciləri.....	25
2.2.6. Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdislərinin səviyyəsi	26
2.3. Təhsil proqramı (kurikulum).....	27
2.4. Ümumi Təhsil səviyyələri üzrə təlim nəticələri.....	27
2.4.1. Ümumi orta təhsil üzrə ümumi təlim nəticələri.....	29
2.4.2. Tam orta təhsil üzrə ümumi təlim nəticələri.....	30
2.4.3. Ümumi orta təhsil səviyyəsində məzmun standartları.....	31
2.5. Kurikulumun əsas xüsusiyyətləri.....	32
2.6. Milli Kurikulumun strukturu.....	32

2.6.1. Milli kurikulumdan fənn kurikulumuna keçid.....	33
2.6.2. Fənn kurikulumlarının səciyyəvi cəhətlərinin müqayisəli təsviri.....	34
2.6.3. Fənn kurikulumunun strukturu.....	35
2.6.4. Fənnin məqsədi və məzmunu.....	37
2.7. Məzmun standartının quruluşu – bilik və fəaliyyət.....	39
2.7.1. Məzmun standartlarının fəaliyyət baxımından təsnifatı.....	40
2.7.2. “Taksonomiya” anlayışı.....	41
2.7.3. Hovard Qardnerin “Zəka nəzəriyyəsi”. Dərketmənin üsulları.....	45
 III FƏSİL BİOLOGİYA FƏNNİ ÜZRƏ TƏHSİL PROQRAMI (KURİKULUM) VƏ ONUN XARAKTERİK CƏHƏTLƏRİ... ..	
3.1. Fənnin əhəmiyyəti, məqsəd və vəzifələri.....	50
3.2. Biologiya təliminin məzmunu.....	52
3.3. Məzmun xətləri.....	53
3.4. Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri.....	55
3.5. Fəaliyyət xətləri.....	57
3.6. Məzmun standartları.....	57
3.7. Biologiya fənninin məzmun standartlarının şərhı.....	70
 IV FƏSİL FƏNNİDAXİLİ VƏ FƏNNLƏRARASI İNTEQRASIYA.	
4.1. Fənnidaxili inteqrasiya.....	84
4.2. Fənnlərarası inteqrasiya.....	87
 V FƏSİL TƏLİM STRATEGİYALARI.....	
5.1. Biologiya təliminin təşkilinə verilən əsas tələblər.....	93

5.2. Biologiya təliminin təşkilində istifadə olunan forma və üsullar barədə.....	97
5.3. Təlim fəaliyyətinin planlaşdırılması.....	107
5.3.1. Perspektiv planlaşdırma aparmaq məqsədilə müəllim üçün zəruri hesab edilən bacarıqlar.....	107
5.3.2. Gündəlik planlaşma.....	109
VI FƏSİL FƏAL DƏRSİN QURULUŞU.....	111
6.1. Fəal dərslərin quruluşunun səciyyəvi cəhətlərinin müqayisəli təsviri.....	111
6.2. Fəal (interaktiv) təlimin mexanizmləri.....	112
6.3. Müasir təlimin prinsipləri.....	114
6.4. Fəal (interaktiv) təlimin mexanizmləri.....	118
6.5. Fasilitasiya qaydaları.....	121
6.6. Fəal dərslərin quruluşu.....	128
6.7. Fəal dərslər nümunəsi.....	133
VII FƏSİL ÜMUMİ TƏHSİL SİSTEMİNDƏ YENİ QIYMƏTLƏNDİRMƏ MEXANİZMLƏRİNİN TƏTBİQİ.....	136
7.1. Müasir dövrdə qiymətləndirmə fəaliyyətinə qoyulan tələblər.....	136
7.2. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi sahəsində mövcud olan problemlər.....	137
7.3. Konsepsiyanın yaradılması üçün zəruri səbəblər.....	139
7.4. Əsas qiymətləndirmə növləri.....	139
7.4.1. Beynəlxalq qiymətləndirmə.....	141
7.4.2. Milli qiymətləndirmə.....	141
7.5. Məktəbdaxili qiymətləndirmə növləri.....	142
7.5.1. Diaqnostik qiymətləndirmə.....	142
7.5.2. Formativ qiymətləndirmə.....	144

7.5.3. Summativ qiymətləndirmə.....	145
7.6. Qiymətləndirmə standartlarının və qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması.....	146
7.7. Yeni dərslik komplektlərin əsas tərkib hissələri.....	154
7.7.1. Dərslik komplektinin əhəmiyyəti.....	155
7.7.2. Yeni dərslikləri səciyyələndirən əsas cəhətlər.....	155
TEZAURUS.....	156
RESURLAR.....	159
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	160

Nəşriyyat redaktoru:

Aygün Hüseynova

Texniki redaktor:

Mayılov Mayıl

Dizayner:

Aydın Abdullazadə

Korrektor:

Şahsənəm Cabbarlı

Naşir:

Vahid Zahidoğlu

Çapa imzalanmışdır: 25.06.2019

Format : 60 x 84 1/16.

Şərti çap vərəqi: 10,5

Sifariş № 121

Tiraj: 300 .

“MSV NƏŞR” mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.

Ünvan: Bakı ş, Yasamal r, Mətbuat pr, 18/7.

Tel.: +99412 539 54 69.

Mob.: +99455 623 67 65.

E-mail: mb.valeh@gmail.com.

Instagram: kitab_neshri